

Benediktinska arhitektura na području srednjovjekovne Slavonije, Baranje i Srijema

Marinović, Andrea

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:029522>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

BENEDIKTINSKA ARHITEKTURA NA PODRUČJU
SREDNJOVJEKOVNE SLAVONIJE, BARANJE I SRIJEMA

Andrea Marinović

Mentor: dr. sc. Predrag Marković, izv. prof.

dr. sc. Ivana Tomas, docent.

ZAGREB, 2019.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

BENEDIKTINSKA ARHITEKTURA NA PODRUČJU SREDNJOVJEKOVNE SLAVONIJE, BARANJE I SRIJEMA

Benedictine architecture in the area of medieval Slavonia, Baranya and Syrmia

Andrea Marinović

SAŽETAK:

U radu se donosi analiza i sinteza svih dosad poznatih podataka o benediktinskoj arhitekturi na području srednjovjekovne Slavonije, Baranje i Srijema, s posebnim naglaskom na interpretaciju te arhitekture unutar kulturnog kruga u kojem se nalazila i njezinih veza s Ugarskom. Prvi sigurni podaci o samostanima na našim prostorima potječu iz 12. stoljeća, a većinom se radilo o zadužbinama velikaša i kraljeva. Na području Slavonije najznačajniji su ostaci opatija Sv. Mihovila u Rudinama i Sv. Margarete u Bijeloj, koji nam donose iznimno važne podatke o romaničkoj i gotičkoj arhitekturi kontinentalne Hrvatske. U samostanskom sklopu Sv. Mihovila vidljive su veze s istovremenim mađarskim opatijama, a u arhitekturi Sv. Margarete u Bijeloj povezanost s Parlerovim krugom. Ostali benediktinski samostani na području Slavonije poznati su samo iz povijesnih izvora, a za dosta njih nije moguće ustvrditi jesu li nekada pripadali benediktincima. Većina samostana u Srijemu poznata je samo iz izvora, dok su samostanski sklop u Dumbovu i crkva u Arači istraženi i pokazuju sličnosti sa sličnim sklopovima iz tog vremena na širem geografskom području. U Srijemu se također nalazi određeni broj vjerojatnih i dvojbenih samostana o kojima postoje vrlo oskudna saznanja. Jedini benediktinski samostan u hrvatskom dijelu Baranje je onaj u Belom Manastiru o kojem se dosta saznaje iz povijesnih izvora, a čiji su jedini mogući ostaci dva ulomka koji pokazuju sličnost s ugarskim primjerima iz kraja 11. stoljeća. Zamijećeno je da postoji dosta poveznica između benediktinske arhitekture i umjetnosti na području Hrvatske i Mađarske, kojima se dosada djelomično bavio određeni broj istraživača. Njih bi u budućnosti trebalo detaljnije istražiti kako bi se dobila potpunija slika o benediktinskoj arhitekturi na ovim prostorima.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 79 stranica, 29 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: arhitektura, benediktinci, Slavonija, Baranja, Srijem, Ugarska

Mentori: dr. sc. Predrag Marković, izv. prof. i dr. sc. Ivana Tomas, v. asist.

Ocjenjivači:

Datum prijave rada:

Datum predaje rada:

Datum obrane rada:

Ocjena:

Ja, Andrea Marinović, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Umjetnost antike i srednjeg vijeka diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Benediktinska arhitektura na području srednjovjekovne Slavonije, Baranje i Srijema“ rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 25. kolovoza 2019.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Kratak osvrt na literaturu.....	2
2. Benediktinci u Hrvatskoj	4
3. Srednji vijek i benediktinci na području Slavonije, Baranje i Srijema	7
3.1. Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj	8
4. Pregled benediktinskih samostana u srednjovjekovnoj Slavoniji, Baranji i Srijemu	12
5. Benediktinska arhitektura na području Slavonije	13
5.1. Opatija Sv. Mihovila u Rudini	13
5.1.1. Pregled podataka poznatih prije arheoloških istraživanja	15
5.2.2. Izgled samostanskog sklopa i pregled arheoloških istraživanja.....	16
5.1.2. Kratak osvrt na „rudinska lica“	21
5.2. Opatija Sv. Margarete u Bijeloj.....	22
5.2.1. Opisi opatije Sv. Margarete u Bijeloj.....	24
5.2.2. Izgled samostanskog kompleksa i pregled arheoloških istraživanja	26
5.3. Opatija Sv. Jelene (Helene) u Podborju	29
5.4. Vjerojatni i dvojbeni benediktinski samostani u Slavoniji.....	29
6. Benediktinska arhitektura na području Srijema	32
6.1. Sv. Dimitrije u Srijemu	32
6.2. Sv. Križ u Mandelosu (Frankavili).....	35
6.3. Sv. Grgur u Srijemu	37
6.4. Sv. Juraj u Dumbovu	38
6.4.1. Pregled dosadašnjih arheoloških istraživanja.....	39
6.5. Sv. Stjepan u Banoštru	43
6.6. Sv. Duh kod Nuštra	45
6.7. Vjerojatni i dvojbeni benediktinski samostani u Srijemu	47

6.8. Sv. Nikola u Arači	48
7. Benediktinska arhitektura na području Baranje	50
7.1. Samostan Sv. Mihovila u Belom Manastiru.....	50
8. Hrvatska i mađarska srednjovjekovna benediktinska arhitektura	53
9. ZAKLJUČAK.....	55
SLIKOVNI PRILOZI.....	57
POPIS SLIKOVNIH PRILOGA	72
POPIS LITERATURE	75
SUMMARY	79

1. UVOD

Benediktinska arhitektura na prostoru srednjovjekovne Slavonije, Baranje i Srijema je, za razliku od benediktinske arhitekture na Jadranu, prilično slabo i nesustavno istražena. Povijesne okolnosti, nedovoljno istraživačko zanimanje i malo arheoloških istraživanja neki su od razloga zbog kojih je ova grupa spomenika relativno slabo istražena te se uz nju vežu brojne nepoznanice. Cilj ovog diplomskog rada je donijeti svojevrsnu sintezu onoga što je dosada poznato o benediktinskoj arhitekturi na tom području, s naglaskom na interpretaciju te arhitekture unutar kulturnog kruga u kojem se nalazi, a koji je sasvim drugačiji od jadranskog.

Rad će započeti kratkim pregledom literature koja se u potpunosti ili djelomično bavi benediktinskom arhitekturom na području srednjovjekovne Slavonije, Baranje i Srijema. Nakon toga ukratko će biti riječi o benediktincima i njihovom dolasku na područje Hrvatske, a zatim će se detaljnije opisati kulturno-povijesne okolnosti srednjovjekovlja i benediktinske aktivnosti na spomenutim prostorima. Sljedeće poglavlje donijet će pregled svih sigurnih benediktinskih opatija te vjerojatnih i dvojbenih samostana. U idućim cjelinama detaljnije će se obraditi neki od najvažnijih spomenika benediktinske arhitekture u Slavoniji - Sv. Mihovil u Rudinama, Sv. Margareta u Bijeloj i Sv. Jelena u Podborju, a bit će riječi i o vjerojatnim i dvojbenim samostanima na tom području. Zatim će se obraditi sigurni samostani u Srijemu - Sv. Demetrije kod Mitrovice, Sv. Križ u Mandelosu, Sv. Grgur kod Grgurevaca, Sv. Juraj u Dubovu, Sv. Stjepan u Banoštoru i Sv. Duh kod Nuštra, a osvrnut ćemo se i na vjerojatne i dvojbene samostane. U posebnom poglavlju bit će riječi o jedinom benediktinskom samostanu u Hrvatskoj Baranji, opatiji u Belom Manastiru. Na kraju će se, nakon pažljive analize materijala i kulturno-povijesnih okolnosti srednjovjekovlja u Slavoniji, Baranji i Srijemu, pokušati donijeti zaključci i kontekstualizirana slika benediktinske arhitekture na tom prostoru.

1.1. Osvrt na literaturu

Početak 20. stoljeća Matija Pavić se u svom djelu *Redovništvo i samostani srednjega vieka u području (današnje) biskupije bosansko-sriemske* među prvima dotiče i benediktinskih spomenika na prostoru Slavonije, Baranje i Srijema. Ubrzo nakon toga Gjuro Szabo piše o brojnim spomenicima benediktinske arhitekture u više različitih publikacija. Značajan je članak *Tri benediktinske opatije u županiji požeškoj (Sv. Jelena de Podborje, Bijela, Rudin)* u kojem donosi povijest i opis tadašnjeg stanja spomenutih opatija.¹ Nekih spomenika dotiče se i u članku *Spomenici starije sredovječne arhitekture u Hrvatskoj*, te knjizi *Slavonija i sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*.

Dvadesetak godina nije bilo značajnijih publikacija o temi, a idući val radova koji se dotiču benediktinske arhitekture počinje 1950-ih. Neki važniji radovi su *O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji* Ljube Karamana i *Novi prilozi romanici srednjovjekovne Slavonije* Anđele Horvat. Andre Mohorovičić se bavi Rudinom u članku *Problem razvoja romaničke arhitekture na tlu Hrvatske razmatran s osvrtom na ruševni kompleks Rudina u Slavoniji*. Vrlo je važan članak Anđele Horvat *Rudine u požeškoj kotlini - ključni problem romanike u Slavoniji* u kojem se po prvi puta detaljnije obrađuje ovaj iznimni primjer benediktinske arhitekture.² Ivan Ostojić, najvažnije je ime i glavni izvor za proučavanje benediktinaca i njihove djelatnosti u Hrvatskoj. U trećem svesku svog kapitalnog djela *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima* iz 1965. godine detaljno se osvrće i na benediktince u Panonskoj Hrvatskoj. U poglavlju pod nazivom *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj* donosi povijesni pregled i popis svih sigurnih, vjerojatnih i dvojbenih samostana na prostoru Slavonije i Srijema, uključujući sve dotad poznate podatke o njima.³ Važan je i njegov članak *Turska najeza i benediktinski spomenici u našim stranama* u kojima opisuje sudbine benediktinskih spomenika na spomenutom prostoru.

Do kraja 1990-ih bilo je malo istraživanja i publikacija, a od tada do danas sve je veći broj istraživanja koja se djelomično ili u potpunosti bave ovom temom. Godine 1996., te 1997. izlaze katalogi izložbi o Nuštru i Rudini te se počinju detaljnije istraživati pojedini spomenici. Vladimir Peter Goss objavljuje vodič *Rudina: sva lica*, a u člancima *A Reemerging World -Prolegomena to an Introduction to Earlier Medieval Art Between the Sava and the Drava Rivers* i *A Note on Some Pre-Roman Sources of Medieval Art in Pannonia* bavi se i širim kulturno povijesnim okolnostima. Stanko Andrić pionir je ovoga polja i najplodniji istraživač u posljednje vrijeme

¹ Szabo, 1907., 201-209.

² Horvat, 1962., 11-27.

³ Ostojić, 1965., 9-65.

koji u brojnim člancima donosi vrijedne podatke o benediktinskim opatijama na području Slavonije i Srijema. Neki od njegovih radova su *Bazilijanski i benediktinski samostan Sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici*, *Benediktinska opatija Svete Margarete u Grabovu i njezin odnos prema benediktinskom samostanu u Bijeli*, *Benediktinski samostan Svetoga Duha u Nuštru*, *Benediktinski samostan Svete Margarete u Bijeli*, *Benediktinski samostan Svetog Mihovila u Belom Manastiru*, *Opis ruševina opatije Bijele iz 1761.*, *Povijest propadanja: novovjekovna sudbina ugasle opatije Svete Margarete u Bijeloj* i dr.

U novije vrijeme pojavio se i određeni broj radova koji se bave temom kroz prizmu konzervacije i donose podatke skupljene tijekom arheoloških iskapanja. Andrej Janeš i Petar Sekulić u članku *Rudina i Bijela: benediktinski samostani kasnosrednjovjekovne Slavonije* donose detaljne podatke o ovim dvama samostanima i provedenim istraživanjima.⁴ Važni su i članci Željka Tomičića *Novije arheološke spoznaje o Rudini*, Žarka Španičeka *Rudina: arheološka baština kao konzervatorski problem*, Borisa Vučića Šnepergera *Samostan Sv. Mihovila, Rudina - budućnost povijesnog graditeljstva* i dr.

Osim domaćih autora, i mađarski su se istraživači bavili ovom temom. Neki od istaknutijih su Béla Zsolt Szakács, Sándor Tóth i Sándor Nagy, a o opatiji u Dumbovu pisao je i Nebojša Stanojev u članku *A dombói szent György monostor bizánci ikonjai*.

Iako je u posljednja dva desetljeća proveden veći broj istraživanja benediktinske arhitekture u Slavoniji, Baranji i Srijemu još uvijek izostaje cjelovitija sinteza svih dosadašnjih istraživanja i stvaranje potpunije slike o srednjovjekovnoj benediktinskoj arhitekturi na tom prostoru.

⁴ Janeš i Sekulić, 2014., 185-203.

2. Benediktinci u Hrvatskoj

Predbenediktinsko monaštvo bilo je izrazito prisutno na našim prostorima prije dolaska Slavena, a jedan od najistaknutijih je zasigurno Sv. Jeronim. Iako je njegov samostan bio izvan Dalmacije, on nam prvi donosi podatke o monaškom životu u samoj Dalmaciji te se iz njegovih zapisa može zaključiti da su u Dalmaciji postojali i eremiti i cenobiti.⁵ Nadalje, može se naslutiti da je monaški život u Dalmaciji u kasnijim stoljećima bio prilično bogat i raširen. Crkveni sabor u Saloni 530. godine osvrće se i na samostanske predstojnike te im zabranjuje „trčkarati naokolo i bez prave potrebe ostavljati samostan na štetu redovničke stege“.⁶ Za vrijeme bizantske vladavine nastali su i brojni grčki manastiri na području ravenkog egzarhata. Međutim, kasnije o njima prestaje svaka vijest i pretvaraju se u benediktinske.⁷

Rani kontakti s kršćanstvom zabilježeni su i na području Panonije, što se posebice odnosi na Srijem za koji ima najviše podataka. Iz spisa o mučeništvu Sv. Kvirina koji datira u početak 4. stoljeća saznaju se vrijedni podaci o životu kršćana u Gornjoj Panoniji i Saviji, a imajući u vidu da se taj događaj odvio za vrijeme Dioklecijanovih progona moglo bi upućivati na to da se kršćanstvo u Iliriji i Panoniku već učvrstilo te da njegovi počeci sežu i ranije od podataka koji su sačuvani u povijesnim izvorima.⁸ Čini se da su početkom 6. stoljeća u Iliriku najvjerojatnije postojali uređeni samostani. Na to bi moglo ukazivati pismo pape Simaha iz 512. godine upućeno biskupu, svećenicima, samostanskim starješinama i narodu Ilirika, Dardanije i Dacije jer papa poziva vjernike da raskinu sve veze s carigradskom crkvom.⁹

Prostor današnje Hrvatske i njegova vezanost s benediktincima po prvi se puta spominje u *Izvodu iz montekasinske kronike (Epitome)* koji je bio prepisan po naredbi pape Stjepana II. (752.-757.). U njemu se navodi da je car Justinijan darovao Sv. Benediktu i njegovu samostanu u Monte Cassinu brojne posjede u raznim zemljama, a među njima su i In Pannonia Cibalim (na mjestu današnjih Vinkovaca), Antianim (sjeverno od Osijeka), Himasam, Balcum (oko izvora Sane), Scarabantiam (Sopron kod Blatnoga jezera), Vindemonam, In Histria Terriestrem (Trst), Polam (Pula), In Dalmatia Pontem Tiluri (kod današnjeg Trilja), Salluntum (između Cavtata i Bara ili današnji Podbožur) i dr.¹⁰ Važno je napomenuti da se radi o vremenu prije dolaska Slavena, ali svakako je indikativno da se velik broj mjesta koja se spominju u izvodu nalazio na prostoru današnje Hrvatske. Ostojić u vezi s *Izvodom* ističe i činjenicu da su najstarije

⁵ Ostojić, 1963., 73.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

⁸ Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 29

⁹ Ostojić, 1963., 78.

¹⁰ Ostojić, 1963., 80.

monaške zadužbine na istarskom području bile upravo u Trstu i Puli. Čini se da su Benediktinci i prije dolaska Slavena bili misionari na dalmatinskom području, ali nema podataka o samostanima u tom ranom razdoblju.

Rane veze s Rimom počele su sredinom 7. stoljeća kada papa Ivan IV. šalje opata Martina u svoju rodnu Dalmaciju sa zadatkom da otkupi zarobljene kršćane i moći kršćanskih mučenika donese u Rim, a vjeruje se da je u tom razdoblju obavljao i misionarsku dužnost na prostoru Istre i Dalmacije.¹¹ Međutim, snažniji odnosi s Rimom i benediktincima počinju nakon što je Karlo Veliki pobijedio Langobarde kada započinje i širenje benediktinaca na prostoru nekadašnjeg ravenkog egzarhata. Ubrzo nakon toga, 812. godine, cijeli naš prostor došao je pod franačku vlast te su preko Akvilejske patrijaršije počeli stizati brojni redovnici i svećenici koji su organizirali i prve benediktinske samostane u Hrvatskoj. To potvrđuju germanska imena najstarijih poznatih opata u Istri, te sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, titulari starih samostana koji su bili posvećeni franačko- akvilejskim svecima Martinu, Krševanu i Ambroziju te vrlo rano uvedeni kult franačkih svetaca monaha u našim zemljama.¹² Te veze potvrđuje i boravak benediktinca Gottschalka na Trpimirovom dvoru, a samostan i crkva u Rižinicama spominju se u ispravi iz 852. godine te se pretpostavlja da je to prvi siguran benediktinski samostan na našem području. I naši vladari su, poput europskih, gradili vlastite zadužbine i darivali samostane, ali unatoč tome mali je broj sigurnih podataka o 9. i 10. stoljeću. Za 9. stoljeće su, osim Trpimirovog samostana, poznata jedino imena opata Teodoberta u vrijeme kneza Branimira, predstojnika Žitalja iz pratnje kneza Mutimira i opata Ivana u službi kneza Domagoja, dok se u prvim desetljećima 10. stoljeća spominju i opat Odolbert u Zadru i monasi glagoljaši.¹³ Obnovljeni samostan Sv. Krševana prva je zajednica koja je povezana s Monte Cassinom, a krajem stoljeća osnovan je i samostan Sv. Bartula u Kninu.

Krajem 10. stoljeća započela je crkvena reforma koja je krenula u Clunyju, a već početkom 11. stoljeća na istočno jadranski prostor počele su pristizati reformatorske ideje čiji su nosioci bili benediktinci kamaldoljanskog ogranka iz Italije. Osnivač tog reda Sv. Romuald boravio je u Istri od 1001. godine gdje je živio pustinjačkim životom u špilji kod Limskog kanala. Kasniji osorski biskup Gaudencije bio je učenik Sv. Romualda te je preko njega upoznao reformatorske ideje pompozijanske opatije.¹⁴ Važni benediktinski samostani 11. stoljeća, Sv. Petar u Osoru i Sv. Mihovil nad Limskim kanalom, usko su vezani uz ta dva imena. Gaudencije je osnovao opatiju Sv. Petra u Osoru koja će postati jedno od žarišta grgurovske reforme i koja pokazuje

¹¹ Ostojić, 1963., 82.

¹² Isto.

¹³ Isto, 83.

¹⁴ Jurković, 2006., 8.

pompozijanske utjecaje, a učenici Sv. Romualda osnovali su kamaldoljanski samostan i crkvu Sv. Mihovila.¹⁵ U 11. stoljeću nastaje veliki broj benediktinskih samostana na kvarnerskim otocima, a u drugoj polovici 11. stoljeća uslijed jačanja reformskog pokreta na istočnom Jadranu nastaje veći broj novih samostana. Veliku ulogu u širenju reforme imali su splitski nadbiskup Lovro i trogirski biskup Ivan, a rezultat je podizanje novih samostana čiji su osnivači bili kraljevi Petar Krešimir IV. i Zvonimir. Arhitektura tih samostana rezultat je liturgijskih promjena koje je donijela reformirana crkva, a radi se o troapsidalnim bazilikama čija je morfologija već ranije elaborirana na prostoru sjeverne Italije.¹⁶ Razdoblje od 11. do 13. stoljeća bilo je najplodnije razdoblje graditeljske baštine benediktinaca na Jadranu, dok će o benediktinskoj arhitekturi na području srednjovjekovne Slavonije, Baranje i Srijema biti govora u idućim poglavljima.

¹⁵ Jurković, 1996., 329.

¹⁶ Isto, 332.

3. Srednji vijek i benediktinci na području Slavonije, Baranje i Srijema

Srednjovjekovna povijest Slavonije, Baranje i Srijema još je uvijek nedovoljno istražena u odnosu na istočnu obalu Jadrana. Zasad ne postoje opsežnije analize zasebnih aspekata kulturne i crkvene povijesti ovih područja, a još nije objavljena niti kvalitetna sinteza svih podataka kojima se dosada raspolaze. Riječima Stanka Andrića, „pred istraživačem izranja čitav jedan „potonuli svijet“, neslućeno bogatiji i puno složeniji nego što se to često predmnijeva i podrazumijeva: svijet koji su kasnija stoljeća prekrila i uvelike izbrisala vlastitim nanosima događaja i društvenih mijenja i od kojeg se naziru tek najopćenitiji, mutni, često iskrivljeni obrisi“.¹⁷

Za potrebe ovog rada najvažniji su oni aspekti srednjovjekovne povijesti Slavonije, Baranje i Srijema koji se odnose na veze s Ugarskom i crkvenu povijest. U uvodnom dijelu spomenut će se neke zanimljivosti i pitanja srednjovjekovne povijesti Slavonije i Srijema, dok će o povijesnim okolnostima vezanim uz pojedine samostane detaljnije biti govora u poglavljima o njima. Najranija povijest ovih prostora još je uvijek nepoznata, a za razdoblje

10. i 11. stoljeća ne postoje gotovo nikakvi sigurniji podaci. Najvažniji dokument s početka 12. stoljeća zasigurno je *Pacta conventa* iz 1102. godine, kojom je ugarski kralj Koloman dobrovoljno prihvaćen za hrvatskog kralja uz određene uvjete. Dokument je stoljećima osporavan i bio je predmetom rasprava hrvatske i mađarske historiografije. Još jedno od važnih pitanja je i ono o političkoj i crkvenoj pripadnosti Slavonije u ranim stoljećima srednjega vijeka. Naime, o političkom statusu zemlje između Save i Drave ne postoje izvori iz 10. stoljeća, ali odluke Splitskog crkvenog sabora iz 925. i 928. godine ukazuju na to da je Hrvatska prisvajala vlast nad sisačkom Posavinom.¹⁸ Nadalje, ne postoje čvrsti pokazatelji o prostiranju ugarske vlasti na prostor južno od Drave u 10. i 11. stoljeću, a ni o prostiranju pečuške biskupije južno od Drave u 11. stoljeću. Već prije kraja 12. stoljeća postoje podaci o organizaciji upravnih oblasti sa središtima u Slavoniji i županijskoj organizaciji. Od Ladislavova zaposjedanja zemlje koja će se kasnije zvati Slavonijom (1091.) počinje širenje područja Šomođske i Zaladske županije južno od Drave, ali one po svemu sudeći nikada nisu zahvatile cijeli prostor od Drave do Save, već su se postupno oblikovala utvrđena središta na koja su se ugarski kraljevi mogli osloniti u županijskoj organizaciji, a ona će na koncu posve istisnuti vlast prekodravskih županija.¹⁹ Također, važno je pitanje pripadnosti srednjovjekovne Vukovske i Požeške županije. Današnji geografski pojam Slavonije ima ishodište u tzv. *regnum Sclavoniae*, tj. zajednici Križevačke, Zagrebačke i Varaždinske

županije koju su tamošnji

¹⁷ Andrić, 2001., 5.

¹⁸ Isto, 46.

¹⁹ Isto, 60.

zemljoposjednici ustrojili sredinom 13. stoljeća, Virovitička županija tek se u 15. stoljeću spominje kao dio *regnum Sclavoniae*, a Požeška, Vukovska i Srijemska županija nikad se nisu priključile tom *regnumu*.²⁰ U 16. i 17. stoljeću i na njih se proširilo ime Slavonija, a Klaić je u svojim radovima pokušao dokazati da su te tri županije i u 13. stoljeću bile dio Banovine Slavonije. Tome u prilog navodi podatke da su hrvatski banovi i hercezi vršili vlast na tom prostoru i da se ondje skupljala slavonska daća marturina (kunovina), a potkrijepio ih je i izvorima iz 13. stoljeća.

Srijem je tijekom cijelog 12. stoljeća živio između Ugarske i Bizanta, a tijekom prva tri križarska rata bio je pod ugarskim nadzorom. Bizantski car Ivan Komnen 1128. godine nakratko je zaposjeo Srijem, a Manuel I. Komnen isto je pokušao i 1151. godine. Manuel je nakon smrti Gejze II. dogovorio zaruke njegovog mlađeg sina Bele i svoje kćeri pa su 1164. godine zajedno napali Ugarsku. Tom su prilikom zauzeli Zemun, prešli Dunav i došli do Bača, a na povratku iz crkve Sv. Dimitrija u Mitrovici uzeli relikviju Sv. Prokopija i vratili je u Niš.²¹ Već iduće godine Ugarska je vratila izgubljeni teritorij, borbe između Ugarske i Bizanta nastavile su se još nekoliko sljedećih godina, a bizantska vlast u Srijemu trajala je do Manuelove smrti. Srijem je u potpunosti zauzeo hrvatsko-ugarski kralj Bela III. 1180. godine i od tada je živio u sklopu personalne unije s Ugarskom. U srednjem vijeku područje Srijema činile su Srijemska i Vukovska županija, a sjedište je bilo u Vukovaru. Razdoblje srednjeg vijeka bilo je vrijeme bogatog kulturnog života, brojne plemićke obitelji imale su posjede na području Srijema, a crkveni život bio je izuzetno bogat i plodan, o čemu svjedoče i brojni benediktinski samostani podignuti na tom području. Osmanlije su 1526. godine zauzeli i Srijem, a on se za vrijeme osmanske vladavine nalazio u sastavu Srijemskog sandžaka.

3.1. Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj

Ostojić se u trećem svesku svog djela *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima* za opisivanje benediktinske aktivnosti na području Slavonije, Baranje i Srijema koristi nešto širim značenjem Panonska Hrvatska, pri čemu je sjeverna granica tog područja omeđena Murom i Dravom, a južna prolazi do Zvornika na Drini. Kao što je već ranije istaknuto, monaški život je na tom prostoru bio prisutan i prije dolaska Slavena. Prvi benediktinci su u sjevernu Hrvatsku vjerojatno došli u 9. stoljeću nakon dolaska pod franačku vlast, kada su i počeli evangelizirati Panonsku Hrvatsku. Zbog povijesnih događaja poput ustanka Ljudevita Posavskog, okupacije Bugara i dolaska Ugara na prostor Panonske

²⁰ Andrić, 2001., 60-61.

²¹ Isto, 27.

nizine, Panonska Hrvatska se nalazila u osjetljivoj političkoj situaciji, a nije imala ni središnji crkveni položaj.²² Upravo zbog toga nema pouzdanih podataka o benediktinskim samostanima tog doba, već se oni pojavljuju puno kasnije. Prvi benediktinski cenobij na prostoru Panonije je opatija Sv. Martina u Pannonhalmi (*de sacro Monte Pannoniae*) koja je najvjerojatnije nastala krajem 10. ili početkom 11. stoljeća, a iz nje su se širili samostani po cijeloj Ugarskoj. Ugarski samostani najčešće su nastali po južnim pograničnim županijama vjerojatno s ciljem da utiru puteve političkom nadiranjju prema ondašnjoj Kraljevini Hrvatskoj.²³ Pavić spominje da je na teritoriju pod vlašću hrvatskih kraljeva bilo do trideset samostana krajem 11. stoljeća, i to većinom reda Sv. Benedikta, a njihov boravak u Bosni između 1067. i 1203. godine potvrđuju i pisma pape Aleksandra II.²⁴

Prvi sigurniji podaci o benediktinskim samostanima potječu iz 12. stoljeća i odnose se na Srijem. Tako saznajemo da u srijemske samostane dolaze učitelji monaškog života s druge strane Drave, a prema jednom zaključku crkvenog sabora održanog 1114. godine u Ostrogonu vidljivo je da se radilo o benediktincima, te je sabor naredio da svi monasi ugarskog kraljevstva moraju znati i razumjeti pravilo Sv. Benedikta.²⁵ Međutim, postoji hipoteza prema kojoj su benediktinci podizali samostane u Panonskoj Hrvatskoj i prije osnutka Zagrebačke biskupije preko redovnika iz Dalmacije, a zasniva se na fragmentu predromaničkog reljefa nađenog u crkvi Sv. Marije Gorske koja je bila benediktinsko zdanje.²⁶ Ta pretpostavka je upitna jer osim jednog ulomka kamene plastike, koji je mogao biti donesen i s druge lokacije, zasad nema nikakvih drugih materijalnih ili pisanih dokaza koji bi to poduprli. Najraniji pouzdani podaci o crkvenim prilikama na tom prostoru u razdoblju srednjeg vijeka mogu se pratiti tek od 11. stoljeća. Između 1073. i 1091. godine vlast kaločkih i pečuških biskupa proširila se i na Slavoniju, Baranju i Srijem, ali ta vlast nije bila stvarna već naslovna. Jedini konkretniji izvor za razdoblje između kraja 11. i sredine 13. stoljeća je onaj o raspravi između kaločkog i pečušskog nadbiskupa koji se odnosio na među između dijeceza na području oko Vukova i Požege.²⁷ Prije 1229. godine prostor Srijemske biskupije pripadao je Kaločko-bačkoj (arhi)dijecezi, a te je godine papa Grgur IX. obnovio Srijemsku biskupiju. Međutim, potrebno je napomenuti da se nakon 1229. godine održala stanovita dvojnost nadležnosti između srijemskog biskupa i kaločko-bačkog nadbiskupa nad područjem istočnog

²² Ostojić, 1965., 11.

²³ Isto, 10.

²⁴ Pavić, 1903., 34.

²⁵ Ostojić, 1965., 11.

²⁶ Isto.

²⁷ Pavić, 1903., 34.

Srijema.²⁸ Tako se 1235. godine nisu ustanovile stare međe, ali je Pečuška biskupija uspjela zadržati veći dio srednje Slavonije, Kaločka je ustupila Srijem obnovljenoj Srijemskoj biskupiji, a 1239. godine i Đakovo s okolicom izuzima se od jurisdikcije Pečuške biskupije.²⁹ Na to ukazuju i neki kasniji dokumenti. Primjerice, u papinskim ispravama iz 15. stoljeća koje je sabrao Pál Lukcsics srijemska se mjesta poput Mitrovice, Banoštora, Petrovaradina i drugih redovito opisuju kao mjesta bačke ili kaločke dijeceze³⁰, a tek se iznimno susreće oznaka poput one za Banoštor koji je bio jedno od sjedišta Srijemske biskupije, pa se i navodi kao takav.

Prvi primjeri benediktinske arhitekture na ovim prostorima bile su zadužbine velikaša i kraljeva, koji su osim podizanja crkava i samostana bogato darivali samostane velikim količinama zemlje. Utemeljitelji su također postavljali ili potvrđivali opate, ali crkvenu jurisdikciju nad kraljevskim opatijama u cijeloj kraljevini, pa tako i onima između Save i Drave, vršio je ostrogonski nadbiskup.³¹ Imajući u vidu da broj benediktinskih opatija na području srednjovjekovne Slavonije, Baranje i Srijema nije bio brojan, a radilo se i o prostranom teritoriju, te su opatije bile veće i imale su više posjeda od primjerice onih na Jadranu.

Redovnička disciplina počela je opadati početkom 13. stoljeća, a pape Honorije III., Grgur IX. i Aleksandar IV. pokušavali su reformirati samostane. Početkom 14. stoljeća samostani su opustjeli, a opatije Panonske Hrvatske 1336. godine ušle su u sklop ugarske provincije, nakon čega je uslijedio kratkotrajni procvat.³² Međutim, takvo stanje potrajalo je prilično kratko te se počinje javljati komendatarna uprava. Neke se opatije nisu povjeravale fizičkim osobama već crkvenim ustanovama, pa su tako regularni kanonici neko vrijeme držali Sv. Stjepana u Banoštru, a franjevci konventualci Sv. Dimitrija u Srijemu.³³ Godine 1514. obnovljena je kongregacija svih funkcionalnih samostana u Ugarskoj i Sjevernoj Hrvatskoj na čelu s opatijom u Pannonhalmi, ali ubrzo je i ona ugašena zbog osmanskih osvajanja.³⁴ Benediktinske opatije na ovim prostorima rano su se počele utvrđivati, a glavni razlog za to je bila opasnost od Osmanlija. Najviše opatija stradalo je za vrijeme sultana Sulejmana II., a gotovo sve opatije nestale su tijekom 16. stoljeća.³⁵ Duga osmanska vladavina je, osim samih spomenika, izbrisala i sjećanje na benediktince koji su nekada ondje obitavali. Naime, velik dio starog stanovništva se

²⁸ Andrić, 2001., 10.

²⁹ Pavić, 1903., 34.

³⁰ Ostojić, 1965., 11.

³¹ Ostojić, 1965., 11.

³² Isto, 12.

³³ Isto, 13.

³⁴ Isto, 13.

³⁵ Ostojić, 1961., 134-135.

iselio, a na nekadašnje posjede benediktinaca došli su novi naseljenici, uglavnom pravoslavci, koji su pojedine bivše opatije koristili kao svoje crkve.³⁶ Važno je spomenuti i instituciju naslovnih opata koja je postojala samo na ovim područjima. Naime, ugarski kralj i drugi patroni u kraljevstvu su okupirane opatije dodjeljivali redovnicima ili svjetovnim svećenicima, a nakon povlačenja Osmanlija od sredine 18. stoljeća kralj je davao naslove preko dvije stotine propalih opatija i prepozitura pojedinim članovima određenih kaptola.³⁷

³⁶ Ostojić, 1965., 13.

³⁷ Isto.

4. Pregled benediktinskih samostana u srednjovjekovnoj Slavoniji, Baranji i Srijemu

Benediktinske samostane u Panonskoj Hrvatskoj možemo podijeliti u dvije skupine. Prva i skupina je vezana za prostor oko Požege i u srednjem dijelu Slavonije, a druga, u kojoj je bio veći broj samostana, nalazi se na području Srijema. (sl. 1) Osim njih postojao je još i samostan u Belom Manastiru u Baranji. Samostani su se većinom gradili na povoljnim geografskim položajima, a najčešće su bili smješteni na padinama. Kao što je već ranije istaknuto, samostani su bili veći i imali su više posjeda od onih jadranskih, no, znatno su lošije očuvani. Razlog tome leži u nepovoljnim povijesnim prilikama. Najveći trag nedvojbeno su ostavile provala Mongola i osmanska okupacija. Budući da su se mahom nalazile na ruralnim područjima, ruševine benediktinskih opatija poslužile su često kao građevni materijal lokalnom stanovništvu, a to je isto jedan od razloga zbog kojeg je ostalo tako malo materijalnih ostataka njihova postojanja.

Ostojić razlikuje tri kategorije benediktinskih opatija u Panonskoj Hrvatskoj.

Sigurne opatije su Sv. Dimitrije u Srijemu, Sv. Križ u Mandelosu, Sv. Grgur u Srijemu. Sv. Juraj u Dumbovu, Sv. Stjepan u Banoštru, Sv. Duh kod Nuštra, Sv. Mihovil u Rudini i Sv. Margarita u Bijeloj, a vjerojatni samostani su Sv. Dimitrije kod Save, Sv. Helena u Podborju, Sv. Katarina de Koppan, Sv. Martin u Vaški i Sv. Trojstvo u Petrovaradinu.³⁸ Skupina dvojbenih i tobožnjih samostana je najveća. Ostojić u nju svrstava Bosiljevo, Botinu kod Vinkovaca, te samostane Sv. Andrije u Bistrici, Sv. Benedikta u Kloštru Podravskome, Sv. Jeronima u Štrigovu, Sv. Margarite de Garab, Sv. Marije de Bijela Stijena, Sv. Marije Gorske kod Lobora, Sv. Martina kod Lobora, Sv. Martina u Zagrebu, Sv. Nikole u Arači, Sv. Nikole u Gvozd, Sv. Nikole Morovičkog, Sv. Petra u Požegi, Sv. Pulherija u Križevcima i Sv. Stjepana Kralja u Zagrebu.³⁹ U Panonskoj Hrvatskoj nije zabilježen niti jedan sigurni ženski benediktinski samostan, a jedini koji se spominje kao vjerojatan jest onaj Sv. Marije u Ivaniću. Razlog tome možda bi trebalo vezati za to da su ti prostori bili većinom ruralni i slabije naseljeni te da vjerojatno nije postojao veći broj plemkinja koje bi boravile u tim samostanima.

Dobar izvor za lociranje ugarskih i hrvatskih samostana je članak autorice Beatrix Romhányi, pod naslovom *Monasteries along the Danube*, gdje donosi analizu ugarskih samostana prema redovima, pripadnosti, titularima i okvirnoj dataciji. Analizom su obuhvaćeni i benediktinski samostani u Dumbovu, Banoštru, Petrovaradinu i Garabu. Prikaz samostana uz Dunav važan je za stvaranje okvirne slike o benediktinskoj arhitekturi tog područja.⁴⁰ (sl. 2)

³⁸ Ostojić, 1965., 65.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Romhányi, 2018., 79-80.

5. Benediktinska arhitektura na prostoru Slavonije

Benediktinska arhitektura na prostoru Slavonije odnosi se na manju grupu benediktinskih samostana od kojih su nam poznate samo tri opatije - Rudina, Bijela i Sv. Helena (Jelena) u Podborju. Bijela i Sv. Helena nalaze se na tlu stare Križevačke županije, a Rudina na tlu Požeške. Szabo i Kempf početkom 20. stoljeća prvi donose podatke o njima, a na prva istraživanja i arheološka i konzervatorska istraživanja na tim lokalitetima čekalo se desetljećima. Rudina i Bijela su sustavno istraživane, dok se o Sv. Heleni u Podbroju zna vrlo malo, većinom iz povijesnih izvora. U idućim potpoglavljima detaljno će se iznijeti svi poznati podaci o spomenutim spomenicima, s posebnim naglaskom na Rudinu kao najznačajniji srednjovjekovni romanički spomenik na tlu kontinentalne Hrvatske.

5.1. Opatija Sv. Mihovila u Rudini

Opatija Sv. Mihovila najbolje je istražen spomenik benediktinske arhitekture na području srednjovjekovne Slavonije o kojem je izdan daleko najveći broj publikacija i kojim su se bavili brojni istaknuti autori. Jednako tako, na tom je lokalitetu proveden najveći broj arheoloških istraživanja koja su nam donijela vrijedne podatke o ovom vrhunskom spomeniku romaničke arhitekture. Opatija u Rudini u povijesnim se izvorima počinje spominjati od početka 13. pa sve do 16. stoljeća. Rudina se prvi puta spominje 1210. godine samo kao posjed u darovnici kojom kralj Andrija II. dariva templarima obližnje zemlje, riječima *»il/a uero uia descendens de Potuz ducit Rudinam«*.⁴¹ Prvi poznati spomen opatije na Rudini potječe iz isprave kralja Bele IV. iz 1250. godine, kojom potvrđuje Ivanki iz roda Sudan posjede u Požeškoj i Šomođskoj županiji.⁴² U ispravi iz 1279. godine pojavljuje se ime opata Jurja (*Georgio abbate de Rodyna*) koji pred kaptolom Sv. Petra u Požegi zamjenjuje neku zemlju uz pristanak Ivana, Petra i Romana, triju patrona crkve u Rudini.⁴³ Više istraživača osvrnulo se na spomenute patrone samostana u Rudini, a većina navodi da su pripadali rodu Borića. O tome da su osnivači opatije najvjerojatnije bili ban Borić ili njegovi potomci ukazuje nam podatak da su svi patroni tijekom 14. stoljeća pripadali tom rodu, kao i to da se posjed rudinske opatije nalazio se uz nasljedne zemlje te među posjedima plemićkog roda Borića koji su dokumentirani u poznatim sačuvanim vrelima.⁴⁴ Rudina i njezin opat Petar spominju se i u popisu sakupljača papinske desetine od 1332. do 1337. godine gdje se navodi da je opat platio dvadeset osam groša, što je razmjerno mala svota, no treba imati na umu

⁴¹ Horvat, 1962., 15.

⁴² Andrić, 2005.a, 77.

⁴³ Ostojić, 1965., 48.

⁴⁴ Janeš i Sekulić, 2014., 187.

da se u to vrijeme nailazi i na otpor zbog plaćanja desetine.⁴⁵ Opatija se spominje i 1349. godine kada kraljev sudac u Budimu dosuđuje samostanu Sv. Mihovila u Rudinama posjede Koprivnu i Zelinu u Požeškoj županiji, a tom se prilikom spominju *Nicolaus, abbas de Rudyna* te crkva i samostan riječima *patronus ecclesie seu rnonasterii de Rudyna*.⁴⁶ Sljedeći dokument potvrđuje pripadnost opatije benediktincima. Naime, opat Rudine, imenom Nikola, spominje se kao vizitator samostana Grab i njegove grangije u ispravi izdanoj na provincijskom kapitolu benediktinskog reda 1366. godine u samostanu u Monyoródu.⁴⁷ U drugoj polovini 14. stoljeća došlo je do spora između opata i patrona opatije, nekoliko članova roda Cerničkih i Podvrških, a istovremeno je došlo do diobe patronata nad Rudinom s tim da patronatsko pravo nije pripadalo svima, već se mijenjalo.⁴⁸

Početak 15. stoljeća kralj Žigmund predaje patronat nad samostanom erdeljskom vojvodi Ivanu Tamásyju. Nakon toga započeo je dugogodišnji sukob Tamásyja i Podvrških koji je završio oružanim sukobom pri čemu je za poticanje napada bio optužen i rudinski opat Stjepan.⁴⁹ Ugovorom iz 1443. godine posjedi Henrika Tamásyja nakon njegove smrti prešli su u vlasništvo obitelji Héderváry, što je uključivalo i patronat nad rudinskom opatijom.⁵⁰ Papa Julije II. izdao je 1504. godine ispravu kojom Stjepana *de Giblot* na preporuku Hedervarijevih postavlja kao komendatarnog opata, što dokazuje da je prijašnji opat Tomo ostavio samostan i da redovnici nisu više željeli obitavati u njemu zbog blizine Osmanlija.⁵¹ Godine 1514. patronat nad opatijom i njenim pripadnostima prelazi u ruke obitelji Dessewffy Cernički, 1525. godine Franjo Héderváry prodaje svoj patronat nad Rudinom za 6000 zlatnih florena Ivanu Dessewffyju, a tijekom tih godina posljednji opat Rudine postao je Nikola Dessewffy, potomak nekadašnjih patrona Cerničkih, odnosno Deževića.⁵² Sredinom 15. stoljeća opatija je stradala prilikom provale Osmanlija na požeški prostor, najvjerojatnije usporedno s osvajanjem Požege.

⁴⁵ Horvat, 1962., 16.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Janeš i Sekulić, 2014., 187.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto, 188.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Horvat, 1962., 16.

⁵² Janeš i Sekulić, 2014., 189.

5.1.1. Pregled podataka poznatih prije arheoloških istraživanja

Ostaci opatije Sv. Mihovila u Rudini nalaze se na uzvisini u blizini sela Čečavca, prvi su ih opisali Gjuro Szabo i Julije Kempf, a njihove bilješke donijele su dosta korisnih podataka za proučavanje samostana prije samih arheoloških istraživanja. Szabo je prilikom posjeta Rudini zapisao sljedeće:

„Pravi je majstor odabrao baš ovu točku za gradnju samostana... Nedavno su otkopavali propale zidove, pa buduć da im treba kamena za gradnju crkve u Čečavcu, razlupaše stijene, koje su bile sve pokrivenne slikama! A boje su tih slika tako jasne i svijetle, da se i nehote sjetiš riječi Piliera i Mitterpachera. Bili su prikazani ljudi na sredovječno odjeveni, jedan je pružao malu crkvicu Sad je to sve sretno slupano!... Samostan je bio utvrđen poput onoga u Bijeloj, utvrde su okrenute bile prema Požegi, duboki šanac postoji tu i dan danas. Među kamenjem ima dosta takova, u kojima su urezane puškarnice.“

Autor je pri tome kritizirao i stanje u kojem je zatekao ruševine i odnošenje materijala s lokaliteta. Szabo je tada pogrešno interpretirao crkvu kao gotičku, a posebno naglašava utvrđenost samostana. Kempf je pak u svom izvješću zabilježio da su pri istraživanju građe pronađene brojne ćelije koje se vjerojatno pripadale prizemlju samostana te da su na zidovima pronađeni i tragovi fresaka s živom modrom i crvenom bojom koje je smatrao najvećom dragocjenošću.⁵³ Mohorovičić u svom članku ističe važnost opatije u Rudini za proučavanje romanike i prvi ispravno zapaža da najstariji dio kompleksa s polukružnom apsidom nosi stilska obilježja romanike te navodi njezinu važnost u daljnjem proučavanju romanike u kontinentalnoj Hrvatskoj. Piše da su preostali očuvani tragovi romaničke arhitekture u kontinentalnim krajevima Hrvatske naročito dragocjeni za analizu općih stilskih i specifičnih konstruktivnih i tipoloških karakteristika, pri čemu ruševine opatije Rudina pružaju vrijednu dokumentaciju za komparativnu analizu razvoja romanike na području Panonske Hrvatske.⁵⁴ Anđela Horvat u članku *Rudine u požeškoj kotlini - ključni problem romanike u Slavoniji* detaljno je analizirala sve dotad poznate podatke koji su bili dostupni prije početka arheoloških istraživanja te potiče na njihov što raniji početak i njezinu ugroženost zbog raznošenja materijala s ruševina.

⁵³ Horvat, 1962., 12-13.

⁵⁴ Mohorovičić, 1960., 417-431.

5.2.2. Izgled samostanskog sklopa i pregled arheoloških istraživanja

Ostaci benediktinske opatije Sv. Mihovila nalaze se na 25 km sjeverozapadno od Požege, na uzvisini koja dominira cijelom okolinom. Lokalitet na kojem se nalaze ostaci opatije poznat je još kao *Crkvine*, *Crkvište* ili *Grad*, a prostire se na nešto više od 1350 kvadratnih metara.⁵⁵ Opatija se nalazi na terasastom terenu, a crkva je smještena na njegovom najvišem dijelu. (sl. 3) Prva arheološka istraživanja proveo je Gradski muzej Požega oko 1980 - ih godina. Tada je na prostoru četrdesetak metara zapadno od ruševina crkve i samostana pronađena mala jednobrodna crkva s polukružnom apsidom u kojoj su pronađeni ukopi koji datiraju od 10. do 16. stoljeća.⁵⁶ Revizijska istraživanja mogla bi reinterpretirati ovaj nalaz, a važno je istaknuti i da je gradnja crkava/kapela uz samostane poznata u Ugarskoj u ranoj fazi dolaska benediktinaca.⁵⁷ Prva arheološka istraživanja crkve i samostana Gradski muzej Požega poduzeo je od 1986. do 1989. godine. Nakon toga Institut za arheologiju provodio je istraživanja od 2001. do 2003. godine, a od 2013. revizijska istraživanja i konzervatorsko-restauratorske radove provodi Služba za arheološku baštinu Hrvatskog restauratorskog zavoda.

Arheološka istraživanja 1986. do 1989. godine⁵⁸

U prvim istraživanjima od 1986. do 1989. godine istražen je prostor samostanskog sklopa te su otkriveni ostaci crkve, klaustara s cisternom i bunarom te utvrđenja. Središnje mjesto u kompleksu zauzima crkva dužine 14 i širine 8 m, a smještena je južno u odnosu na klaustar. (sl. 4) Crkva je trobrodna troapsidalna bazilika s višom i širom središnjom apsidom i dva zvonika na zapadnom pročelju. Tijekom istraživanja na južnom dijelu crkve uočeni su ostaci vrlo precizno klesanih kamenih blokova, a unutrašnjost je građena lomljenim kamenom jer su zidovi bili oslikani raznobojnim freskama. Popločenje u lađi činile su velike kamene ploče, uz istočni zid crkve pronađena je mala kamena krstionica, dok su na južnom zidu pronađeni su ostaci triju lezena. Na sjeverozapadnom dijelu otkriveni su temelji zvonika, a u temeljima trodijelnog predvorja dužine 11 i širine 8 m otkopano je osam zidanih kamenih grobnica. U sjeveroistočnom dijelu crkve otkriveni su temelji prostorije (sakristije) dimenzija 4 x 3, 50 m na čijem su zapadnom dijelu sačuvani i ostaci fresaka, a sjeverno od sakristije pronađena je manja samostanska kapela dimenzija 5 x 3, 50 m s polukružnom apsidom u kojoj su otkrivene i dvije

⁵⁵ Sokač-Štimac, 1997., 17.

⁵⁶ Sokač-Štimac, 1997., 18-19.

⁵⁷ Janeš i Sekulić, 2014., 189.

⁵⁸ Svi podaci o arheološkim istraživanjima vođenim od 1986. do 1989. godine preuzeti su iz: Dijana Sokač-Štimac, „Arheološka istraživanja u Rudini“, u: *Rudina: benediktinska opatija Sv. Mihovila*, katalog izložbe, (Požega Gradski muzej Požega, 1997.)

zidane grobnice. Južno od opatijske crkve dograđena je velika izdužena prostorija s nepravilnom polukružnom apsidom, dimenzija 11,50 x 4,50 m u čijoj su apsidi pronađeni podnica s ostatkom temelja romaničkog oltara, polukružna sjedala i dio gotičkog oltara. Izvan romaničkih apsida crkve pronađeni su brojni ulomci i vrijedne kamene konzole o kojima će biti riječi kasnije. Unutar crkve otkriven je i velik broj pokretnih nalaza, posebice novca i keramike. Sjeverno od crkve pronađeni su ostaci klaustura dimenzija 13,75 x 11,95 m, u čijem se južnom hodniku nalazilo šest zidanih grobnica. Istraženo je i dvorište s cisternom i bunarom, na sjeveru i zapadnu otkopani su dijelovi refektorija i kuhinje, a stube pronađene na zapadnom zidu blagovaonice ukazuju na to da je samostan imao kat, na kojem se vjerojatno nalazila spavaonica. Za gradnju samostanskog kompleksa korišten je kamen lomljenac s dosta živog vapna, a gradnja i oprema su bili skromniji nego u slučaju crkve. Pronađene su i strijelnice koje ukazuju na utvrđenost samostana, a samostan je bio utvrđen i na sjeveru i zapadu gdje su pronađeni ostaci zidova. Pronađeno je i groblje oko manje romaničke crkve.

Kasnija i revizijska istraživanja

Poslije dovršetka prvih arheoloških istraživanja spomenik je bio zaštićen privremenim metodama konzerviranja koje su, iako odabrane kao privremeno rješenje, nepovratno uništile veći dio istražene zidne mase, onemogućile su potpunu interpretaciju spomeničke građe, a u konačnici su prouzročile znatnu materijalnu štetu.⁵⁹ Arheološka istraživanja rudinske opatije nastavljena su 2001. godine kada je djelomično istraženo zapadno pročelje opatijske crkve, a tijekom radova 2003. godine istražen je prezbiterij i dio istočnog broda opatijske crkve.⁶⁰ U potonjim radovima istražene su i sjeverna i središnja apsida crkve, a u prostoru ispred otkriveno je i istraženo šest grobnih cjelina.⁶¹ (sl. 5)

Nakon završetka tih istraživanja lokalitet je prepušten djelovanju vremena, nije bila vođena adekvatna briga te je zarastao u gustu vegetaciju. Zbog toga se 2013. godine pokreće revizijsko istraživanje koje je donijelo i neke nove podatke. Istraženi dio sklopa u cijelosti je očišćen od vegetacije, prikupljen je građevinski materijal na južnom i istočnom slobodnom prostoru uz predmetni objekt, a istraženi dio opatije temeljito je dokumentiran fotografiranjem i laserskim 3D skeniranjem.⁶² (sl. 6) Tada je utvrđeno postojanje lezena i na sjevernom zidu crkve, a ustanovljene su i njene nešto preciznije dimenzije crkve (13,85 x 8,40 m).⁶³ Revizijska arheološka istraživanja provedena su i 2014.

⁵⁹ Pleše, Sekulić i Mostarčić, 2018., 103.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Tomičić, 2013., 36.

⁶² Pleše, Sekulić i Mostarčić, 2018., 104.

⁶³ Janeš i Sekulić, 2014., 190.

godine kada je cilj radova bio cjelovito istraživanje interijera toga sakralnog objekta (zidova i temelja, ali i grobova) s usporednom antropološkom analizom osteoloških nalaza *in situ*.⁶⁴ Tada je pronađena i manja količina pokretnih nalaza, većinom novca i brončanih kopči. Nadalje, u crkvi su pronađene samo baze nosača u glavnom brodu te još uvijek nije poznato je li se radilo o stupovima ili stubovima. Zaključno s dovršetkom revizijskih istraživanja 2014. godine nije pronađen ni jedan ulomak stupa, a zbog loših metoda konzerviranja nije moguće razlikovati temelje od zidova ni sa sigurnošću odrediti ni jednu poziciju vrata.⁶⁵ Pretpostavlja se da su zidovi bili ukrašeni arhitektonskom figuralnom plastikom i profilacijama, ali do danas nije poznat njihov mogući razmještaj kao niti pozicije vrata i otvora. Nadalje, imajući u vidu da do danas u istraživanjima nije pronađen niti jedan ulomak svodnih rebara može se pretpostaviti da je unutrašnjost crkve bila natkrivena tabulatom.⁶⁶ Tijekom 2015. godine provedena su revizijska istraživanja te građevinski radovi konzerviranja i prezentiranja opatijske grobljanske kapele čija je zidna masa također bila konzervirana cementnim mortom 1982. godine, ali tijekom ovih radova nije pronađen ni jedan sačuvani trag hodnog sloja.⁶⁷ (sl. 7) Od 2015. do 2017. godine usporedno s konzervatorsko-restauratorskim radovima revizijski je istražen i prostor predvorja crkve s oba zvonika te je djelomično revidiran i uski prostor uz vanjska pročelja zapadnog i južnog zida tog dijela rudinskog objekta, no nisu pronađeni nikakvi novi nalazi.⁶⁸ Španiček smatra da se budućim istraživanjima lokaliteta treba pristupiti vrlo oprezno s ciljem sprečavanja daljnjeg uništenja materijalnih dokaza. Smatra da se prvo treba ograničiti na izradu detaljne dokumentacije postojećeg stanja koja će kasnije poslužiti izradi konzervatorsko-restauratorske studije zaštite i prezentacije lokaliteta, te da bi se treća faza izrade dokumentacije odnosila na izradu glavnog i izvedbenog projekta zaštite prezentacije ostataka benediktinske opatije.⁶⁹ Da bi se to ostvarilo, potrebno je osigurati dovoljna sredstva za provođenje istraživanja i pravilnu prezentaciju lokaliteta.

Interpretacija samostanskog sklopa

Točan izgled samostanskog sklopa koji bi precizirao interpretaciju samostanskog sklopa još je uvijek većim dijelom nepoznat. Naime, većina dosadašnjih analiza rađena je prema poznatom shematskom tlocrtu i informacijama iz arheoloških istraživanja. Dosad poznati

⁶⁴ Pleše, Sekulić i Mostarčić, 2018., 105.

⁶⁵ Pleše, Sekulić i Mostarčić, 2018., 115.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto, 124.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Španiček, 2013., 171.

rezultati istraživanja, posebice tlocrt, povijesni izvori i analiza pronađenih ulomaka govore u prilog nastanku sklopa u drugoj polovici 12. stoljeća. Opatiju je najvjerojatnije osnovao ban Borić ili neki njegov direktni potomak pa time predstavlja najstariju redovničku zajednicu na prostoru Požeške županije.⁷⁰ Također, na ranu dataciju ukazuje i organizacija župe oko opatijske crkve što je karakteristično za razdoblje 11. stoljeća na tlu Ugarske.⁷¹ Više je autora pokušalo rekonstruirati izgled crkve i samostana, ali bez konkretnijih podataka o elevaciji i raščlambi zidne mase teško je spekulirati o bilo čemu osim o tlocrtnoj dispoziciji. Vrlo vjerojatna pretpostavka, koji dokazuju i nalazi vrlo vrijednih figuralnih kamenih konzola, jest i ona o postojanju slijepih arkada na crkvi. Valja spomenuti i to da u dosadašnjim istraživanjima nisu razjašnjene etape gradnje samostanskog sklopa. Po svemu sudeći, bilo je više graditeljskih etapa se u ranijim opisima spominju romanički i gotički elementi na dijelovima građevine, a na licu mjesta mogu se prepoznati izraziti romanički zidovi te ostaci antičke opeke (tegula).⁷² Tijekom kasnije etape (koju za sada nije moguće precizno datirati) opatija je proširena prema jugu i zapadu, pri čemu pronalazak strijelnica i puškarnica upućuje na utvrđivanje sklopa vjerojatno krajem 14. ili početkom 15. stoljeća. Također, nije poznato je li rudinska opatija bila izmijenjena i u prvoj polovici 16. stoljeća, na što upućuju nalazi osmanlijskih nišana.⁷³

Tlocrtna dispozicija rudinske crkve tipološki se poklapa s trobrodnom troapsidalnim bazilikama koje su bile vrlo raširene u Ugarskoj krajem 11. i početkom 12. stoljeća. Gotovo identičan raster ima samostan Sv. Egidija u Somogyváru osnovan krajem 11. stoljeća, a trobrodne crkve zaključene trima apsidama s dvama zvonicima na zapadnom pročelju nalazimo u Kolozsmonostoru u drugoj polovini 11. stoljeća, u Dumbovu i Hronskom Benadiku krajem 11. stoljeća te u Kapornaku sredinom 12. stoljeća.⁷⁴ (sl. 8 i 9) Nadalje, sličnost tlocrtnne dispozicije s ugarskim benediktinskim samostanima upućuje na mogućnost da sama crkva nije rezultat rada domaćih graditelja već da je to izvedeno s puno sredstava i pod jasnim utjecajem većih benediktinskih središta u okolici poput Pannonhalme i Somogyvára.⁷⁵ Na te sličnosti ukazao je i Papp Szilard u svom članku za katalog izložbe *Paradisium plantavit* u kojem analizira sličnosti onodobnih benediktinskih sakralnih građevina.⁷⁶ Samostanski sklop u Rudinama izuzetno je važan za proučavanje srednjovjekovne romaničke arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj, osobito jer je jedini donekle sačuvani primjer romaničke sakralne arhitekture na

⁷⁰ Janeš i Sekulić, 2014., 201.

⁷¹ Isto.

⁷² Vučić Šneperger, 2013., 141-142.

⁷³ Pleše, Sekulić i Mostarčić, 2018., 128.

⁷⁴ Janeš i Sekulić, 2014., 201.

⁷⁵ Vučić Šneperger, 2013., 143.

⁷⁶ Vidi u: https://paradisum.osb.hu/tan54_h.htm

području Slavonije. Kako bi se što preciznije interpretirao taj biser romaničke arhitekture potrebno je i dalje sustavno raditi na njegovu istraživanju i konzerviranju, s ciljem da se donesu nove spoznaje koje će pomoći u njegovom točnijem smještanju u uži povijesno-umjetnički krug benediktinske arhitekture na ovim prostorima.

5.1.2. Kratak osvrt na „rudinska lica“

Tijekom arheoloških istraživanja samostanskog sklopa pronađeno je ukupno dvadeset individualnih kamenih fragmenata s ukupno dvadeset jednim licem, najvećim dijelom konzole, a tzv. „rudinska lica“ su, zajedno s ostalim ulomcima pronađenim u sklopu, najbogatiji nalaz romaničke skulpture na prostoru između Save i Drave. Odmah po nalasku probudile su velik interes istraživača koji su ih detaljno analizirali u brojnim radovima. U ovom radu nećemo se baviti analizom pronađenih ulomaka, već donijeti kratak pregled dosadašnjih analiza i interpretacija. Anđela Horvat među prvima se pozabavila njihovom analizom. Nešto kasnije Radauš zapaža da karakter prikazane figuralne plastike i arhitektonskog ukrasa iz Rudine pripada razdoblju prijelaza od plošnog, pleternog i linearnog oblikovanja i obrade prema plastičnom i figuralnom koji se počinje razvijati u romanici.⁷⁷

Autor koji se najviše bavio „rudinskim glavama“ zasigurno je Goss koji ih pokušava smjestiti u širi kulturno-umjetnički kontekst. Svi su autori dosad prepoznali rudinska lica kao vrhunski rad romaničke stilizacije, koji je i rustičan i ekspresivan u strogoj linearnosti koja ipak dopušta bujan život plastičnim detaljima, a primijetili su i dvojnost između izrazitog grafizma i bujanja oblika.⁷⁸ Unutar pronađenih ulomaka istraživači razlikuju više ruku, ali ta distinkcija još uvijek nije sasvim jasna i razrađena. Goss majstore razlikuje po stilu koristeći se nazivima poput „majstor oštih rubova“ (sl. 10) i „majstor paralelnih ploha“, a posebno ističe rad „glavnog majstora“. Ističe da on suvereno vlada osebujnim ekspresivnim rječnikom na temelju pravocrtnih i kosih užljebljenja koja njegovu radu daju izvanrednu izražajnu dubinu, no također i izvjesnu klasičnu ravnotežu, a u tom je smislu izrazita bradata glava koja jasno pokazuje majstorov smisao za poštivanje kadra, ali i vještinu u variranju konveksnih i konkavnih površina te ravnih i zakrivljenih poteza.⁷⁹ (sl. 11) Goss je najviše pisao i o mogućim izvorima stila rudinskih ulomaka. Pretpostavlja da je za rudinski stil možda postojao neki antički model orijentalnog porijekla, ističe i sličnost nekih oblika rudinske skulpture s koptskim tekstilima koji su nekad kolali Avarskim kaganatom, te ističe jednu njihovu blisku analogiju iz 12. stoljeća u Madocsi, ali naglašava da se radi o hipotetskim uzorima.⁸⁰ Govori i o keltskim uzorima predromaničke skulpture koji su vidljivi u nekim ulomcima skulptura na području Panonije te ne nekim ulomcima iz Rudine. Neke od konzole iz katedrale u Pečuhu svojim grafizmom i asimetrijom podsjećaju na one iz Rudine, a postoji i sličnost u formatu konzole, osobito ako usporedimo

⁷⁷ Radauš, 1973., 21.

⁷⁸ Goss, 2010.,

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Goss, 2009., 10-11.

rudinskog "ovna" s trokutastim glavama nekih od pečuških konzola.⁸¹ (sl. 12 i 13) Na Rudinu je mogla utjecati skulptura katedrale u Pečuhu gdje je tijekom 12. stoljeća djelovala vrlo aktivna radionica, ali, iako zaista postoje određene sličnosti, između njih ne postoje čvrste veze.⁸² Nadalje, nije isključeno ni da iza pečuških i rudinskih konzola postoje slični uzori jer su slijepi lukovi gotovo identični, ali se interpretacije tih izvora znatno razlikuju.⁸³ Određene analogije s rudinskim skulpturama nalaze se i u benediktinskoj opatiji u Jásdu, posebice u konzolama s prikazima životinjskih glava te u prikazu ženskog lika s kacigom pronađenog u Dumbovu.⁸⁴ Zbog njezine specifičnosti teško je detektirati točne izvore stila rudinske skulpture. Većina autora govorila je o izvornosti njezina stila koji je nastao sintezom više elemenata dostupnih u širem kulturno-umjetničkom krugu, pri čemu su vjerojatniji oni uzori bliže Rudini. Komparacija s dalmatinskom, talijanskom ili francuskom romanikom nije odveć primjerena, pa joj treba odrediti njezin bliži krug, a to je zasigurno kopneni dio srednje Europe, Pečuške biskupije i Ostrogonske nadbiskupije te ugarske benediktinske provincije.⁸⁵ Buduća istraživanja i analize trebali bi pobliže odrediti uzore i potencijalne izvore ovog specifičnog stila romaničke skulpture koji je ujedno i najbogatiji i najvažniji nalaz romaničke skulpture na prostoru između Save i Drave.

5.2. Opatija Sv. Margarete u Bijeloj

Opatija Sv. Margarete u Bijeloj najbolje je dokumentiran samostan na području Slavonije o kojem puno saznajemo iz izvora. Brojni istraživači su dosta dugo poistovjećivali opatiju u Bijeli s onom u Grabovu, sve do nedavno kada je Stanko Andrić u članku *Benediktinska opatija svete Margarete u Grabovu i njezin odnos prema benediktinskom samostanu u Bijeli* detaljnom analizom došao do zaključka da je opatija u Bijeloj zapravo bila njezina filijala. Područje na kojem se nalazi opatija prvi se put spominje u dokumentu iz 1234. godine koji opisuje spor opata Hozuga oko prodaje zemlje oko rječice Pakre.⁸⁶ U tom spisu javlja se i podatak o patronima samostana Tibaldovićima. Njihov rod vezuje se uz šomođskog župana Graba koji je sudjelovao u pohodu kralja Ladislava i osnivanju Zagrebačke biskupije, a pri podjeli posjeda 1231. pripalo im je područje samostana Bijele.⁸⁷ Postojanje benediktinske zajednice u Bijeloj po prvi se put spominje u dopisu pape Ivana XXII. iz 1332. godine. U njemu stoji da papa Bijelu, koja je

⁸¹ Goss, 2009., 11-12.

⁸² Jukić, 2015., 236.

⁸³ Goss, 2010.

⁸⁴ Jukić, 2015., 238-239.

⁸⁵ Vučić Šneperger, 2013., 144.

⁸⁶ Szabo, 1907., 204. Vidi u: Ostojić, 1965., 55, Andrić, 2005.b., 13.

⁸⁷ Andrić, 2005.b., 14-15. Za detalje o vidi u Andrić, 2005.a., 72-76.

podređena opatiji Grab u Kaločkoj biskupiji, predaje na upravu beogradskom biskupu Pavlu.⁸⁸ U kasnijoj ispravi iz 1337. godine papa Benedikt XII. naređuje jegarskomu biskupu da benediktinski priorat Bijelu (*prioratum de Bela ordinis sancti Benedicti*) oduzme biskupu Pavlu, dovede benediktince iz drugog samostana i reformira ga.⁸⁹ Ovo spominjanje samostana u Bijeloj kao priorata potvrđuje njegov odnos kao filijale samostanu u Grabovu. Povelja izdana na skupštini ugarskih benediktinaca 1342. godine bila je još jedan pokušaj dovođenja samostana u red, a još jedan pokušaj je onaj dokumentiran u ispravi iz 1371. u kojem se spominje da je novi opat Toma Nikolin, redovnik samostana u Szekszárdu.⁹⁰ Opat Lovro imao je važno mjesto u povijesti samostana, pri čemu su posebno važni njegovi napori oko očuvanja povlastica samostana, koje su neki, posebice zagrebački biskup, htjeli nasilno prisvojiti. On je 1419. godine zatražio od pape prijepis starih povlastica i povelja kojima su samostani Bijela i Grabovo dobili potvrdu svih ranijih prava i povlastica na općem saboru u Konstanzi (1414. – 1418.).⁹¹ Ubrzo nakon njegove smrti, 1422. godine biskup Ivan Alben postaje komendatar, koji je nakon smrti ostavio samostanu *pro fabrica* sto zlatnih forinta.⁹² Nakon toga biskupijom su upravljali velikaška braća Matko i Petar Talovac sve dok ona ponovno nije došla u ruke opata, a izvori iz sredine 15. stoljeća potvrđuju da je samostan tada bio utvrđen. Važan izvor je i bula pape Siksta

IV. iz 1478. godine u kojoj se navodi da se ova zadužbina zvala Sv. Margarita de Bela, da je bila kanonski združena s benediktinskim samostanom Sv. Margarite de Sarab u Kaločkoj i Sv. Nikole de Babolza u Vesprimskoj biskupiji, da su o ovim trima samostanima živjeli monasi po pravilu Sv. Benedikta te da su sva tri samostana imala zajedničkog opata Eustahija.⁹³ U zadnjim desetljećima 15. stoljeća slabio je monaški život u samostanu, a tome u prilog govori i činjenica da je ubrzo pao u ruke jajačkih banova. Kada je 1514. godine obnovljena kongregacija svih funkcionalnih samostana u Ugarskoj i Sjevernoj Hrvatskoj na čelu s opatijom u Pannonhalmi, opatija u Bijeloj je uskoro ponovno naseljena benediktincima i funkcionirala je s opatom Petrom na čelu. Iako je kongregacija obnovljena 1514. godine, Vladislav II. je tek 1516. godine prenio svoje patronsko pravo na opata Martina u Pannonhalmi.⁹⁴ Opatija je nastavila funkcionirati do sredine 16. stoljeća te se u tom razdoblju koristila i kao utvrda za obranu od Osmanlija, a pala je u njihove ruke oko 1544. godine kao i brojna okolna područja. U bijelskoj crkvi su pod osmanlijskom upravom neko vrijeme obavljali službu Božju doseljeni istočni monasi. Szabo

⁸⁸ Andrić, 2005.b., 12.

⁸⁹ Ostojić, 1965., 53.

⁹⁰ Andrić, 2005.b., 25.

⁹¹ Isto, 38.

⁹² Ostojić, 1965., 53.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Szabo, 1907., 205.

piše:

„Katolički je svijet izginuo ili pobjegao, a novonaseljeni „Vlasi“ zavukoše se u gore, pa u kotlini, pô sata daleko, nastao manastir »Pakra« — s prva dakako samo drvena koliba —, o kojem veli tradicija, da je g. 1556. nastao. Povijest to ne može potvrditi, ali vrlo je vjerojatno. A kako su našli divothram u Bijeloj okrstiše ga — jamačno s privoljenjem svojih patrona Turaka — hramom Preobraženja Gospodnjega, pa su ovdje služili službu, dok im se kaluđerski dom u Pakri nije dovršio. A kad su kaluđeri i manastir Pakri ostavili, da se nasele u opustjelom pavlinskom samostanu Sv. Ane de Dobra kuća, kojem gotska crkva i danas postoji, osta Bijela pustom razvalinom.“

O opatiji u Bijeloj, za razliku od većine ostalih, postoje i brojni podaci o njezinom novovjekovnom funkcioniranju koje je u članku *Povijest propadanja: novovjekovna sudbina ugasle opatije svete Margarete u Bijeloj* detaljno iznio Stanko Andrić. Nećemo se detaljnije osvrnuti na novovjekovnu sudbinu opatije, a bitno je istaknuti kako je ona nastavila funkcionirati kao naslovna opatija sve do 18. stoljeća. Ono što je za nas izrazito važno su novovjekovni opisi opatije koji će se detaljnije obraditi u idućem potpoglavlju.

5.2.1. Opisi opatije Sv. Margarete u Bijeloj

Sačuvani opisi opatije izuzetno su važni za interpretaciju izgleda posjeda i samostana te su važno pomoćno sredstvo za arheološka istraživanja lokaliteta. Iz popisa iz 1698. da se zaključiti da obrambeni zid oko samostana i toranj još uvijek stoje, kao i većina perimetralnih zidova, svod je, kao i većina samostanskih prostorija bio porušen, a sjeverno od samostana nalazila se druga crkva porušena do temelja.⁹⁵ U *Popisu Male Vlačke* iz 1702. g. zatiču se gotovo identični podaci. Najvažnije i najdetaljnije izvješće o samostanu je ono iz lipnja 1761. godine. Kanonik zagrebačke stolne crkve Ivan Krstitelj Paxy zatražio je od podžupana Požeške županije Antuna Jankovića da naloži obilazak ostataka opatije Bijele, a on je taj zadatak povjerio plemićkom sucu Franji Pannayju, zamjeniku Ladislavu Mesterdassyju i inspektoru siračke vojarne Grguru Butini.⁹⁶ U izvješću je vrlo detaljno opisano zatečeno stanje, a prijevod teksta izvješća objavljen je u članku Stanka Andrića i Milana Vrbanusa pod nazivom *Opis ruševina opatije Bijele iz 1761.*

Navodi se kako su crkva te svi lukovi i vanjski potpornji bili izvedeni obrađenim kockama kamena. Na samom ulazu u crkvu nalazila se slika figure u dugoj raznobojnoj halji koja nosi križ, a Grgur Butina koji je vidio taj prikaz prije 25 godina navodi da se radi o svetom Grguru. Na zidovima su se vidjeli tragovi kora koji je bio podignut na dvama stupovima, a blizu kora su i ostatci katedre. Pročelje crkve bilo je "ukrašeno" s tri tornja, od kojih je srednji nadvisivao bočne. U apsidi crkve vidjela su se četiri vrlo duga

⁹⁵ Andrić, 2005.d., 72.

⁹⁶ Andrić i Vrbanus, 2007., 405.

prozora koji gotovo dosežu visinu zida, a na trijumfalnom luku bio je prikaz Posljednjeg suda. U blizini katedre nalazila se kapela s očuvanim lukovima i svodovima. Prolaz iz svetišta vodio je u sakristiju i samostan, a s druge strane sakristije nalazila se mala kapela. Navodi se i da su crkva i samostan bili ojačani visokim zidinama u obliku utvrde koje su imale i puškarnice. Na južnoj strani nalazila se i zgrada nalik utvrdi s dva tornja, a ispred crkve nalazila se kuća za koju popisivači smatraju da je bila namijenjena stražarima.⁹⁷

F.W. Taube u trećem svesku svog djela *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema* donosi i ulomak o opatiji u Bijeloj. Ovaj opis je, poput i ostalih njegovih popisa, prilično nepouzdan i panegiričan. Taube tako opisuje porušene stupove (koji su od "sivog mramora" i "korintskog stila"), svodove, lukove, dovratnike, od kojih neki "leže u vodi", a druge obrastaju mahovina i draž.⁹⁸ Ističe i to da se radi o srednjovjekovnoj arhitekturi, ali romantički pretpostavlja da je templarski posjed te na takav način interpretira i sačuvane ulomke zidnog slikarstva. Sljedeći važan opis je onaj Matije Pillera i Ludovika Mitterpachera iz 1782. godine objavljen u izvješću *Putovanje Požeškom županijom u Slavoniji*. O vanjskom izgledu govore samo da su zidovi ruševine još uvijek bili čitavi, a više pažnje posvećuju opisu ulomaka zidnog slikarstva koji su ih zadivili izgledom i svježinom. Szabo u svom članku u potpunosti prenosi njihov opis:

„Slika nam ukazuje starca između dva genija, na starinsku odjevena, koji prigiba koljena, a ruke pruža kao da nešto žrtvuje, nu zlobno vrijeme odnijelo je i ruku i dar. Ali ne ima više ni onog, koji prima dar, samo je jasno, da je ta osoba lebdila u oblacima. . . Iza starca stoje u bijelo odjeveni svećenici; pod bijelim plaštem crna im je halja, u gdjekojih crna i bijela, a za ovima mnoštvo svijeta. Mi nimalo ne sumnjamo, da je slika prikazivala Sv. Stjepana, ugarskoga kralja, koji pruža bl.dj. Mariji, zaštitnici Ugarske, krunu.“,

a njihovu interpretaciju ulomka komentira govoreći „ne možemo, da se ne nasmiješimo šovinizmu mađarskih učenjaka, koji svud vide svoje mađarske svece-kraljeve“.⁹⁹ Opisi ruševina iz 19. stoljeća vrlo su slični onim ranijima. Slovak Jan Čaplović spominje dva tornja koja su u to vrijeme nenatkrivena, a pravoslavni svećenik Jovan Jovanović donosi podatke o daljnjem propadanju ruševina. Piše da se 1854. godine srušio njezin južni zid "takom silom, da se zemlja potresla i poljuljale se okolne kuće", 1874. srušio se "veliki crkveni zvonik visok 23 hvata", a 29. svibnja 1889. i "veliki unutrašnji zid, što dijeli oltar".¹⁰⁰ Od izuzetne su važnosti Szabin opis i crteži napravljeni tijekom posjeta Bijeloj 1906. godine. Zatečeno stanje opisuje na sljedeći način:

⁹⁷ Prema Andrić i Vrbanus, 2007., 421-423.

⁹⁸ Andrić, 2005.d., 78.

⁹⁹ Szabo, 1907., 207.

¹⁰⁰ Andrić, 2005.d., 83.

„Ogledajmo se ruševinama, pa će nam upasti veličina crkve u oči; pročelje joj je k zapadu okrenuto, sjeverni dio tornja i nešto stijene stoji i danas, sve vrlo, vrlo trošno. Na stijeni su gotski lukovi, između ovih tragovi su slika. Prozori su osobito fino izdjelani, oko svetišta leže posvuda komadi lijepo tesanoga kamenja. K jugu stoje danas ostanci kule, jedna je četvorasta, druga okrugla; između obih bila su vratašca. Svuda puškarnice. Pred okruglom kulom stoji zid, - još prije par godina kula -, gdje je možda poglavar samostana boravio. Nutrina je samo ogromna gomila kamenja i kreča. Sjeverno je ušćuvan komad okolnog zida U zemlji nalazi se i danas lijepog tesanog kamenja, nu to odvoze seljaci. Neke godine navodno dođoše amo Turci iz Bosne i donesoše plan, da iskopaju blago, ali da su samo iskopali na okrugloj kamenoj ploči jaganjče božje, kako ga viđamo uzidano nad ulazom u gotске crkve. Danas je u župnom stanu u Bijeloj. (sl.8)“¹⁰¹

Szabo Bijelu spominje i u knjizi *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji* u kojoj piše da je samostan s crkvom bio okružen jakim kulama sa strijelnicama, a od okolnog zida, pred kojim je na lako pristupačnim mjestima bila iskopana graba, sačuvalo se dosta tragova.¹⁰² Opisi i crteži ruševina opatije u Bijeloj izuzetno su važni za njezinu interpretaciju i utvrđivanje izgleda samostanskog sklopa, o čemu će detaljnije biti govora u sljedećem podpoglavlju o izgledu sklopa i dosadašnjim istraživanjima.

5.2.2. Izgled samostanskog kompleksa i pregled arheoloških istraživanja

Ostaci samostanskog kompleksa Sv. Margarete nalaze se na uzvišenju jugoistočno od Daruvara, oko kilometar udaljeni od sela Bijela. Izgled samostanskog sklop donedavno se temeljio na sačuvanim opisima, slikama i crtežima ruševina crkve i sklopa, pri čemu su se posebno isticali opisi i skice koje je izradio Szabo prilikom posjeta Bijeloj 1906. godine. Upravo su ti crteži i skice bili temelj za prvu ozbiljniju povijesno-umjetničku analizu koju je Zorislav Horvat objavio 1979. godine u članku *Benediktinski samostan u Bijeloj*. Samostanska crkva u Bijeloj bila je jednobrodna s poligonalnim svetištem i zvonnicima na zapadnom pročelju. (sl. 14) Izgled svetišta s vrlo visokim gotičkim prozorima i kontraforima zabilježen je na starim fotografijama. (sl. 15) Ulomci svodnih rebara imaju kruškolike profilacije, a Szabo je zabilježio jedan od zaglavnih kamenova s pripadajućim rebrima. (sl. 16) Izgled zapadnog pročelja donekle je poznat iz crteža I. Kukuljevića i E. Krambergera (sl. 17 i 18), a oba prikazuju prilično elaborirano pročelje s brojnim prozorskim otvorima raspoređenim u više etaža. Iznad portala nalazio se veliki prozor koji je osvjetljavao lađu, a zid zapadnog pročelja završavao je kamenim vijencem, čiju je profilaciju zabilježio Szabo.¹⁰³ Zapadno pročelje vjerojatno je sadržavalo zapadnu emporu, kapelu biskupa Albena i druge pomoćne prostorije o čijim se namjenama i

¹⁰¹ Szabo, 1097., 207.

¹⁰² Szabo, 2006., 112.

¹⁰³ Horvat, 1979., 57.

uređenju ne zna ništa.¹⁰⁴ Svod crkve nije bio jednostavan križni svod, a preostali dijelovi rebara i profilacija upućuju na to da se vjerojatno radilo o jednostavnom zvjezdastom svodu. O svođenju lađe ne postoje nikakvi podaci jer je svod već bio urušen u vrijeme kada nastaju prvi opisi i crteži opatije. Szabo je u svojim skicama zabilježio i nekoliko klesarskih znakova (sl. 19), a neke od njih nalazimo i na stupovima zagrebačke katedrale.¹⁰⁵ Na starim fotografijama vidljive su točke na uglovima klesanaca nastale dizanjem klesanaca „mačkom“. Takav način gradnje primjenjivao se na gradilištima P. Parlera od sredine XIV. stoljeća, a kod nas od oko 1400. godine nadalje, i to na gradilištima na kojima su radili majstori iz kruga P. Parlera: u Garić- gradu, na zagrebačkoj katedrali, u Ptujskoj gori, u Lepoglavi i u Nedelišću.¹⁰⁶ Budući da se prvi podaci o opatiji javljaju u prvoj polovici 13. stoljeća, a u listinama s početka 15. st. zabilježeno je ruševno stanje opatije, nađeni ulomci i segmenti kamene dekoracije upućuju na veliku obnovu samostanske crkve početkom 15. stoljeća.¹⁰⁷ Čini se da je prisutnost majstora iz kruga Petra Parlera djelovala na pojačanje građevne djelatnosti početkom 15. stoljeća u našim krajevima, a Zagrebački biskupi Eberhard i Ivan Alben bili su kancelari kralja Sigismunda, koji je u Budim doveo majstore iz Praga, te su otuda oba zagrebačka biskupa mogla dobiti majstore za svoje gradnje.¹⁰⁸ Horvat pri tome naglašava sličnost profilacija s konzolom iz sakristije katedrale Sv. Vita u Pragu i profilacijama u kapeli u Brinju, a arhitekturu crkve u Bijeloj komparira s crkvom Sv. Ane de dobra Kwcha i crkvama u Kamenskom i Lepoglavi naglašavajući njihova zajednička svojstva, posebice pojavu svođenja lađe koja nije bila tipična za ranije samostanske crkve.

Arheološka istraživanja započela su u srpnju 2012. godine, a provodi ih Služba za arheološku baštinu Hrvatskog restauratorskog zavoda. Prvi korak bila je izrada detaljnog poligonalnog 3D modela. Metoda 3D skeniranja nalazišta i izrada DTM-a pokazala se kao jedina nedestruktivna metoda kojom bi se odredila tlocrtna dispozicija samostana, budući da površinski slojevi koji prekrivaju većinu nalazišta pripadaju urušenjima arhitekture samostanske crkve, kompleksa i utvrđenja.¹⁰⁹ Samostanska crkva sagrađena je na sjevernom, najvišem dijelu uzvisine. Nadalje, u morfologiji terena vidljiva su dva hrpta, smjera sjeverozapad-jugoistok, za koja se može ustvrditi da pripadaju zidovima lađe crkve. Istočno od toga je situacija kompleksnija, ali velik broj uzvišenja može ukazivati na ostatke urušene arhitekture trijumfalnog

¹⁰⁴ Horvat, 1979., 61.

¹⁰⁵ Isto, 57.

¹⁰⁶ Isto, 58.

¹⁰⁷ Janeš, 2012., 206.

¹⁰⁸ Horvat, 1979., 62.

¹⁰⁹ Janeš, 2012., 206.

luka i svetišta crkve.¹¹⁰ Analiza digitalnog modela reljefa potvrdila je i Szabin crtež koji crkvu smješta na sjever, a samostanski sklop i klaustar na jugoistok. (sl. 20) Crkva je bila impozantnih dimenzija, dužine 24,50 m, širine lađe 7 m, svetišta 6,20 m, a visina svoda bila je 15 –18 m.¹¹¹ Arheološkim istraživanjima istražena je prostorija kvadratnog tlocrta dimenzija 2,9 x 2,9 m, koja usporedbom sa Szabinim crtežima odgovara prostoriji južno od glavnog ulaza u crkvu, a nedostatak ulomaka arhitektonske plastike, oblik prostorije i komunikacija s prostorijom na istoku upućuju na to da se radi o zvoniku.¹¹² (sl. 21)

Najveći i najbrojniji nalazi prikupljeni dosadašnjim istraživanjima su 45 ulomaka arhitektonskih elementa koji se okvirno datiraju u početak 15. stoljeća. Od pronađenih ulomaka najbrojniji su ulomci svodnih rebara kruškaste profilacije. Najbližu analogiju bijelskim primjercima nalazimo u rebru svoda kapitularne dvorane franjevačkog samostana u Šarengradu koja je izgrađena oko 1420. godine.¹¹³ Nadalje, četiri ulomka dovratnika imaju profilaciju spojenog torusa i konkave, a analogiju imaju u dovratniku kapele Sv. Trojstva u Brinju s početka 15. stoljeća.¹¹⁴ Točna interpretacija samostanskog sklopa nemoguća je bez daljnjih arheoloških istraživanja i poznavanja točnog tlocrta samostanske crkve. Budući da se samostan u izvorima spominje gotovo dva stoljeća prije podizanja gotičke crkve i da se u izvorima spominje obnova u vrijeme biskupa Albena za pretpostaviti je da se pod gotičkom crkvom nalazi i raniji sloj arhitekture. Dosadašnje interpretacije temelje se na analizi pronađenih ulomaka arhitektonskih elemenata, pri čemu je analiza Zorislava Horvata i dalje najvjerojatnija, a povezanost s Parlerovim krugom vrlo je vjerojatna, posebice kada se uzme u obzir povezanost biskupa Eberharda i Ivana Albena s kraljem Sigismundom i Budimom. Podaci koje danas posjedujemo o samostanskom sklopu još su uvijek prilično skromni i nedovoljni za sastavljanje točne slike o dataciji, izgledu i komparativnoj građi, za što će se morati pričekati daljnja istraživanja.

¹¹⁰ Janeš i Sekulić, 2014., 196.

¹¹¹ Janeš, 2012., 206.

¹¹² Janeš i Sekulić, 2014., 197-198.

¹¹³ Janeš i Sekulić, 2014., 198.

¹¹⁴ Isto.

5.3. Opatija Sv. Jelene (Helene) u Podborju

Opatija Sv. Helene u Podborju podignuta je na humku jugozapadno od Daruvara, što prati benediktinsku praksu podizanja samostana na uzvisinama. Szabo se također pri opisivanju lokaliteta dotiče te prakse koristeći termin „*benedictus amat montes*“. U vrijeme Szabinog posjeta još je uvijek bilo vidljivih ostataka opatije. Zatečeno stanje opisao je na sljedeći način: „Dođeš li onamo danas vidjet ćeš još crijepova, kamenja, zidina, cisternu i silu ljudskih kosti... Još prije nekoliko godina bilo je znatno više zidova, no vlasnik prodade kamenja za 600 for.“¹¹⁵ Iz Szabinih opisa lokaliteta da se zaključiti da je samostan bio utvrđen, a crkva gotička.

O povijesti opatije ima malo sigurnih podataka. Kukuljević utemeljenje opatije datira u 1170. godinu, dok Szentivany za godinu osnivanja spominje 1270.¹¹⁶ O radu i životu monaha u samostanu gotovo i nema podataka. U *Popisu Male Vlaške* iz 1702. godine popisivač za *rudera magnae arcis Podborje nuncupata* govori da je sazidan u gotičkom stilu, a o tome svjedoče ornamenti obojenog stakla, fragmenti ukrasa, gotički ključ i dr.¹¹⁷ I u kasnijim opisima spominje se izgled samostana. U opisu iz 1777. godine spominje se da se među ruševinama mogu vidjeti zidne slike, a u 18. stoljeću nastao je i panegirični opis F.W. Taubea u spisu *Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien*.¹¹⁸

5.4. Vjerojatni i dvojbeni benediktinski samostani u Slavoniji

Osim već obrađenih sigurnih benediktinskih samostana na području Slavonije postojalo je još nekoliko vjerojatnih i dvojbenih samostana u Panonskoj Hrvatskoj, a Ostojić u njih ubraja samostane Sv. Stjepana Kralja u Zagrebu, Sv. Benedikta u Kloštru Podravskom, Sv. Martina u Vaški, Sv. Jeronima u Štrigovi, Sv. Mariju Gorsku kod Lobora, i Sv. Nikolu kod Gvozda.

Svakako najzanimljivija mogućnost je postojanje samostana Sv. Stjepana Kralja u Zagrebu. U dokumentu iz 1201. godine kralj Emerik zagrebačkom biskupu potvrđuje posjede i dobra *quae monasterio Zagrabiensi devota contulit antiquitas*, u povelji iz 1217. godine Andrija II. spominje *Zagrabiensis dioecesis monasterium* koji je osnovao kralj Ladislav, a u nešto kasnijoj da je na putu u Svetu Zemlju došao *ad monasterium Zagrabiense* koji je sagradio Ladislav kada je ugarskoj kruni podvrgao Slavoniju.¹¹⁹ To su jedini izvori u kojima se izričito spominje riječ samostan, ali Ostojić je mišljenja da se u tim dokumentima riječ samostan zapravo odnosi na zagrebački kaptol koji su u početku nastanjivali kanonici monasi, što potkrepljuje

¹¹⁵ Szabo, 1907., 201-202.

¹¹⁶ Sekulić-Gvozdanović, 2007., 55.

¹¹⁷ Szabo, 1907., 202.

¹¹⁸ Sekulić-Gvozdanović, 2007., 55.

¹¹⁹ Ostojić, 1965., 59.

sličnim slučajevima u drugim zemljama. *Chronica Provinciae sanctae Mariae in Hungaria* donosi podatak da je prvi franjevački samostan u Slavoniji sagrađen u Zagrebu na Kaptolu i da je on nekada pripadao benediktincima koji su ga napustili, a temelji crkve Sv. Franje na Kaptolu potvrđuju vijest iz jedne druge kronike prema kojoj su na tom mjestu prije franjevačkog samostana bile ruševine neke starije zgrade.¹²⁰ Za pretpostaviti je da je u Zagrebu morao postojati benediktinski samostan, a njegovo spominjanje u navedenim izvorima ukazuje na to da je vrlo moguće da se nalazio na Kaptolu. Međutim, bez povijesnih izvora i arheoloških istraživanja nemoguće je išta ustvrditi.

Postojanje opatije Sv. Martina u Vaški spominje se u nekoliko izvora. U Szentiványjevu prijepisu Pázmányjeva kataloga među opatijama Sv. Benedikta nabrojana je i ona Sv. Martina u Vaški kod Drave, nakon čega je spominju i mađarski pisci i Kukuljević koji je ubraja u benediktinske samostane u Hrvatskoj i spominje 1190. godinu.¹²¹ Samostan se nalazio na granici između Pečuške i Vesprimske biskupije, ali iz dokumenta iz 1254. godine saznaje se da je Bela IV. prodao zemlju Sv. Martina zagrebačkom biskupu Filipu.¹²² Ne može se sa sigurnošću dokazati jesu li i kada ondje boravili benediktinci, ali činjenica da tu opatiju i Zagrebačka i Pečuška nadbiskupija ubrajaju među svoje opatije daje naslutiti da je ona vjerojatno i postojala.

Postojanje benediktinskog samostana u Kloštru Podravskom temelji se na narodnoj tradiciji tog mjesta, a današnja župna crkva nosi ime Sv. Benedikta. Stanovnici tvrde da je na mjestu današnje župne crkve u 13. stoljeću postojao franjevački samostan koji je nakon provale Mongola zamijenio benediktinski, a benediktince je navodno u Kloštar doveo ban Bjeloš koji je ondje imao dvorac.¹²³ Međutim, postojanje benediktinskog samostana u Kloštru vrlo je dvojbeno i o njegovom postojanju ne postoje nikakvi pouzdani izvori.

O postojanju opatije Sv. Jeronima u Štrigovi ne postoje nikakvi pouzdani podaci. Podatak da su celjski knezovi u Štrigovi osnovali benediktinsku opatiju koja je opstala do vremena kneza Jurja Zrinjskog nepouzdan je i ne spominje se nigdje osim kod Krčelića.¹²⁴ Zbog nedostatka ikakvih izvora o njoj dvojbeno je je li ona uopće i postojala.

Na samom početku rada ukratko smo se dotakli pitanja samostana i ulomka pronađenog u blizini crkve Sv. Marije Gorske kod Lobora. Stahuljak je smatrao da je pronađeni ulomak pripadao benediktinskom samostanu nastalom krajem 11. stoljeća i porušenom za vrijeme provale Tatara, što nije vjerojatno jer je Bela IV. dvije godine nakon tatarske provale Lobor

¹²⁰ Ostojić, 1965., 60.

¹²¹ Isto, 61.

¹²² Isto.

¹²³ Isto, 60.

¹²⁴ Isto, 61-62.

poklonio varaždinskom županu Mihovilu.¹²⁵ Kao što smo već istaknuli, hipoteza o postojanju benediktinskog samostana prilično je upitna jer osim jednog ulomka dekorativne plastike, koji je mogao biti donesen s druge lokacije, nema nikakvih drugih materijalnih ili pisanih dokaza koji bi ju poduprli.

Samostan Sv. Nikole u Gvozdnu navodi se kao benediktinski samo kod Klaića. On navodi da je benediktinski samostan osnovao Ivan Frankapan koji ga je darivao posjedima na kopnu i otoku Krku, ali svi drugi izvori navode da je samostan pripadao pavlinima te da ga je Ivan Frankapan oko 1380. godine vjerojatno i osnovao kao pavlinski.¹²⁶ Nema nikakvih pouzdanih podataka o tome da je spomenuti samostan nekad bio benediktinski.

Postavljalo se i pitanje o postojanju benediktinske opatije Sv. Petra u Slavonskoj Požegi. Podaci o crkvenom životu u Slavonskoj Požegi datiraju u 13. stoljeće, a u ranijim stoljećima pripadala je Pečuškoj biskupiji. U ispravi pape Honorija III. iz 1223. godine spominje se Sv. Petar, a Fejér, Smičiklas i Koller smatrali su da se u tom dokumentu radi o benediktinskoj opatiji Sv. Petra u Požegi.¹²⁷ Grad Požega je kasnije došao u ruke kaločkog nadbiskupa Ugrina koji je pokušavao suzbiti bogumilsku herezu koja je počela uzimati maha u okolici Požege, a malo kasnije taj su prostor poharali Mongoli.¹²⁸ Tijekom iskapanja 1971. godine ispod svetišta crkve Sv. Lovre pronađeni su tragovi apside neke ranije crkve. Lučić smatra da je moguće da se radi o ostacima benediktinske crkve koja je napuštena nakon provale Mongola te da ju kasnije obnavljaju dominikanci koji su nekoliko desetljeća kasnije došli u Požegu. Međutim, radi se o vrlo smionoj pretpostavci koja nema nikakvih čvrstih uporišta u povijesnim izvorima.

¹²⁵ Ostojić, 1965., 62.

¹²⁶ Isto, 63.

¹²⁷ Lučić, 1975., 29.

¹²⁸ Isto.

6. Benediktinska arhitektura na području Srijema

U srednjem vijeku na području Srijema postojalo je više benediktinskih samostana, najplodnije razdoblje bilo je od 12. do 14. stoljeća, a nakon 14. stoljeća benediktinci odlaze iz ovih krajeva. Srijemski samostani još su slabije istraženi od slavonskih, njihovom poviješću usputno su se bavili neki istraživači, a arheoloških istraživanja bilo je jako malo. U novije vrijeme autori poput Nebojše Stanojeva i Stanka Andrića detaljnije se osvrću na pojedine samostane. Na području Srijema postojalo je sedam sigurnih samostana, a to su Sv. Dimitrije blizu Mitrovice, Sv. Križ u Mandelosu, Sv. Grgur blizu Grgurevca, Sv. Juraj u Dumbovu, Sv. Stjepan u Banoštru, Sv. Duh kod Nuštra i Sv. Nikola u Arači. Vjerojatni samostani o kojima postoje neki izvori su Sv. Dimitrije kod Save, Sv. Marija de Koppan, Sv. Katarina u Šarengradu i Sv. Trojstvo u Petrovaradinu, a moguće je da je postojala i benediktinska opatije Sv. Nikole Morovićkog. U idućim poglavljima iznijet će se svi poznati podaci o sigurnim i vjerojatnim samostanima na području Srijema.

6.1. Sv. Dimitrije u Srijemu

U historiografiji još nije sasvim riješeno pitanje ovog samostana i njegove lokacije. Naime, u mađarskoj historiografiji prevladava mišljenje o postojanju samo jednog samostana, a u hrvatskoj se zadržalo rješenje koje razlikuje benediktinski i bazilijanski koji su nosili isti titular i nalazili se u blizini Mitrovice. Pavić za prvi spomen benediktinskog samostana u Mitrovici uzima onaj iz vremena kralja Andrije II. iz 1057. godine prema kojem je palatin Radon samostan i patronat prepustio Pečuškoj biskupiji, ali naglašava da se vjerojatno radi o sumnjivoj informaciji jer je u to vrijeme Srijem bio pod Bizantom.¹²⁹ Györffy je analizom te isprave zaključio da je autentičan prvi dio o obdarivanju pečuške crkve i samostana u Pečuškom Varadinu, a da je naknadno dopisan dio o samostanu Sv. Dimitrija, posebice jer terminologija opisana u tom dijelu ne odgovara onoj iz 11. stoljeća.¹³⁰ Nadalje, izjava da je Srijem tada bio bizantski nije nužno točna. Upravo za vrijeme kratke vladavine cara Izaka I. Komnena (1057– 1059) Mađari su ratovali protiv Bizanta i po svoj prilici ovladali Srijemom, a Radon u ispravi navodi da ga je „nanovo stekao“ i vratio ugarskoj kruni, što bi moglo značiti i da je samostan postojao već u prvom razdoblju ugarske vlasti u Srijemu, u 10. ili ranom 11. stoljeću.¹³¹ Kada je 1072. godine, ugarska vojska došla do Niša kao ratni plijen donijela je i ruku mučenika Sv. Prokopija koju je ugarski kralj Salomon pohranio u Sirmiju u hramu svetog Dimitrija mučenika.

¹²⁹ Pavić, 1903.,36.

¹³⁰ Andrić, 2008., 127.

¹³¹ Isto, 128.

Što se tiče rane crkvene organizacije na području Srijema, prijenos i latinizacija grčke biskupije morali su se dogoditi već prije posljednjeg desetljeća 11. stoljeća, kada se u vezi s osnutkom Zagrebačke biskupije spominje „bački nadbiskup Fabijan, a u vrijeme Emanuelova pohoda 1164, Bačka je biskupija već bila ujedinjena s Kaločkom nadbiskupijom.¹³²

U 12. stoljeću gotovo i nema sigurnih podataka o samostanu. Kralj Bela II. Slijepi se navodno 1132. godine sklonio u samostan kako bi spasio krunu od protivnika koji su ga htjeli zbaciti s prijestolja, a 1170.-ih spominje se opat Ivan koji je postao protupapa Kalikst III. za vrijeme shizme cara Fridrika Barbossa.¹³³ Prema Andriću, pridjevak „sirmijski“ ili „srijemski“ uz ime opata Ivana zapravo je plod pogreške starijih učenjaka, a Ivan, budući protupapa, bio je u stvari opat samostana Strumi kod Arezza koji je pripadao valombrozanskoj benediktinskoj kongregaciji.¹³⁴ Prvi pouzdani zapis o mitrovačkom samostanu jest onaj iz potvrđnice Bele III. iz 1193. godine, u kojoj se spominje zemlja koja pripada opatu Sv. Dimitrija, a među posjedima koje je ugarski kralj darovao Svetom Teodoziju istaknuto mjesto zauzima „samostan Sv. Dimitrija pokraj rijeke Save“ s kojim je tijesno povezan „grčki samostan Sv. Dimitrija“, koji je možda Svetom Teodoziju pripao već prije Beline darovnice.¹³⁵ Sljedeći izvori o samostanu potječu iz 1228. i 1237. godine, a odnose se na spor oko zemljišta s opatijom u Pannonhalmi. Kaločki nadbiskup Ugrin presuđivao je 1228. godine kao kraljev delegat u parnici oko ribnjaka Mirut kod Kneze te donosi presudu u korist opata Urije iz Sv. Martina.¹³⁶ Isprava iz 1237, koju je izdao palatin Dionizije Tomaj, odnosi se na nastavak ranijeg spora, gdje sporni predmet više nije samo ribnjak nego i okolna zemlja te trstik s druge strane Tise, a nasuprot opatu Uriji više ne stoji sam mitrovački opat, nego „puk iz sela Szatmárt opata Svetog Dimitrija Srijemskog“, ali donesena presuda je opet išla u korist opata Sv. Martina.¹³⁷ Samostan se spominje i 1247. godine kada bački kaptol kaže da je *conventus monasterii sancti Demetrii* u vukovskoj župi i drugi put kada papa Inocent IV. navodi da je samostan u novoosnovanoj Srijemskoj biskupiji i da je benediktinski te ga predlaže kao jedan od samostana u koji se može prenijeti biskupsko sjedište iz Banoštra.¹³⁸ Ovo pismo jedini je izvor gdje se za samostan izričito navodi da je benediktinski, dok se u bulama s početka 13. stoljeća navodi kao bazilijanski. Za Andrića je neobično usporedno postojanje dva samostana s istim titularom na području Mitrovice, a kao objašnjenje navodi izvor iz 1344, koji kaže da u samostanu Sv. Dimitrija odijeljeno žive Grci, Ugri i Slaveni

¹³² Andrić, 2008., 124.

¹³³ Ostojić, 1965., 30-31.

¹³⁴ Andrić, 2008., 129-148.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Ostojić, 1965., 30.

¹³⁷ Andrić, 2008., 150-151.

¹³⁸ Ostojić, 1965., 30.

te navodi mogućnost da je samostan bio dvodijelan. Nakon iscrpne analize povijesnih izvora Andrić ustanovljuje da je vrlo malo vjerojatno da bi jedan od dvaju samostana Sv. Dimitrija u Mitrovici bio benediktinski, te da se moralo raditi o dva bazilijanska samostana ili, točnije, o dvije sastavnice jednog te istog bazilijanskog samostana Sv. Dimitrija, međusobno različite samo utoliko što su u jednoj živjeli „grčki“ redovnici, dok je spominjanje benediktinskog samostana u pismu Inocenta IV. pogreška papinske kancelarije do koje je moglo doći jer je i drugi samostan spomenut u istom sklopu, onaj Sv. Grgura u Grgurevcima, zaista bio benediktinski.¹³⁹ Negdje nakon provale Tatara samostan je prestao funkcionirati, a od sredine 13. stoljeća stajao je na raspolaganju ugarskim katoličkim crkvenim poglavarima kada je bio pod patronatom mačvanskih banova. U buli pape Klementa VI. iz 1344. godine opisuje se teško stanje u samostanu Sv. Dimitrija. Navodi da su u njemu „od njegova prvog ustanovljenja morali služiti Grci, Ugri i Slaveni“ i to tako da je svaka „narodnost“ imala vlastite odvojene nastambe te ovlašćuje biskupa Vida da do svoje smrti upravlja samostanom i njegovim imanjima te da ga reformira uvodeći u nj potreban broj benediktinaca koji će poslije biskupove smrti sebi izabrati dostojna opata.¹⁴⁰ To je zadnji pouzdani podatak o samostanu, a benediktinci su se vjerojatno zadržali ondje do druge polovice 14. stoljeća. Kada su 1396. godine Osmanlije prodrli u Slavoniju i Srijem zauzeta je i Mitrovica te su benediktinci tada vjerojatno napustili samostan. Ostojić navodi da su Osmanlije 1521. godine do temelja srušili čitavo mjesto Sv. Dimitrija da bi kamenjem ruševina utvrdili tek osvojeni Beograd.¹⁴¹

U kasnijim stoljećima opatija je obnovljena kao titularna ustanova i funkcionirala je kao takva, a pečuški biskupi su na temelju svojih starih prava u ranom 18. stoljeću uspostavili duhovnu vlast i u Pobosuču i zapadnom Srijemu te su tome pokušali priključiti i Mitrovicu. U ljeto 1729. vizitator pečuskog biskupa pohodio je opatiju Sv. Dimitrija te navodi:

„Ova se opatija nekoć zvala trgovište Svetog Dimitrija, u drugo vrijeme (ako se možemo pouzdati u povjesnice) grad Sirmij, dočim se sada posvuda naziva Mitrovicom, a izvan trgovišta bio je klesanim kamenom veličanstveno sazdan samostan, u kojem je tri stotine redovnika neprekidno u koru upućivalo hvale Bogu i koji nije manje slavan od goleme crkve, koju je skupa s tako slavnim samostanom razorila nepravедnost barbara.“¹⁴²

Ruševine crkve i samostana spominju se u više izvora, ali još uvijek nije poznata točna lokacija samostana, a nema ni arheoloških potvrda o njoj. Jedna od novijih teorija o ubicaciji

¹³⁹ Andrić, 2008., 155.

¹⁴⁰ Isto.

¹⁴¹ Ostojić, 1961., 136.

¹⁴² Andrić, 2008., 164.

samostana je ona Jeremićeva prema kojoj bi se samostan nalazio nad jednim dijelom rimskog hipodroma, čiji su građevinski ostaci mogli biti uklopljeni u srednjovjekovni samostanski sklop, međutim, povijesne činjenice i poznati pisani izvori daju prednost položaju izvan nekadašnjeg naselja, na brežuljku („mjestu pogodnom za podizanje utvrde“) istočno od potoka Čikasa i južno od ceste za Beograd.¹⁴³ Za rješenje pitanja lokacije i izgleda samostanskog sklopa valja pričekati buduća istraživanja, koja će, nadamo se, donijeti novu sliku o povijesti i lokaciji ovog samostanskog sklopa u kojem su benediktinci zasigurno boravili u 14. stoljeću.

6.2. Sv. Križ u Mandelosu (Frankavili)

Samostan Sv. Križa nalazi se na području današnjeg sela Mandelosa u središnjem Srijemu. Od 11. stoljeća naselje se u izvorima naziva Frankavila i postojalo je već u vrijeme Prvog križarskog rata, a od 14. stoljeća zamijenilo ga je mađarsko ime Nagyolasz ili Nagyolaszi. Do nedavno se vjerovalo da prvi pisani izvori o samostanu potječu s kraja 13. stoljeća, ali u novije vrijeme se iz dvije papinske bule njegovo postojanje pomiče već u 12. stoljeće. Nadalje, iz tih bula saznaje se da samostan u Frankavili prvotno nije bio benediktinski već premonstratski, a to je mišljenje danas općenito uvriježeno u mađarskoj i međunarodnoj monasteriografiji.¹⁴⁴ Najstariji premonstratski samostan u Ugarskoj, Váradhegyfok pokraj Velikog Varadina, osnovali su redovnici iz Prémontréa vjerojatno već potkraj vladavine kralja Stjepana II (1116.-1131.), a od njega je kasnije potekla većina mlađih ugarskih premonstratskih samostana.¹⁴⁵ U papinskim bulama iz 1179. i 1182. godine premonstratskom samostanu u Riévalu potvrđuju se nepokretni posjedi, među njima se navode Marchia, Heremus i Franca villa koji se nalaze na području srijemske Frankavile, a naveden je i titular Sv. Križ. U izvorima iz 13. stoljeća nigdje se izričito ne navodi je li samostan benediktinski, ali da se iščitati da su u njemu tada živjeli benediktinci, posebice zato jer se u katalogu premonstratskih samostana iz tog vremena ne spominje kao premonstratski. Premonstratski samostan vjerojatno je napušten za vrijeme provale Tatara, a u izvorima iz 13. i 14. stoljeća spominje se kao benediktinski.

Samostan se javlja i u izvorima iz 13. stoljeća za vrijeme vladavine Andrije III. u vezi s posjedima *Abbas Ecclesiae s. Crucis de Franka villa*, a zatim 1323. i od 1332. do 1336. godine.¹⁴⁶ Na samostan se u izvorima nailazi i pod nazivima *de Fraga Uilla*, *Franguilla*, *Negolasy*, *Nogolasy* i *de Magolaz*. U to je vrijeme u Frankavili već nekoliko desetljeća postojao

¹⁴³ Andrić, 2008., 168-169.

¹⁴⁴ Andrić, 2005.e., 43.

¹⁴⁵ Isto, 44.

¹⁴⁶ Pavić, 1903., 35.

franjevački samostan osnovan prije sredine 13. stoljeća, a o razmjerno jakom razvoju gradskog društva u Frankavili svjedoči i činjenica da su se tu, vjerojatno potkraj 13. stoljeća, uz franjevce nastanili i dominikanci.¹⁴⁷ Prema potvrđnici Andrije II. samostan Sv. Križa držao je posjede u Srijemu, Bačkoj i Šomođskoj županiji, a stekao ih je tako što su se članovi roda Mojslav odrekli svojih udjela.¹⁴⁸ Dokument iz 1323. godine kaže da je kralj Karlo Robert te godine dao patronat nad benediktinskim samostanom Sv. Križa u Srijemu braći Mihovilu, Klementinu i Stjepanu iz obitelji Morovića te da je povjerio njihovoj zaštiti čitavi samostanski posjed, a iz računa sakupljača papinske desetine od 1332. do 1337. godine iščitava se da opat Sv. Križa nije ništa platio.¹⁴⁹ Podaci sakupljača papinske desetine razrješavaju i pitanje pripadnosti opatije koja se nalazila na granici između Vukovske i Srijemske županije te Kaločke i Pečuške dijeceze. Papinske desetina se od 1332. do 1337. u Ugarskoj skupljala za potrebe ponovnog oslobađanja Svete Zemlje i za rat protiv „neprijatelja kršćanskog imena“, a bilješka o opatu Sv. Križa nalazi se među onima za Srijemski arhiđakonat (*de archidiaconatu syrimiensi*), u sklopu Kaločke nadbiskupije.¹⁵⁰

Samostan se u drugoj polovici 14. stoljeća spominje u dva dokumenta. Predsjedavatelji provincijskog kapitula u Monyoródu su 21. listopada 1366. godine u vezi s neredima i raspuštenosti u samostanima Grabovo i Bijela izdali dokument u kojem se spominje da su pozvali preda se četvoricu opata koji stoje na čelu onih samostana koji su bili najbliže Grabovu i Bijeli kako bi potvrdili te navode, a to su bili opat Rudine Nikola, opat Ivan iz samostana Sv. Grgura, opat Ivan iz Frankavile i opat Stjepan iz samostana Sv. Jakoba u Vesprenskoj biskupiji.¹⁵¹ Zadnji spomen opatije u Mandelosu nalazi se u presudi palatina Nikole Gorjanskog izdanoj u Višegradu 16. srpnja 1380. godine kojom se okončao višegodišnji spor između Andrije Nikolinog od Bačinaca i Ladislava Mihovilovog od Gibarca oko njihovih matičnih posjeda u zapadnom Srijemu u kojoj je važnu ulogu imao opat Marko iz Mandelosa.¹⁵² Patron samostana Ivan Morovički sudjelovao je u obrani Srijema od Osmanlija krajem 14. stoljeća. S tim u vezi Pavić navodi da su 1391. godine opatiju u Mandelosu obranili Morovići¹⁵³, ali nijedan izvor ne potvrđuje te navode. Nije poznato kada je točno napušten samostan i je li se to dogodilo u prvom valu provale Osmanlija, ali samostan se ne spominje u izvorima novijim od kraja 14. stoljeća. To donekle potvrđuje i sudbina ostalih samostana u posavskom dijelu Srijema od kraja 14. stoljeća

¹⁴⁷ Andrić, 2005.e., 62.

¹⁴⁸ Andrić, 2005.e., 55-56.

¹⁴⁹ Ostojić, 1965., 33.

¹⁵⁰ Andrić, 2005.e., 66.

¹⁵¹ Isto, 69.

¹⁵² Isto, 70.

¹⁵³ Pavić, 1903., 36.

nadalje. Naime, od tada nema više spomena ni o benediktinskom samostanu Sv. Dimitrija u Mitrovici, a smatra se da su se u posljednjem desetljeću 14. stoljeća ugasili i franjevački samostani u Mitrovici, Nagyengu i samom Mandelosu.¹⁵⁴ U prilog tome govori i to što je Ivan Morovički 1405. godine dobio prvo u nizu papinskih dopuštenja da utemelji franjevački samostan u trgovištu Šarengradu koje je zaštićenije od napada Osmanlija, a gubitak benediktinskog samostana vjerojatno su nadoknadili osnivajući novi franjevački koji je bolje pristajao tadašnjim društvenim prilikama.¹⁵⁵

6.3. Sv. Grgur u Srijemu

U srednjem vijeku poznat kao *monasterium s. Gregorii* ili *abbas monasterii s. Gregorri de Sirmio*, a prvi se puta spominje u pismu pape Inocenta IV. iz 1247. godine u kojem nudi srijemskom biskupu Oliveriju da ondje prenese rezidenciju iz Banova manastira koji su poharali Tatari.¹⁵⁶ Nadalje, papa u pismu nadodaje da kaločki nadbiskup na prostoru Srijemske biskupije ima dva benediktinska samostana - opatije Sv. Grgura i Sv. Dimitrija i napominje kako se oba mjesta mogu lako utvrditi i neka se u jedan od njih smjeste srijemski biskup i njegov kaptol.¹⁵⁷ U drugoj polovici 14. stoljeća u izvorima se spominju samostan i opat Ivan, a u 15. stoljeću u nekoliko se navrata spominje benediktinska opatija Sv. Grgura. U rimskim konzistorijalnim aktima iz 1490. godine zabilježeno je da je samostan združen sa srijemskom crkvom, a titular ove opatije još živi u Kaločkoj nadbiskupiji jer je zadužbina bila na području pod jurisdikcijom kaločkog nadbiskupa.¹⁵⁸ U izvorima ne nailazimo na kasnije podatke o samostanu, a pretpostavlja se da su ga benediktinci napustili nešto prije dolaska Osmanlija. Sultan Sulejman II. tada je zauzeo samostanske posjede, a zgrade su nestale.¹⁵⁹

Samostan se nalazio na podnožju Fruške gore u okolici ili na mjestu današnjih Grgurevaca i najbliži je samostanu Sv. Križa u Mandelosu, a o njemu danas ne posjedujemo nikakve materijalne dokaze niti točno lokaciju na kojoj se nalazio. Grgurevački samostan vjerojatno je stariji od Sv. Križa jer je imao i posjede na području Mandelosa, a pripadalo mu je i današnje selo Čalme.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Andrić, 2005.e., 76.

¹⁵⁵ Andrić, 2005.e., 77.

¹⁵⁶ Pavić, 1903., 35.

¹⁵⁷ Ostojić, 1965., 34.

¹⁵⁸ Isto, 34-35.

¹⁵⁹ Ostojić, 1961., 136.

¹⁶⁰ Ostojić, 1965., 35.

6.4. Sv. Juraj u Dumbovu

Samostan Sv. Jurja u Dumbovu po prvi se put spominje u izvorima iz 13. stoljeća. Kralj Bela IV. je 1237. godine za cistercitski samostan u Petrovaradinu kupio vinograd koji se nalazio u Srijemu *in terra abbatis de Dombo*, a deset godina kasnije papa Inocent IV. delegirao je tri opata u sporu zbog granica između Kaločke i Pečuške dijeceze, od kojih je jedan bio i *abbas sancti Georgii de Domo sancti Benedicti ordinis*.¹⁶¹ Idući poznati podatak potječe iz 14. stoljeća iz pisma pape Ivana XXIII. On 1319. godine obavještava ostrogonskog nadbiskupa da su opati Sv. Martina u Pannonhalmi za opata izabrali Nikolu, opata samostana de Dombo u Kaločkoj dijecezi, i ovlašćuje ga da potvrdi taj izbor.¹⁶² Samostan i opat Grgur spominju se u računima sakupljača papinske desetine iz razdoblja od 1332. do 1337. godine, a papa Urban V. 1369. godine povjerava erdeljskom biskupu da traži da kaločki nadbiskup vrati neke privilegije i isprave opatu Pavlu samostana blaženog Jurja Mučenika *de Dombo ordinis sancti Benedicti*.¹⁶³ Osim navedenih izvora samostan se izričito spominje kao benediktinski i u pismima pape Inocenta IV. iz 1253. i kaločkog nadbiskupa Stjepana iz 1348. godine te u jednom konzistorijalnom spisu iz 1414. godine. Benediktinski samostan u Dumbovu spominje se još nekoliko puta tijekom 15. stoljeća, a benediktinci ne borave ondje od druge polovice 15. stoljeća. Naime, samostan je tada prešao u posjed srijemskih biskupa. U buli o imenovanju srijemskog biskupa Stjepana Fodora koju je 26. veljače 1490. izdao papa Inocent VIII. novom se biskupu predaje i opatija u Dumbovu na doživotno uživanje, a kasnije je komendu nad Dumbovom držao i srijemski biskup Nikola.¹⁶⁴ Pod upravom srijemskih biskupa dumbovački je samostan pretvoren u utvrdu u kojoj više nisu boravili redovnici, a nekadašnji samostan Osmanlije su vjerojatno zauzeli negdje u vrijeme Mohačke bitke, ali ga nisu koristili kao utvrdu, što je dovelo do njenog postupnog propadanja zajedno sa samostanskim građevinama. Habsburški popis iz travnja 1702. godine koji bilježi da su se očuvali ostaci ruševina neke crkve nepoznatog titulara ne govori o Dumbovu u Srijemu kako su mislili raniji istraživači već o Dombóváru u mađarskom Zadunavlju, što pokazuje kako ne posjedujemo novovjekovne podatke o samostanu nakon provale Osmanlija.¹⁶⁵

¹⁶¹ Ostojić, 1965., 35.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ Andrić, 2006., 162-163.

¹⁶⁵ Isto, 164-165.

6.4.1. Pregled dosadašnjih arheoloških istraživanja

Ostaci samostana Dumbovo nalaze se u blizini sela Novi Rakovec na uzvisini poznatoj pod imenom Gradina. Csánki je prvi u modernoj toponimiji uspješno našao tragove nestale srednjovjekovne opatije i utvrde Dombó, što je kasnije pomoglo Josipu Brunšmidu u atribuciji kamenih ulomaka nađenih blizu Starog Rakovca srednjovjekovnoj opatiji u Dumbovu, a napomenuo je da se u zemlji nalaze ruševine neke stare crkve i manastira.¹⁶⁶ Nedugo nakon toga i Szabo se kratko dotiče ulomaka pronađenih u Dumbovu u članku *Spomenici starije sredovječne arhitekture u Hrvatskoj i Slavoniji*. Ukratko ih opisuje i šturo datira kao predromaničke ili ranoromaničke.¹⁶⁷ Kada je nakon Drugog svjetskog rata osnovano selo Novi Rakovec počeli su brojniji nalazi antičkih i srednjovjekovnih građevinskih ostataka pa su 1947. i 1959. pronađena tri kapitela ukrašena palmetama, od kojih su dva imala i prikaze ljudskih glava.¹⁶⁸ U svibnju 1963. pronađen je zanimljiv nalaz dvjestotinjak metara od lokaliteta Gradina. Naime, iskopana je ostava s 12 lijevanih i prešanih brončanih predmeta, od kojih je bilo osam nevelikih četvrtastih ikona, a uz rubove triju ikona, onih Sv. Jurja i dviju Bogorodičinih, urezani su natpisi na grčkom jeziku.¹⁶⁹ Ostava je okvirno datirana u 12. stoljeće, a takvu dataciju kasnije su potvrdili i Nagy i Stanojev. Nagy ju je doveo u vezu s posljednjim protezanjem bizantske vlasti u Srijem, ali nije ih pripisivao samom lokalitetu Gradina¹⁷⁰ Nekoliko godina kasnije netočno su atribuirani samostanu u Dumbovu, što je zatim Stanojevu poslužilo kao potvrda za tezu da spomenute ikone upućuje na bizantske i grčko-istočne početke samostana u Dumbovu.¹⁷¹ Sustavna arheološka istraživanja započela su 1963. godine, a vodio ih je Sándor Nagy koji je 1971. godine i objavio rezultate istraživanja u prvih nekoliko godina, a 1985. objavio je rezultate istraživanja do 1978. godine. Nakon njega istraživanja opatije u Dumbovu nastavili su Nebojša Stanojev i Sándor Tóth.

Rezultati istraživanja objavljeni 1971. godine¹⁷²

U prvom ciklusu istraživanja fokus je bio na lokalitetu Gradina i istraživanju gotičke crkve unutar samostanskog sklopa. Prilikom iskapanja utvrđeno je da su oko samostana postojali bedemi, a crkva je smještena u sjevernom dijelu samostanskog kompleksa. Ukupne dimenzije

¹⁶⁶ Andrić, 2006., 165-166.

¹⁶⁷ Szabo, 1929., 549.

¹⁶⁸ Andrić, 2006., 166.

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ Nagy, 1971., 160-164.

¹⁷¹ Andrić, 2006., 167.

¹⁷² Svi podaci o arheološkim istraživanjima vođenim do 1971. godine preuzeti su iz Nagy, Sándor. "Dombo: Rezultati istraživanja na Gradini u Rakovcu (1963-1966)"

gotičke crkve odaju da se radilo o prostranoj arhitekturi dužine 34,5 m i širine 12,5 m. Iskapanjima su otkriveni perimetralni zidovi crkve. Jednobrodna gotička crkva ima duboko svetište ispod kojeg se nalazi nadsvođena kripta, a završava poligonalnom apsidom s četiri kontrafora. Samo je svetište nadsvođeno križnim svodom, a u brodu se nalazio ravan drveni strop. To je potvrđeno u drugom ciklusu istraživanja kada su unutar crkve nađeni deblji sloj pepela i komada izgorjelog drva s dosta željeznih klinaca.¹⁷³ Tijekom arheoloških istraživanja pronađeno je više ulomaka arhitektonske plastike koji su uzidani u zidove kao spolije. Nagy ih je tada interpretirao kao ulomke koji su mogli doći iz neke obližnje, starije crkve. Budući da su na obližnjim lokalitetima Crkvina i Stari Rakovac također pronađeni gotovo identični ulomci Nagy je zaključio da se radi o ulomcima iz iste crkve koji su sekundarno ugrađeni na obližnje lokaliteta. Nadalje, donosi i tezu da su došli iz stare crkve u Dumbovu za koju pretpostavlja da je bila biskupsko središte do kraja 12. stoljeća., a istu tezu pokušao je razviti i u pregledu istraživanja do 1978. godine. Međutim, radi se o vrlo smionoj pretpostavci za čiju potvrdu ne postoje povijesni podaci te bi je trebalo izbjegavati.

Rezultati istraživanja do 1978. objavljeni 1985. godine¹⁷⁴

U novom ciklusu arheoloških istraživanja obavljenih do 1978. godine najvažniji nalaz bio je pronalazak romaničke bazilike ispod ranije istražene gotičke crkve. Istraživanjima je utvrđeno da se radi o trobrodnoj troapsidalnoj bazilici s dva zvonika na zapadnom pročelju koji su povezani manjim trijemom. (sl. 22) Romanička crkva bila je približno jednakih dimenzija u odnosu na gotičku, pri čemu je ukupna dužina crkve 33, a širina 14m, a na rekonstrukciji tlocrta vidljivo je da su se zidovi zapadnog pročelja i južnog zida gotovo u potpunosti preklapali. Brodovi bazilike odijeljeni su s pet pari prilično masivnih stubova, a potvrđeno je i da je kripta bila dio romaničke bazilike te da se u nju ulazilo dvama stubištima koja su se nalazila na završecima glavnog broda. (sl. 23) Raščlamba zidova nije sasvim poznata, ali pronađeni su ostaci pilastara koji su služili ojačavanju bočnih zidova koji su izvana bili obijeljeni vapnom, a iznutra oslikani većinom dekorativnim motivima. Nagy također razlikuje i dvije faze izgradnje romaničke bazilike koje temelji na pronalascima naknadnih dogradnji i dvostrukih slojeva oslikane žbuke u nekim dijelovima crkve, a pretpostavlja da je do obnove crkve moglo doći negdje u 12. stoljeću.

Pronalazak romaničke bazilike ispod gotičke crkve donio je i neka nova saznanja o

¹⁷³ Nagy, 1985., 15-17.

¹⁷⁴ Svi podaci o arheološkim istraživanjima vođenim do 1971. godine preuzeti su iz Nagy, Sándor. „Dombo: srednjovjekovna opatija i tvrđava: rezultati istraživanja do 1978. god.“

gotičkoj građevini. Ustanovljen je položaj gotičkog trijumfalnog luka u odnosu na romaničku baziliku, a čini se da je podignut na mjestu četvrtog para stubova prema svetištu. Nadalje, nedostatak kontrafora na sjevernom zidu gotičke crkve Nagy objašnjava pretpostavkom da je sjeverni zid bazilike ostao stajati te da je inkorporiran u gotičku crkvu. Istraživanja su otkrila i da je u gotičko zapadno pročelje vjerojatno uzidan sjeverni zvonik romaničke crkve, dok je južni sagrađen kad i gotička crkva, što je vidljivo po načinu zidanja i korištenju pravilnih tesanaca. U drugom ciklusu istraživanja pronađen je i velik broj romaničke dekorativne plastike koja je obilno koristila kao spolija pri izgradnji gotičke crkve. Najveći broj pronađenih ulomaka su ulomci kapitela, a Nagy ih je detaljno opisao u svom izvješću. Za potrebe ovog rada nećemo se detaljnije osvrnuti na analizu pronađenih ulomaka jer je u prvom planu arhitektura.

Treba napomenuti da su Nagyeva interpretacija ulomaka i samog sklopa prilično nategnute i većim se dijelom sastoje od nagađanja. Nagy bez puno objašnjavanja pretpostavlja da je upravo na Crkvini južno od Gradine stajala najstarija crkva na tom zemljištu i da se blizu nje nalazio i njoj pripadajući samostan koji je bio jedno od središta iz kojih su slavenski redovnici pokrštavali žitelje tog dijela Podunavlja te da je tu djelatnost hipotetički samostan preživio sve do Tatarske provale u kojoj je nastradao.¹⁷⁵ Nastavlja govoreći da su nakon urušavanja romaničke bazilike na Gradini, koja je prema njemu bila puno skromnija od one na Crkvini, za gradnju nove gotičke korištene i njezine i spolije samostana na Crkvini. Smatra i da je otud na Gradinu dospjelo puno ulomaka profinjene kamene plastike koju su za samostan na Crkvini bili izradili bizantski i lombardski majstori te nastavlja s tezom da je Dumbovo nekad bilo biskupsko sjedište za što ne postoje nikakva povijesna uporišta.¹⁷⁶

Novija istraživanja samostana u Dumbovu

Nakon Nagya, Nebojša Stanojev u svojim se člancima koji se odnose na Dumbovo više bavio analizom pronađenih ulomaka, a manje samom arhitekturom sklopa. Kao što je već spomenuto, ikone s grčkim natpisima pronađene u ostavi tijekom prvog ciklusa istraživanja, a koje pripadaju drugom lokalitetu, navele su ga da netočno interpretira povijest samostana za koji navodi da je bio bizantski prilikom osnivanja. Prva bazilika i samostan uz nju bili su, prema Stanojevu, utemeljeni najranije za vladanja kralja Kolomana te su u njima boravili grčki monasi.¹⁷⁷ Sukladno tome smatra da je romanička bazilika nastala tijekom obnove samostana

¹⁷⁵ Andrić, 2006., 171.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Stanojev, 2001., https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megyegye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/016_dombo.htm

početkom 13. stoljeća i da su se tek tada u njega doselili benediktinci, koji se po prvi puta spominju u izvorima početkom 13. stoljeća. Takva teza je neprihvatljiva jer je utemeljena na krivoj interpretaciji lokaliteta pronađenih ikona i jer ne postoje nikakvi povijesni izvori o postojanju ranije građevine i monaške zajednice na tom lokalitetu. Samostan je nastao početkom 13. stoljeća kao benediktinski, što potvrđuju i već spomenuti povijesni izvori na početku poglavlja. U daljnjoj interpretaciji sklopa Stanojev se većinom oslanja na Nagya. Ono u čemu se odvaja od Nagya je pitanje samostana u Crkvini. Naime, Stanojev ne zastupa teoriju o postojanju još starijeg samostana na obližnjoj Crkvini, već razborito smatra da je ondje stajala dumbovačka župna crkva Svih Svetih koju spominje izvor iz 14. stoljeća.¹⁷⁸ Prema Stanojevu ta je crkva sagrađena u romaničkom stilu i s bizantskim utjecajima, te je poslije stradanja u Tatarskoj provali sagrađena iznova kao gotička crkva, a postojanje dvije crkve na Crkvini potvrđeno je i u provedenim arheološkim istraživanjima na tom lokalitetu¹⁷⁹

Najnoviju i dosada najvjerojatniju interpretaciju crkve i samostana u Dumbovu donosi Sándor Tóth u članku o benediktinskoj arhitekturi 11. i 12. stoljeća u sklopu kataloga izložbe *Paradisium Plantavit*. Ondje detaljno analizira dotad poznate podatke o sklopu te se osvrće na neke već spomenute probleme u interpretaciji kod Nagya i Stanojeva. Pri analizi pronađenih ulomaka također razlikuje dvije stilski različite skupine, ali za razliku od Nagya smatra da se možda radi o dvije različite skupine majstora koje su radile na crkvi, a kao analogiju sa sličnom dekorativnom plastikom navodi ostatke pronađene u titelskoj crkvi utemeljenoj u vrijeme kralja Ladislava (1077.-1095.).¹⁸⁰ Smatra kako nigdje u arhitekturi crkve ne postoje naznake koje bi potvrdile Stanojevljevu tezu o tome da su ondje boravili grčki monasi, a pripadnost zapadnom crkvenom krugu potkrepljuje i nadgrobna ploča s latinskim natpisom za koji Tóth smatra da “teško može biti mlađi od 12. stoljeća”.¹⁸¹

U istom članku smješta samostan u Dumbovu u širi povijesno umjetnički kontekst tog vremena. Zajedno s crkvama u Garamszentbenedeku, Somogyváru i Sárváru smješta ga u skupinu benediktinskih samostanskih crkava čiji se nastanak datira u kasno 11. stoljeće. Takvu dataciju potvrđuju i povijesni izvori koji osnutak samostana u Garamszentbenedeku i Somogyváru smještaju u kasno 11. stoljeće.¹⁸² Tóth u tim crkvama prepoznaje novi benediktinski tip izgradnje koji se pojavio u Ugarskoj krajem 11. stoljeća, a sve ove crkve su trobrodne troapsidalne bazilike. Postojanje svetišta s kriptom u crkvi u Dumbovu je blaga

¹⁷⁸ Andrić, 2006., 172.

¹⁷⁹ Stanojev, 2001.

¹⁸⁰ Andrić, 2006., 174.

¹⁸¹ Isto.

¹⁸² Isto.

iznimka od pravila u kojoj Tóth prepoznaje lombardske utjecaje, a koji su još jedan dokaz u prilog benediktincima, a ne grčkim monasima, kako je tvrdio Stanojev.¹⁸³ U članku o Dumbovu pak nakon analize ornamentike na dumbovskim i titelskim ulomcima iznosi tezu da ornamentika u Dumbovu možda prethodi titelskoj, što bi moglo značiti da počeci crkve u Dumbovu sežu u kasno 11. stoljeće.¹⁸⁴ Tóth je u sklopu kataloga panonhalmske izložbe potanko razmotrio sedam karakterističnih ulomaka dumbovačke skulpture, a uz to i ulomke nadgrobne ploče od crvenog mramora s prikazom crkvenog velikodostojnika za koju drži da pripada skupini sličnih poznatih spomenika nekoliko ugarskih prelata iz središnjih desetljeća 15. stoljeća, a pretpostavlja da prikazuje jednog od kaločkih nadbiskupa.¹⁸⁵ (sl. 24)

Dosad poznati podaci o opatiji u Dumbovu i otkrića dosadašnjih arheoloških istraživanja pokazuju da je opatija postojala već krajem 11. stoljeća, više od stoljeća prije njezinog prvog sigurnog spomena u povijesnim izvorima, a u njoj su boravili benediktinci odmah po osnivanju. To potvrđuju i karakteristike romaničke crkve i latinski nadgrobni natpis koji se datira u približno isto vrijeme kao i osnutak opatije, a kasniji gotički sloj arhitekture podudara se s obnovom crkve u vrijeme kraljice Elizabete. Arhitektura samostana u Dumbovu i spoznaje dobivene arheološkim istraživanjima uvelike su doprinijeli istraživanju benediktinske arhitekture s kraja 11. stoljeća, a buduća istraživanja mogla bi produbiti naše znanje o sklopu.

6.5. Sv. Stjepan u Banoštru

Benediktinski samostan Sv. Stjepana u Banoštru važan je jer je bio zadužbina bana Bjeloša, a osnovan je sredinom 12. stoljeća. Ban Bjeloš bio je prvi poznati hrvatski ban s hrvatskim imenom, na ugarski dvor pozvala ga je njegova sestra Jelena, žena kralja Bele II. Slijepog, a na dvoru je ostao i nakon njegove smrti kao skrbnik njegovog maloljetnog sina Gejze II. Samostan je bio poznat i pod imenima Banov manastir (*Bani monasterium* ili *Monasterium Bani*). Ban Bjeloš podigao je samostan koji može primiti trideset redovnika na vlastitom zemljištu koje se zvalo Keu, obdario ga je prostranim posjedima i dohodcima, a darovao je samostanu i svotu od 400 maraka srebra, kaleže, križeve i sav namještaj za dom i crkvu.¹⁸⁶ Kukuljević za godinu osnivanja spominje 1145., a uglavnom se smatra da je osnovan negdje između 1140. i 1160. godine. Ubrzo je popustila redovnička disciplina u samostanu, a na njihovo mjesto kaločki nadbiskup Andrija oko 1179. godine uvodi regularne kanonike Sv. Abrahama „*de*

¹⁸³ Opširnije u: Tóth, 2001., 637-650.

¹⁸⁴ Tóth, 2001., 359-367.

¹⁸⁵ Andrić, 2006., 175.

¹⁸⁶ Pavić, 1903., 35.

valle Ebron“.¹⁸⁷ Poslanica pape Inocenta III. upućena kaločkom nadbiskupu Saulu 1198. godine važan je izvor za daljnju sudbinu samostana. U njoj ističe da su kanonici Sv. Abrahama rasuli sva samostanska dobra te su ga zbog siromaštva bili prisiljeni napustiti ostavivši samo trojicu te naređuje Saulu da poduzme korake za vraćanje samostana u bolje stanje na način da se istjerani benediktinci vrate u samostan ili da se u njemu ostave kanonici.¹⁸⁸ Pola godine kasnije papa odlučuje da se u samostan dovedu regularni kanonici koji slijede Augustinovo pravilo, ali nije sigurno je li se i kada provela ova odredba. Sljedeći pouzdan podatak jest onaj da je Banoštor 1229. godine postao sjedište obnovljene Srijemske biskupije, čime prestaje funkcionirati kao samostan. Činjenica da je banoštorski samostan postao sjedište biskupije neizravan je dokaz da je ondje doista živjela zajednica augustinskih regularnih kanonika, tj. da kontinuitet samostanskog življenja u Banoštru nije prekinut u razdoblju od 1198. do 1229. godine.¹⁸⁹ Ubrzo nakon toga stradao je u provali Tatara oko 1241. godine, što potvrđuju i pisma pape Inocenta IV. u kojima se traži novo sjedište biskupije. Nadbiskup je dvije godine nakon toga kod samostanskih zgrada uredio katedralu, nova je biskupija baštinila i prihode samostana, a novi biskup također je dobio ime stare opatije (*episcopus de Keu, de Ku ili de Kiu*).¹⁹⁰ Nakon nekog vremena kaptol u Banoštru je obnovljen pa je Srijemska biskupija ubuduće imala dva kaptola - Svetog Irineja u Mitrovici i Svetog Stjepana Prvomučenika u Banoštru, o čemu svjedoči zapisnik procesa protiv biskupa Ladislava iz 1309. godine.¹⁹¹ Sv. Stjepan u Banoštoru, na desnoj obali Dunava, provalom Osmanlija između 1521. i 1529. godine potpuno je uništen tako da mu se danas ni za mjesto točno ne zna.¹⁹² Putnici u osmansko doba spominju još redovno Banoštor pa tako 1553. godine Vrančić na putu u Carigrad spominje nekadašnje sjelo srijemskih biskupa, spominju varoš i grad (burg) u ruševinama, a David Ungnad spominje 1572. godine porušeni samostan Bonmonostr.¹⁹³

U starijoj literaturi autori su različito ubicirali samostan, pri čemu su ga neki smještali u Banoštor, a neki u Čerević. Selo Banoštor nalazi se na desnoj obali Dunava i spominje se od 14. stoljeća, a ime mu dolazi od mađarskog naziva za Banov manastir. Da je mjesto Ku isto što i Banoštor zaključuje se iz spisa biskupa Ladislava 1309. godine u kojem se čitaju riječi *in civitate de Ku, quae alio modo Monasterium Bani nominatur*.¹⁹⁴ Takvu ubikaciju potvrđuje i Szabo, koji

¹⁸⁷ Pavić, 1903., 35.

¹⁸⁸ Andrić, 2001., 17.

¹⁸⁹ Andrić, 2001., 19.

¹⁹⁰ Ostojić, 1965., 38.

¹⁹¹ Andrić, 2001., 19.

¹⁹² Ostojić, 1961., 135.

¹⁹³ Szabo, 1928., 117.

¹⁹⁴ Sekulić-Gvozdanović, 2007., 57.

u Čeravić smješta neki drugi samostan koji je imao važnu ulogu u borbi protiv patarena.¹⁹⁵ Danas nisu poznati ni lokacija niti nekadašnji izgled samostana, a jedini mogući ostatak ove zadužbine bana Bjeloša je stup s kapitelom u pleternom reljefu kojeg je Szabo zatekao u podrumu Živana Stojkovića uzidanog kao potporanj svoda, a koji je navodno nađen na mjestu parohijalnog zvanja. (sl. 25)

6.6. Sv. Duh kod Nuštra

Nije poznato tko je i kada osnovao samostan Sv. Duha kod Nuštra, a pretpostavlja se da je osnovan negdje u drugoj polovici 12. stoljeća. Samostan S. Spiritus spominje se već 1216. godine u pismu Inocenta III. u kojem posreduje između opata i viteškog reda Sv. Ivana, a taj spor nastavio se do 1225. kada Honorije III. istragu povjerava trojici prelata.¹⁹⁶ Prvi siguran spomen je onaj iz 1263. godine u kojem bački kaptol u jednom kupoprodajnom ugovoru spominje među međašima i *monasterium sancti Spiritus de Wolko*, taj naziv spominje se i u izvorima iz 1267. i 1327. godine, a od 14. stoljeća nadalje spominje se samostan *in Walko* i njegov posjed *Monostor*.¹⁹⁷ Redovnička disciplina počela je opadati pa su ga većim dijelom 14. i početkom 15. stoljeća držali Brzeti, a 1422. godine kralj Sigismund u jednom pismu dariva Gorjanskima polovicu posjeda Monostor na kojemu je osnovan kameni klaustar braće reda Sv. Benedikta.¹⁹⁸ Gorjanski počinju obnavljati samostan i grade novu crkvu, a redovnici se vraćaju u samostan. Benediktinci su napustili samostan oko 1526. nakon upada Osmanlija kada se samostan nalazio u rukama plemićke obitelji Dabaši iz Bačke.¹⁹⁹ Čini se da je crkva većim dijelom ostala čitava za vrijeme Osmanlija. Vlastelin Maximilian Eugen Gosseau d'Henef je 1726. godine srušio ostatke crkve i samostana za izgradnju svog dvora.²⁰⁰

Samostan je bio smješten na uzvisini na desnoj obali Vuke zapadno od Vukovara, tj. na današnjem lokalitetu "Zidina" u Nuštru. Mjesto je dobilo ime po samostanu, a naziv se mijenjao kroz stoljeća. U 12. stoljeću spominje se kao *monasterium*, tijekom 14. stoljeća oblikuje se naziv *Monuštör*, tj. *Monuštär*, a u 16. i 17. stoljeća obliku *Monoštär* ispao je prvi slog i koristi se naziv *Nuštär*.²⁰¹ Područje oko Nuštra ima bogatu povijest, što potvrđuje i postojanje antičkih nalazišta s brojnim nalazima keramike koja datiraju od neolitika na dalje, pronađen je i rimski nadgrobni

¹⁹⁵ Szabo, 1928., 116-118.

¹⁹⁶ Pavić, 1903., 36.

¹⁹⁷ Ostojić, 1965., 40.

¹⁹⁸ Ostojić, 1965., 40.

¹⁹⁹ Ostojić, 1961., 135.

²⁰⁰ Ostojić, 1965., 41.

²⁰¹ Tomićić, 1996., 22.

spomenik iz 2. stoljeća kao i ostaci ranosrednjovjekovnih naselja. O prvoj arhitekturi iz 12. stoljeća nisu sačuvani nikakvi podaci, ali za pretpostaviti je da se radilo o romaničkoj crkvi. U Gradskome muzeju u Vinkovcima pohranjena je kamena baza antičkog stupa nađena na području Nuštra, koja stilski pripada razdoblju sredine 12. stoljeća i podupire dataciju prvog samostana u sredinu 12. stoljeća. O gotičkoj obnovi Gorjanskih početkom 15. stoljeća saznajemo iz više izvora. Samostan je imao klaustar od kamena, a za samostansku crkvu kažu da je bila velika građevina sa dva tornja podignuta u gotičkom stilu i da su joj zidovi, iako bez krova, bili preživjeli tursko doba.²⁰² Nuštarski župnik Ante Mihaljević navodi da su 1729. godine još bili vidljivi ostaci svetišta i zidova na kojima su bile gotičke slike svetaca, a tada su izmjerene i dimenzije porušene crkve koja je bila duga 74,76m, a široka 32,04m. Ako je vjerovati ovim podacima o dimenzijama gotičke crkve radilo se o prilično velikoj crkvi koja je mogla primiti veliki broj vjernika iz okolice tada prilično bogatog mjesta. U doba Gorjanskih sagrađena je i tvrđava, a tadašnje naselje Monuštar prolazi razdoblje prosperiteta koje se, uz spomenutu obnovu i impresivnu sakralnu i profanu izgradnju, zrcali i u prilijevu obrtnika, procvatu trgovine, održavanju sajmovia i skupštine plemstva Vukovske županije.²⁰³

²⁰² Ostojić, 1961., 135.

²⁰³ Tomičić, 1996., 49.

6.7. Vjerojatni i dvojbeni benediktinski samostani u Srijemu

Kao što je već spomenuto, vjerojatni samostani o kojima postoje neki izvori su Sv. Marija de Koppan, Sv. Katarina u Šaregradu i Sv. Trojstvo u Petrovaradinu, a moguće je da je postojala i benediktinska opatije Sv. Nikole Morovićkoga.

O samostanu Sv. Marije de Koppan postoji nekoliko prilično šturih podataka u povijesnim izvorima. U parnici iz 1276. godine župan Pavao spominje da je teren između Dunava i zemlje Mirel *ex parte monasterii Koppan et de generatione eiusdem Koppan*, a u računima papine *collectoriae* iz 1333. godine zabilježen je iznos koji je u baranjskom arhidakonatu dao Blaž svećenik de Koppan.²⁰⁴ Szentivány je Sv. Mariju de Koppan uvrstio u katalog benediktinskih opatija koje pripadaju ugarskoj kruni, spominje ju i Fuxhoffer koji navodi da je postojala benediktinska opatija Koppan-Monostor u vukovskoj župi, dok Pavičić smatra da se samostan pod imenom Blažene Djevice de Kopan in Sirmio nalazio u blizini Opatovca gdje i danas postoji mjesto Kopinac.²⁰⁵ Đakovačka i Pečuška biskupija još uvijek navode Sv. Mariju de Koppan kao naslovnu benediktinsku opatiju, a Vesprimska kao titularnu prepozituru. To ukazuje na to da je samostan vrlo vjerojatno postojao, ali zbog nedovoljnih i nepodudarnih podataka iz povijesnih izvora nije mu moguće odrediti približnu lokaciju.

Samostan Sv. Katarine u Šaregradu nigdje se u izvorima ne spominje imenom, a ne postoje niti podaci o tome je li bio benediktinski. Poznato je jedino da se na području Đakovačke biskupije u stare opatije ubraja i *Abbatia sanctae Catharinae de Šaregrad* za koju se dodjeljivala čast naslovnog opata.²⁰⁶ Istraživači su tijekom godina dosta nagađali o njezinom prvotnom titularu i lokaciji, ali bez povijesnih izvora nemoguće je tvrditi je li ona doista i gdje postojala.

O samostanu Sv. Trojstva u Petrovaradinu također ne postoje pouzdani podaci. U šematizmu Đakovačke biskupije navodi se da na njenom području postoje cistercitska opatija Presvetog Trojstva *de Petrovaradino* osnovana 1202. i opatija Blažene Djevice Marije *de Monte Petrovaradiensi* osnovana 1203. godine.²⁰⁷ Osnutak dvije cistercitske opatije u istom mjestu u razmaku od godine ne čini se vjerojatnim, što je smatrao i Bösendorfer koji je smatrao da je jedan benediktinski, a jedan cistercitski. Dokumentirana potvrda za benediktinsku opatiju u susjedstvu cistercitskog samostana u Petrovaradinu nalazi se u odlukama generalnog kapitula cistercitskog reda iz 1246. godine u kojoj se dvama ugarskim opatima povjerava pregled opatije

²⁰⁴ Ostojić, 1965., 41.

²⁰⁵ Isto, 42.

²⁰⁶ Isto.

²⁰⁷ Isto, 45.

crnih monaha kamo je kralj Bela IV. želio premjestiti samostan petrovaradinskih cistercita.²⁰⁸ To je ujedno i jedini podatak koji otkriva da su u jednom od samostana boravili benediktinci.

Postojanje samostana Sv. Nikole Morovičkog vrlo je dvojbeno, a jedini ga spominje Pavičić koji ga smješta u blizinu Iloka. Pozivao se na vijest o računima papina legata iz razdoblja od 1333. do 1335. godine gdje je zapisan opat Sv. Nikole kraj Dunava, ali ta vijest vjerojatno se odnosila na Sv. Nikolu de Madocsa kraj Dunava.²⁰⁹ Povezanost Morovića s crkvom spominje se 1414. godine kada je papa Ivan XXIII. na molbu Ivana Morovića osnovao za Morović i okolicu Save i Bosuta svjetovnu prepozituru koja je teritorijalno pripadala pečuškom biskupu, ali ju je papa podvrgao neposredno sebi kao mjeru protiv hereze i vraćanja stanovništva katoličkoj crkvi.²¹⁰ Međutim, ni ovdje se, kao i nigdje drugdje u izvorima, ne spominje postojanje benediktinskog samostana pod patronatom Morovića pa je teško pretpostaviti je li uopće i postojao.

6.8. Sv. Nikola u Arači

Ostojić je u svom pregledu i samostan Sv. Nikole u Aracsi naveo kao dvojbeni te je kao i mnogi drugi autori navodio zaključke ostrogonske sinode iz 1256. godine koju je potpisao i Nicolaus de Aracha. Danas je poznato da jedini podaci o toj sinodi dolaze iz falsificiranog dokumenta ostrogonskog biskupa Istvána Bánca te da su podaci iz njega nevjerodostojni.²¹¹ Drugi spomen samostana Sv. Nikole je onaj iz 1378. godine u kojem papa Grgur IX. potvrđuje predaju zadužbine franjevcima minoritima nakon što je kraljica Elizabeta 1370. godine popravila crkvu Sv. Nikole koja je bila uništena i prazna vjerojatno od vremena najezde Kumana.²¹² 1417. godine Araču je u posjed dobio despot Stefan Lazarević, u njoj je 1450. godine održan sabor torontalske vlastele, a Osmanlijama je predana nakon opsade Bečeja. Istraživači su godinama spekulirali o lokaciji samostana i crkve. Jaković je smatrao da se nalazio u Čanadskoj biskupiji i srijemskom vojvodstvu, neki da se nalazio u blizini Novog Bečeja, a neki da se nalazio u mjestu Raču, filijali župe Morović. Danas je poznato da se samostan nalazio u blizini Novog Bečeja u nekadašnjoj Torontalskoj županiji, a provedena su i arheološka istraživanja. Lokalitet se počeo istraživati krajem 19. stoljeća, a arheološka istraživanja i restauratorsko-konzervatorski radovi provedeni su između 1970. i 1978. godine pod vodstvom arheologa Sandora Nágyja i konzervatora Miomira Petrovića.

²⁰⁸ Ostojić, 1965., 45.

²⁰⁹ Isto, 43.

²¹⁰ Isto.

²¹¹ <https://paradisum.osb.hu/c06.htm>

²¹² Isto.

Radi se o trobrodnoj troapsidalnoj crkvi s višom središnjom apsidom, a apside su raščlanjene arkadama na polustubovima. Crkva je duga 26.6 metara i sagrađena je od cigle s umetnutim kamenim dijelovima. (sl. 26 i 27) U trenutku izgradnje nije imala zvonike na zapadnom pročelju, a krajem 14. stoljeća nad apsidom je dozidan zvonik koji prati franjevački običaj.²¹³ Svi brodovi svođeni su križnim svodom, a na fasadi je u fragmentima sačuvan bogat arhitektonski ukras. Zapadno pročelje je jednostavno, s velikom rozetom i portalom kao jedinim naglascima. U unutrašnjosti crkve sačuvani su stubovi s kapitelima u biljnoj dekoraciji akantusovog lišća, a kapitel do apside ima i figuralni prikaz Adama koji bere jabuku. U arheološkim istraživanjima potvrđene su dvije faze izgradnje, a pronađeni su i temelji starije gradnje. Prema arhitektonskim i dekorativnim karakteristikama prva faza datira se u prijelaz iz 12. u 13. stoljeće, a crkva je sigurno sagrađena prije 1240. godine. Drugu fazu čine prepravci iz vremena kraljice Elizabete, što se ponajprije odnosi na dozidavanje zvonika i manje intervencije u gornjem dijelu crkve. Pretpostavku da se ispod nalazila neka starija crkva djelomično dokazuje i kamena ploča iz 11. stoljeća koju je 1897. pronašao Gerecze, a koja prikazuje svećenika i dva ktitora. Na prikazu se vidi da se radi o bazilici s crkvom i zvonikom čiji su ostaci temelja i potvrđeni arheološkim sondiranjem.²¹⁴ Novija arheološka istraživanja potvrđuju da se sjeverno od crkve nalazio i samostan formiran oko klaustera, a pronađeni su i grobovi.²¹⁵ Arhitektura crkve u Arači izuzetno je važna prvenstveno zato što se radi o dobro sačuvanoj i istraženoj vrhunskoj arhitekturi s početka 13. stoljeća te je kao takva vrhunski komparativni materijal pri novim istraživanjima samostanske arhitekture na ovim područjima.

²¹³ <https://paradisum.osb.hu/c06.htm>

²¹⁴ Stanojev, 2004.

²¹⁵ <https://paradisum.osb.hu/c06.htm>

7. Benediktinska arhitektura na području Baranje

Benediktinski samostani u srednjovjekovnoj Baranjskoj županiji pripadali su središnjem dijelu Pečuške biskupije, a na tom prostoru nalazila su se četiri dobro dokumentirana samostana i tri za koje je vjerojatno da su benediktinski, ali u izvorima se ne spominju izričito kao takvi. Sigurni samostani su oni Sv. Marije u Pečuškom Varadinu, Sv. Trojstva u Szenttrinitásu, Sv. Ladislava u Szentlászlu i Sv. Mihovila Arhandela u današnjem Szébenyu, a vjerojatni opatija Svih Svetih u Okrimindszentu, opatija Sv. Hipolita u Gétmonnstri koja se nalazila na današnjoj hrvatsko-mađarskoj granici sjeverno od Kneževa i opatija Sv. Mihovila u Monostoru, današnjem Belom Manastiru.²¹⁶ Ovi samostani poznati su samo iz povijesnih izvora, a jedino za samostan u Szenttrinitásu postoje oskudni podaci o njegovim ruševinama. Prema podacima iz 18. stoljeća ruševine samostana stajale su do visine zida i u središtu samostana nalazila se fontana, a 1968. godine su prilikom izgradnje staje pronađeni debeli temeljni zidovi.²¹⁷ Benediktinski samostan u Belom Manastiru jedini je dokumentirani benediktinski samostan u našem dijelu Baranje što ga čini neizostavnim u pregledu benediktinskih samostana na području srednjovjekovne Slavonije, Baranje i Srijema.

7.1. Samostan Sv. Mihovila u Belom Manastiru

Samostan Sv. Mihovila nalazio se u srednjovjekovnom Monostoru, zbog čega su ga stariji istraživači zbog sličnosti imena često brkali sa samostanom u Nuštru, a u novije vrijeme je pronađen veći broj izvora o samostanu. Najraniji i prilično dvojbeni spomen je onaj iz listine kralja Ladislava I. iz 1093. godine koja se sačuvala u kasnom prijepisu iz 1404. godine. U dokumentu se spominje *Ecclesia de Barana* što se može odnositi jedino na samostan u današnjem Belom Manastiru blizu utvrde Baranyavár, što potvrđuju i drugi izvori koji navode da je izvorno zemljopisno ime samostana bilo "baranjski", a riječ *ecclesia* u ovom slučaju označava samostan jer je crkva posjedovala zemlju.²¹⁸ Bez obzira na sumnju u autentičnost ovog dokumenta samostan je vjerojatno postojao krajem 11. stoljeća, posebice ako se uzme u obzir da su krajem 11. stoljeća osnovani i samostani u Pečuškom Varadinu i Szekeszárdu.²¹⁹

Prvi pouzdani podatak je onaj iz darovnice kralja Andrije II. iz 1212. godine u kojoj poklanja dio kopačke močvare mošonjskom županu Potu, a u opisu međa spominje se da dvije

²¹⁶ Andrić, 2005.c, 47.

²¹⁷ <https://paradisum.osb.hu/a51.htm>

²¹⁸ Andrić, 2005.c, 52.

²¹⁹ Isto, 55.

trećine središnje kopačke močvare drži crkva Sv. Mihovila.²²⁰ Kada se uzmu u obzir ostale geografske odrednice može se zaključiti da se zaista radi o opatiji u Belom Manastiru, a ne istoimenoj opatiji u Bati. Najviše podataka o samostanu donosi povelja Andrije II. iz 1227. godine u kojoj potvrđuje presudu u dugotrajnom sporu koji se u dvije parnice vodio oko baranjskih posjeda na području Banskog brda. Služitelji baranjske utvrde silom su oduzeli tri posjeda Pavlu Matejevu i predali ih Lovri iz roda Moyz i opatu svetog Mihovila u Baranji nakon čega je uslijedila dugotrajna parnica koja je završila tako što su palatin i kralj potvrdili presudu prema kojoj je opat zemlje morao predati Pavlu. U opisu parnice samostan se spominje kao *sancti Michaelis de Brana* kao u ranijim dokumentima, ali se po prvi put pojavljuje odrednica *monasterium* i to uz ime roda Moyz.²²¹ Okolnosti parnice i činjenica da se u imenu samostana nalazi ime Moyz dovode do zaključka da je samostan u to vrijeme vjerojatno bio patronat roda Moyz. Danas izgubljena povelja Bele IV. iz 1253. godine sadržavala je i podatak o dodjeli patronatskog prava nad samostanom Sv. Mihovila Nikoli Balogu, a razlog za to je moglo biti stradanje roda Moyz u tatarskoj provali ili oduzimanje patronata.²²² Samostan je nakon toga nastavio funkcionirati, a sljedeći i jedini spomen nekog opata potječe s kraja 13. stoljeća. U osnivačkoj povelji samostana Svih Svetih u Bajesu spominje se baranjski opat Stjepan, a nekoliko godina kasnije izumire rod Nikole Baloga te patronat nad samostanom dobiva njegov zet, sin Lovre Keményja putem dviju darovnica Ladislava IV. iz 1287. i 1289. godine, a u kasnijoj se nalazi i detaljan popis tadašnjih samostanskih posjeda.²²³

Posljednji spomen samostana potječe iz dokumenta pečvaradinske opatije iz 1298. godine u kojoj se ovjerava kupoprodaja zemlje na posjedu Bezeldeg, a tadašnji patroni Čeminski i Motičinski izgubili su posjede koji su u 14. stoljeću postali kraljevsko dobro.²²⁴ Točne okolnosti napuštanja i gašenja samostana do danas nisu poznate. Međutim, indikativno je da se vrijeme gašenja samostana okvirno podudara s usponom i padom samovlasti Gisingovaca na tom području i s prelaskom posjeda Monostor iz ruku posljednjih patrona samostana u kraljeve, a životni vijek samostana poklapa se i s trajanjem organizacije kraljeve utvrde u Baranyaváru.²²⁵ Točna lokacija nekadašnjeg samostana do danas nije utvrđena, a za nove podatke o lokaciji i izgledu samostana valja pričekati arheološka istraživanja. Do tada jedini sačuvani podaci ostaju oni iz Fuxhofferovog kataloga iz 1803. godine u kojima je pobrao podatke koji se tiču Belog

²²⁰ Andrić, 2005.c, 57.

²²¹ Isto, 63.

²²² Isto, 65.

²²³ Isto, 67-68.

²²⁴ Isto, 81.

²²⁵ Isto.

Manastira s imenom samostana u Nuštru. Opisuje da se prilikom izgradnje crkve 1776. godine počelo raznositi kamenje starog samostana koji se nalazio na uzvisini okrenutoj prema Baranyaváru, a pronađena je i kriptu u kojoj su sahranjeni benediktinci.²²⁶

Jedini materijalni ostaci za koje se s priličnom sigurnošću može pretpostaviti da potječu iz samostana u Belom Manastiru su dva ulomka koji se nalaze u Muzeju Slavonije u Osijeku. Prvi je ulomak kapitela nepravilnog presjeka s motivom srca okruženog troprutom vrpcom na koji se rubovima naslanja stilizirano lišće akantusa. (sl. 28) Taj ulomak pokazuje sličnosti s jednim bolje očuvanim kapitelom iz Mohača koji je datiran u 11. stoljeće.²²⁷ Drugi ulomak je vjerojatno ugaoni dio pluteja jer je na gornjoj i desnoj strani vidljiva završna profilacija. Na ulomku su prikazani likovi životinja unutar međusobno povezanih troprutih kružnica, a u potpunosti je vidljiv prikaz ptice u gornjem desnom uglu. (sl. 29) Tóth je ulomak pluteja pripisao opatiji u Belom Manastiru i datira ga u zadnju trećinu 11. stoljeća, a on se, kao i ulomci iz Zalavára, Pečuškog Varadina i Szekszárda u južnoj Ugarskoj, smješta u razdoblje procvata kamene dekoracije krajem 11. stoljeća.²²⁸ Radić pak u tom procvatu prepoznaje i utjecaje s juga, prvenstveno iz jadranskog kulturnog prostora.²²⁹ Kako bi se riješila pitanja lokacije i mogućeg izgleda sklopa te sa sigurnošću potvrdila pripadnost ova dva ulomka samostanu u Belom Manastiru potrebna su nova istraživanja koja će potencijalno otkriti novi komparativni materijal za smještanje ovog samostana u točan kulturno-umjetnički krug toga vremena.

²²⁶ Andrić, 2005.c, 84.

²²⁷ Radić, 1997., 106-108.

²²⁸ Tóth, 2001.

²²⁹ Vidi u: Radić, 1997., 102-107.

8. Hrvatska i mađarska srednjovjekovna benediktinska arhitektura

Obrađeni spomenici benediktinske arhitekture na području srednjovjekovne Slavonije, Baranje i Srijema pokazuju velike sličnosti s benediktinskom arhitekturom u Mađarskoj, što je posebno vidljivo u tlocrtnim dispozicijama istraženih samostanskih sklopova i u nekim ulomcima pronađene skulpture. Takva sličnost sasvim je očekivana s obzirom da su Slavonija, Baranja i Srijem u srednjem vijeku bili usko politički, crkveno i teritorijalno povezani s Ugarskom, što je jako dobro vidljivo u prikazima povijesti obrađenih benediktinskih opatija na tom području.

Mađarski istraživači su se, jednako kao i hrvatski, donedavno prilično malo bavili benediktinskom arhitekturom, ali u zadnjih tridesetak godina sve je više interesa za nju, a kulminacija tog interesa bilo je objavljivanje velikog kataloga izložbe benediktinskih samostana povodom milenijske godišnjice osnivanja samostana u Pannonhalmi.²³⁰ Tom su prilikom vrlo detaljno obrađeni poznati podaci o benediktinskim samostanima u Ugarskoj i Hrvatskoj, a veći broj tih podataka korišten je u pisanju ovog rada i interpretaciji naših benediktinskih samostana. Nažalost, u međuvremenu je bilo vrlo malo objava i novih istraživanja, a poduzeta arheološka istraživanja još su uvijek većim dijelom neobjavljena.²³¹ Broj arheološki istraženih samostana kojima je poznata tlocrtna dispozicija i dalje je prilično malen, a o poznatoj skupina samostana s kraja 11. stoljeća koju je Tóth svrstao u tip trobrodних troapsidalnih bazilika gotovo da nema novih podataka.²³² Ostaci mađarske benediktinske arhitekture iz 12. stoljeća mahom se svode na dograđivanje velikih bazilika i osnivanje novih, manjih samostana, od čega su istraživanja materijala katedrala u Pečuhu i Esztergomu te bazilike u Székesfehérváru samo djelomično objavljena, a u zadnje vrijeme sve se više istražuju i manji samostani.²³³ Početkom 13. stoljeća u cijeloj se zemlji javljaju gotičke tendencije koje su povezane s reformama i obnovama samostana u Somogyváru i Pécsváradu, a vidljive su i u skulpturi iz Kolozsmonostora.²³⁴ Usporedno s tim u prvoj polovici 13. stoljeća došlo je i do procvata kasne romaničke arhitekture koja je najvidljivija u arhitekturi crkava u Ócsi, Arači i Jáku. U drugoj polovici 13. stoljeća, koja ujedno predstavlja i kralj vladavine Arpadovića, dominira razvijena gotička arhitektura koja donosi nove tipove svodjenja i uvodi poligonalni tip svetišta te su njeni centri povezani s dvorom, a ne više s

²³⁰ <https://paradisum.osb.hu/>

²³¹ Zsolt Szakács, 2005., 31.

²³² Za detaljnu analizu arhitekture 11. stoljeća vidi: Zsolt Szakács, "Architecture in Hungary in the Eleventh Century", u: *Architecture in the Early Period of the States of Central Europe*, ur. Janiak et. al. (Muzeum Początków Państwa Polskiego, 2018., str. 199-222)

²³³ Zsolt Szakács, 2005., 34.

²³⁴ Isto.

benediktincima.²³⁵

Skulptura pronađena u benediktinskim samostanima na području Hrvatske i Mađarske još uvijek nije temeljito interpretirana unutar šireg povijesno-umjetničkog konteksta toga vremena, a ni njezini mogući uzori nisu preciznije utvrđeni. Tijekom analize skulpture određenih spomenika u radu identificirane su određene sličnosti skulpture u Rudini i Dumbovu s mađarskim primjerima iz Pečuha, Somogyvára i dr., čemu bi se trebala posvetiti i daljnja istraživanja i analize. Zsolt Szakács smatra da pronađeni ulomci skulpture s palmetama koji se ponavljaju na brojnim primjerima nastaju nakon sredine 11. stoljeća, dok porijeklo stila kapitela tipa *acanthus spinosa* povezuje s Dalmacijom i sjeveroistočnom Italijom.²³⁶ Stil skulpturalne dekoracije pronađen u Dumbovu i Titelu važan je za razumijevanje promjene u stilu koji se okrenuo prema figuralnoj dekoraciji početkom 11. stoljeća.²³⁷

Nadamo se da će buduća istraživanja donijeti nove podatke koji će pomoći boljoj interpretaciji veza između hrvatske i mađarske benediktinske arhitekture i umjetnosti koje su posebice vidljive u razdoblju od 11. do 13. stoljeća, a u međuvremenu je potrebno detaljno revidirati i analizirati sve dosad dostupne podatke.

²³⁵ Zsolt Szakács, 2005., 37.

²³⁶ Isto, 33.

²³⁷ Toth, 2001., 637-650.

9. ZAKLJUČAK

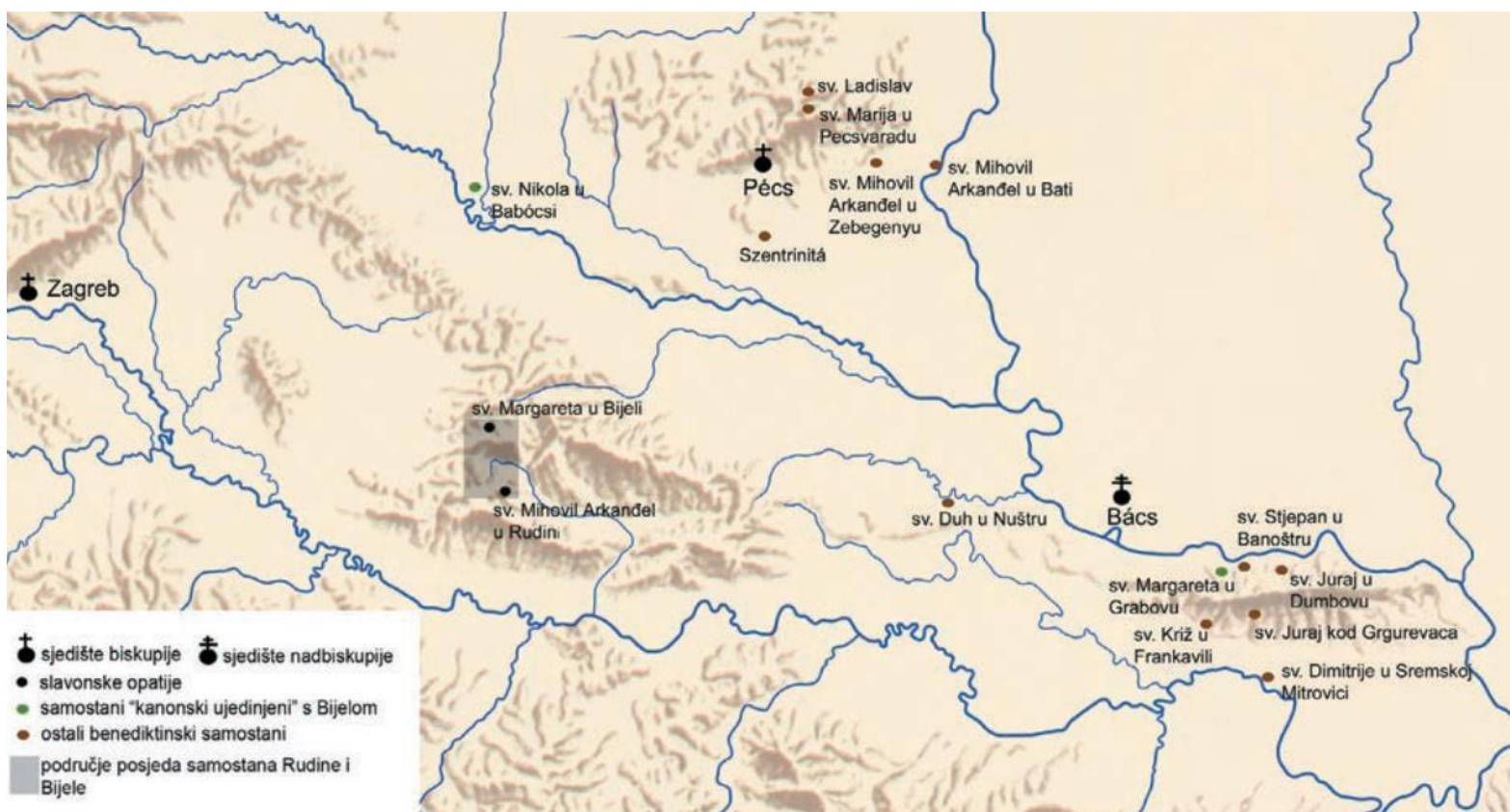
Cilj ovog diplomskog rada bio je donijeti svojevrsnu sintezu i analizu svega što je dosada poznato o benediktinskoj arhitekturi na području srednjovjekovne Slavonije, Baranje i Srijema, s posebnim naglaskom na interpretaciju te arhitekture unutar kulturnog kruga u kojem se nalazila i njezinih veza s Ugarskom. Prvi sigurni podaci o samostanima na našim prostorima potječu iz 12. stoljeća, a većinom se radilo o zadužbinama velikaša i kraljeva. Benediktinski samostani na tom području grupirali su se u dvije skupine od kojih je prva, i nešto manja, ona oko Požege i u srednjem dijelu Slavonije, a druga se, u kojoj se nalazi veći broj samostana, nalazi na području Srijema, dok se na području hrvatske Baranje nalazio samo samostan u Belom Manastiru.

Na području Slavonije najznačajniji su ostaci opatija Sv. Mihovila u Rudinama i Sv. Margarete u Bijeloj, koji nam donose iznimno važne podatke o romaničkoj i gotičkoj arhitekturi kontinentalne Hrvatske. Tlocrtna dispozicija rudinske crkve tipološki se poklapa s trobrodnim troapsidalnim bazilikama koje su bile vrlo raširene u Ugarskoj krajem 11. i početkom 12. stoljeća, a sličnost tlocrtnne dispozicije s ugarskim benediktinskim samostanima i kvaliteta ziđa crkve upućuju na mogućnost da sama crkva nije rezultat rada domaćih graditelja, već da je to izvedeno s puno sredstava i pod jasnim utjecajem većih benediktinskih središta u okolici poput Pannonhalme i Somogyvára. Izvori stila rudinske skulpture još su uvijek nejasni, a potrebno je detaljnije istražiti njezine veze s istovremenim primjerima s područja Pečuške i Ostrogonske nadbiskupije. Arhitektura sklopa Sv. Margarete u Bijeloj odaje moguću povezanost s Parlerovim krugom, koju podupire i povezanost biskupa Eberharda i Ivana Albena s kraljem Sigismundom i Budimom. Ostali benediktinski samostani na području Slavonije poznati su samo iz povijesnih izvora, a za dosta njih nije moguće ustvrditi jesu li nekada pripadali benediktincima.

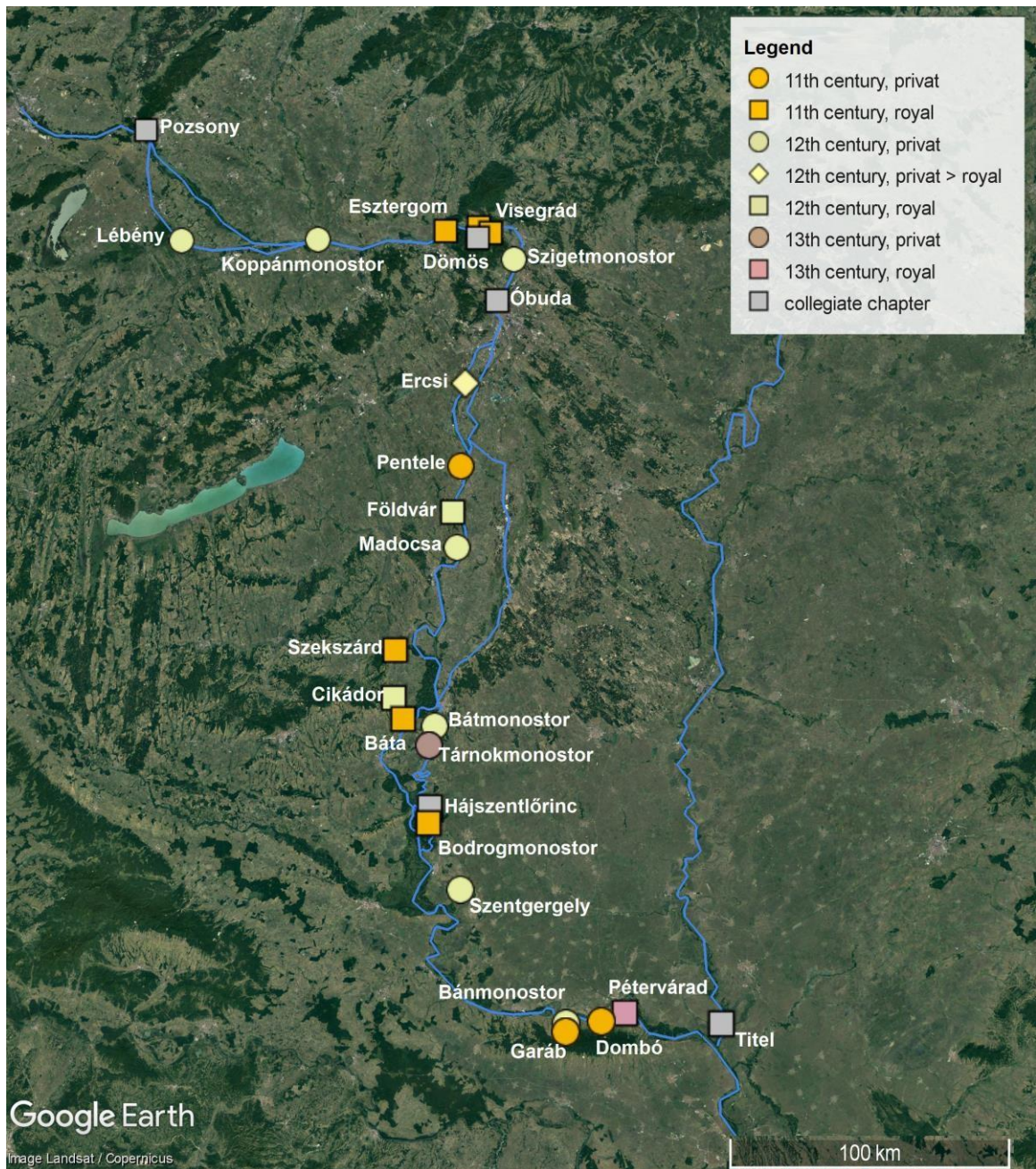
Većina samostana u Srijemu poznata je samo iz izvora, dok su samostanski sklop u Dumbovu i crkva u Arači istraženi i pokazuju sličnosti sa sličnim sklopovima iz tog vremena na širem geografskom području. Dosad poznati podaci o opatiji u Dumbovu i otkrića dosadašnjih arheoloških istraživanja pokazuju da je opatija postojala već krajem 11. stoljeća, što potvrđuju i karakteristike romaničke crkve i latinski nadgrobni natpis koji se datira u približno isto vrijeme kao i osnutak opatije, dok se kasniji gotički sloj arhitekture podudara se s obnovom crkve u vrijeme kraljice Elizabete. Arhitektura crkve u Arači izuzetno je važna prvenstveno zato što se radi o dobro sačuvanoj i istraženoj vrhunskoj romaničkoj arhitekturi s početka 13. stoljeća, čiju drugu, gotičku fazu čine prepravci iz vremena kraljice Elizabete. U Srijemu se također nalazi određeni broj vjerojatnih i dvojbenih samostana o kojima postoje vrlo oskudna saznanja. Jedini benediktinski samostan u hrvatskom dijelu Baranje je onaj u Belom Manastiru o kojem se dosta

sažnaje iz povijesnih izvora, a čiji su jedini mogući ostaci dva ulomka koji pokazuju sličnost s ugarskim primjerima iz kraja 11. stoljeća, a Tóth ih, zajedno s ulomcima iz Zalavára, Pečuškog Varadina i Szekszárda u južnoj Ugarskoj, smješta u razdoblje procvata kamene dekoracije. Zamijećeno je da postoji dosta poveznica između benediktinske arhitekture i umjetnosti na području Hrvatske i Mađarske, kojima se dosada djelomično bavio određeni broj istraživača. To je posebno vidljivo u tlocrtnim dispozicijama istraženih samostanskih sklopova i u nekim ulomcima pronađene skulpture, a koje bi u budućnosti trebalo detaljnije istražiti kako bi se dobila potpunija slika o benediktinskoj arhitekturi na ovim prostorima.

SLIKOVNI PRILOZI

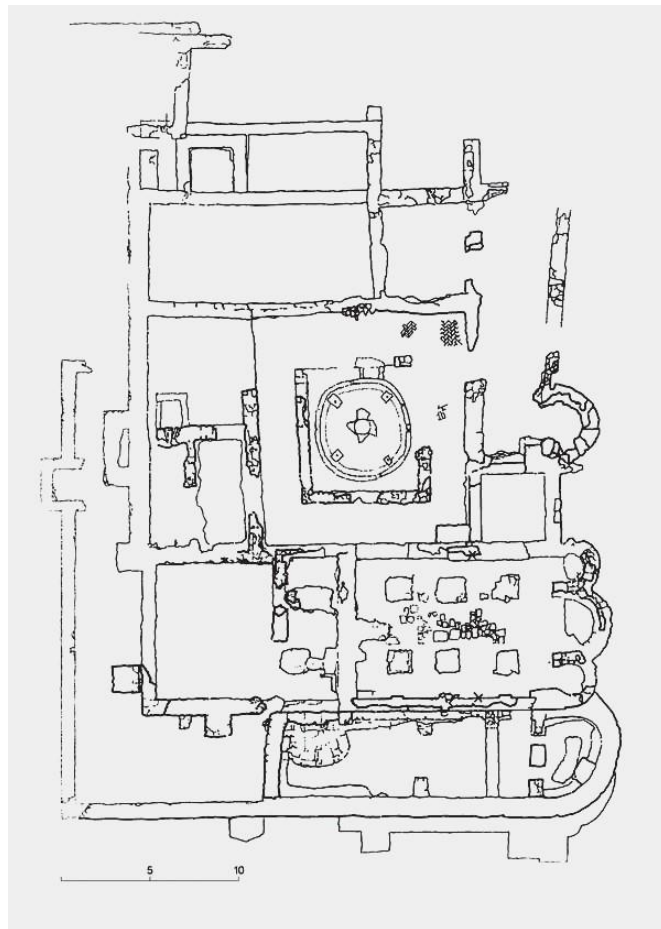
Sl. 1 Zemljopisni smještaj benediktinskih samostana potvrđenih pisanim izvorima na području južne Ugarske i Kraljevine Slavonije (A. Janeš)

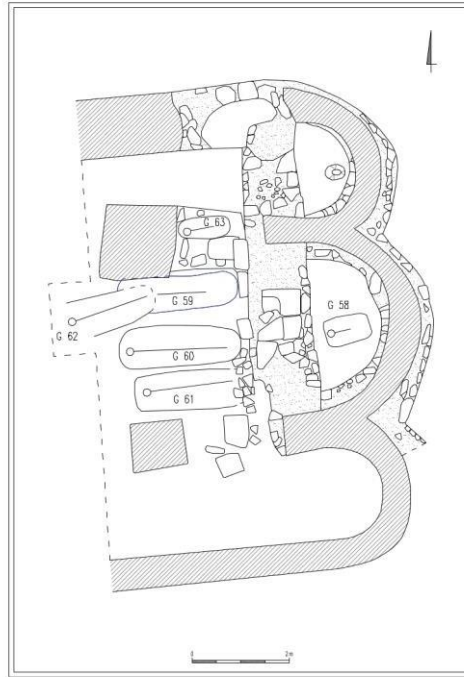
Sl. 2 Samostani uz Dunav 1000-1240. (B. Romhányi)

Sl. 3 Lokalit Crkvine, opatija Sv. Mihovila

Sl.4. Tlocrt benediktinske opatije Rudina

Sl. 5 Tlocrt istočnog dijela broda i triju apsida romaničke crkve Sv. Mihovila s položajem šest grobnih cjelina otkrivenih tijekom istraživanja 2003. (crtež: Daria Ložnjak Dizdar)

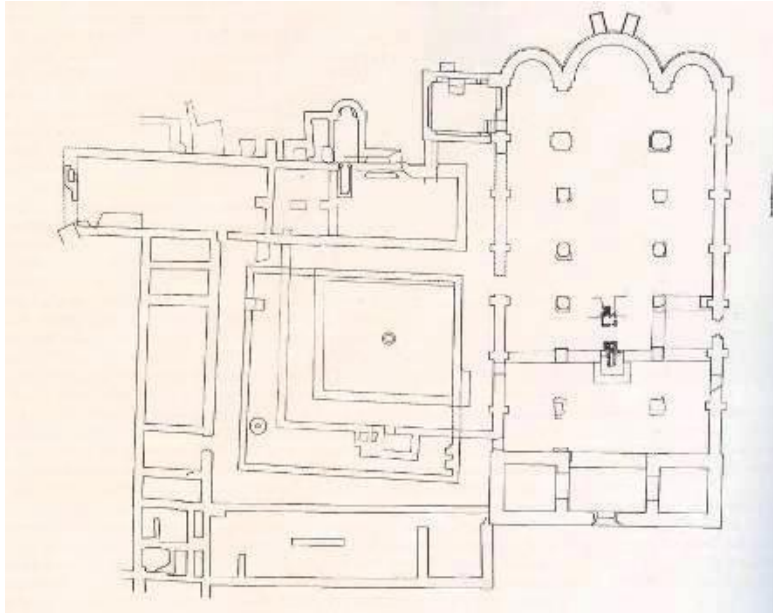
Sl. 6 Pogled iz zraka na rudinsku opatijsku crkvu prije i nakon revizijskih istraživanja

Snimke: J. Kliska, 2013. i Lupercal M.T. j.d.o.o., 2014.. Izrada: Vektra d.o.o., 2014.

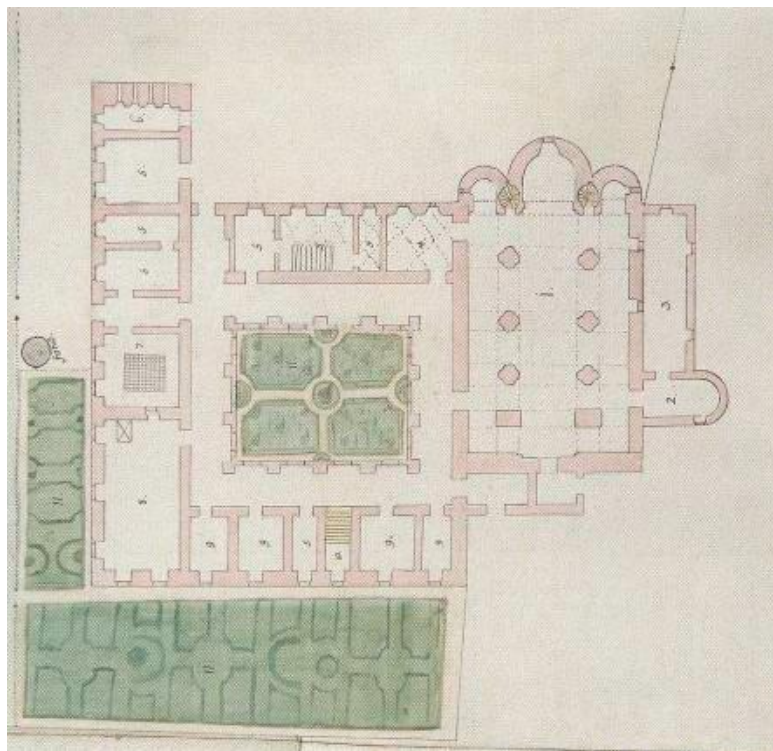

Sl. 7 Pogled s istoka na rudinsku opatijsku crkvu prije, tijekom i nakon prve faze konzervatorsko-restauratorskih građevinskih radova

Snimke: T. Pleše, 2013., 2014., 2015. i 2017.

Sl. 8 Tlocrt benediktinske opatije u Somogyváru

Sl. 9 Tlocrt benediktinske opatije u Kolozsmonostoru

Sl. 10 Curica, "majstor oštrih bridova"

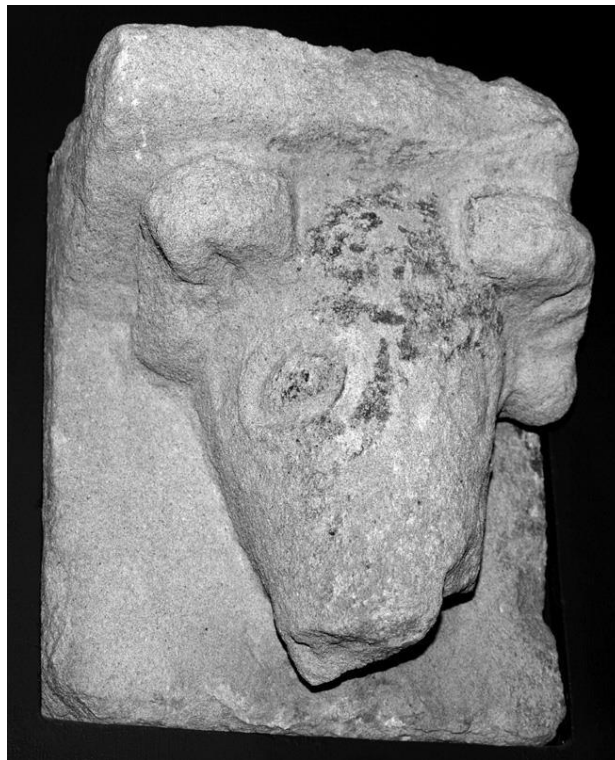

Sl. 11 Bradata glava, „glavni majstor“

Goss, sva lica

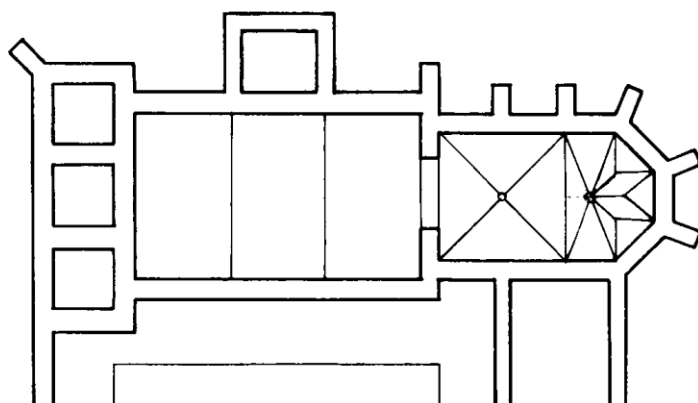

Sl. 12 Konzola iz Rudina

Sl. 13 Konzola iz katedrale u Pečuhu

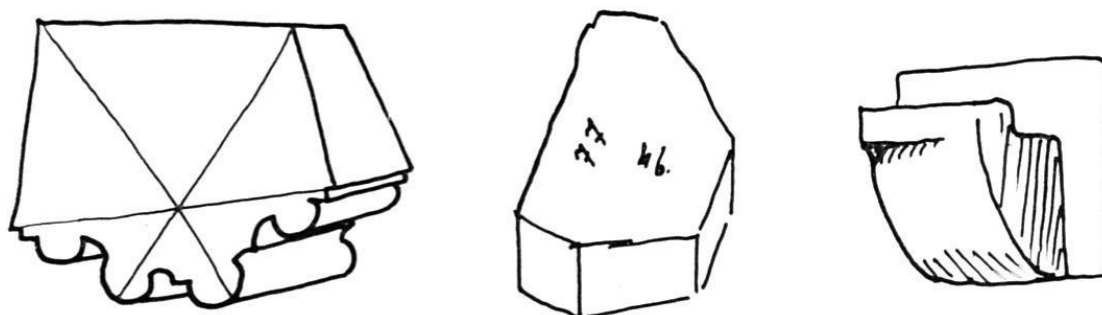
Jukić

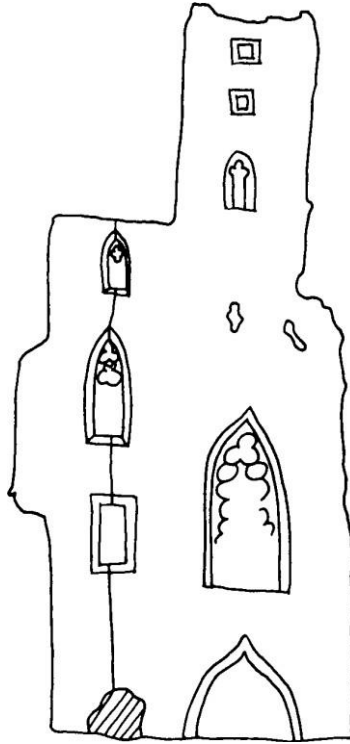
Sl. 14 Shematski prikaz tlocrta crkve Sv. Margarete u Bijeloj

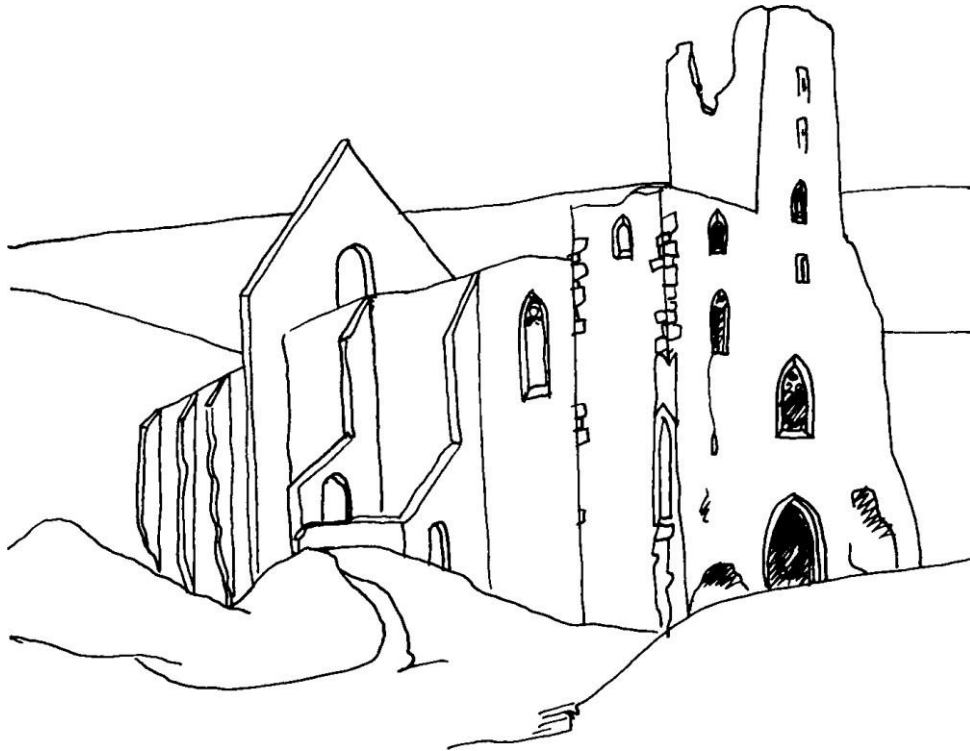
Sl. 15 Pogled na ostatke zidova svetišta samostanske crkve u Bijeloj

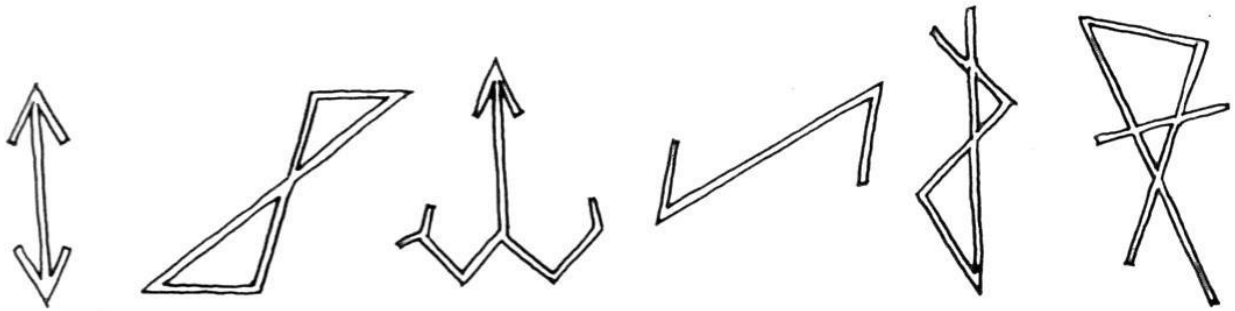
Sl. 16 Skice kamenih ulomaka zidnih profilacija i konzole (G. Szabo)

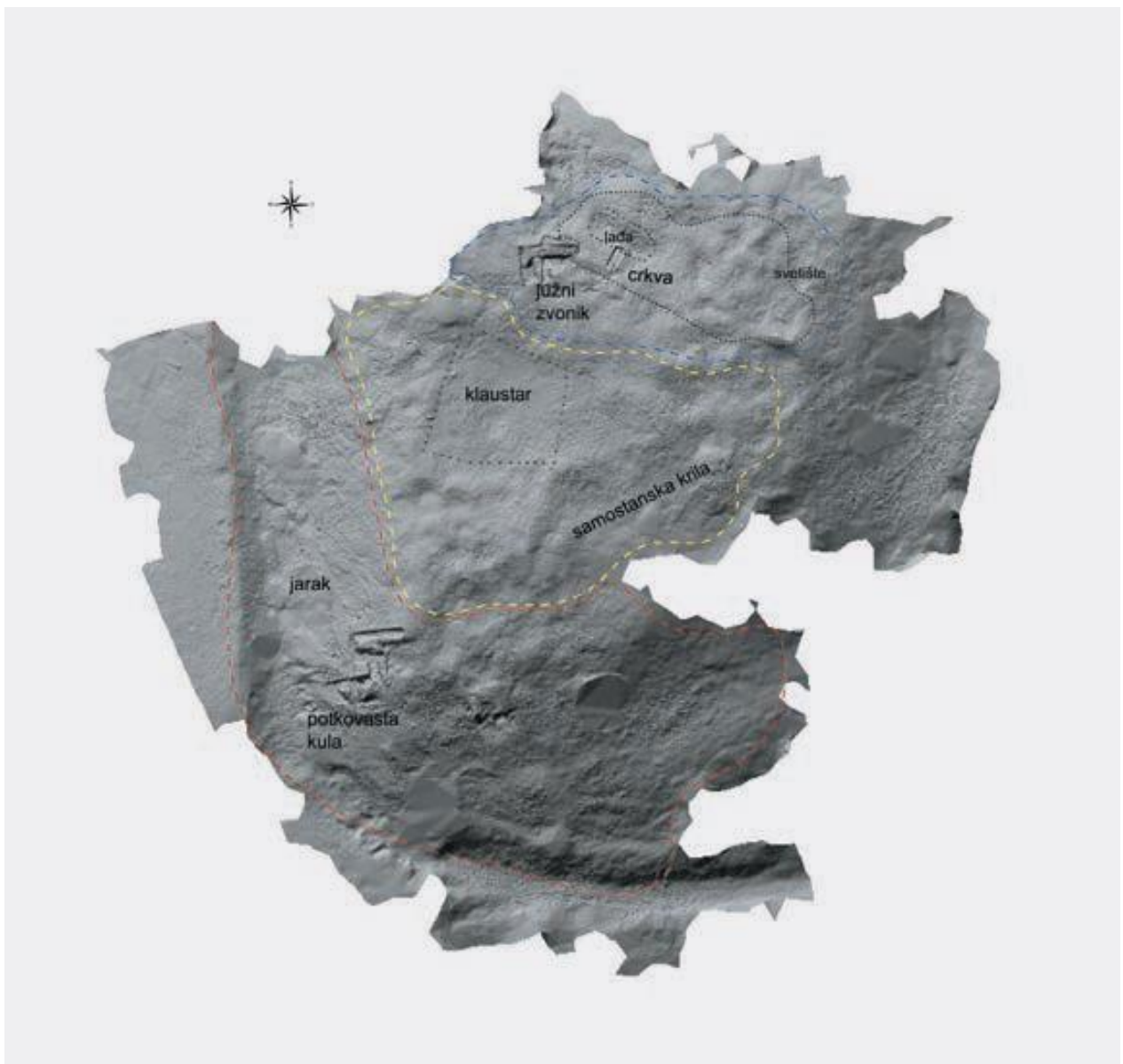
Sl. 17 Zapadno pročelje crkve u Bijeloj (I. Kukuljević)

Sl. 18 Crkva u Bijeloj (prema crtežu E. Krambergera)

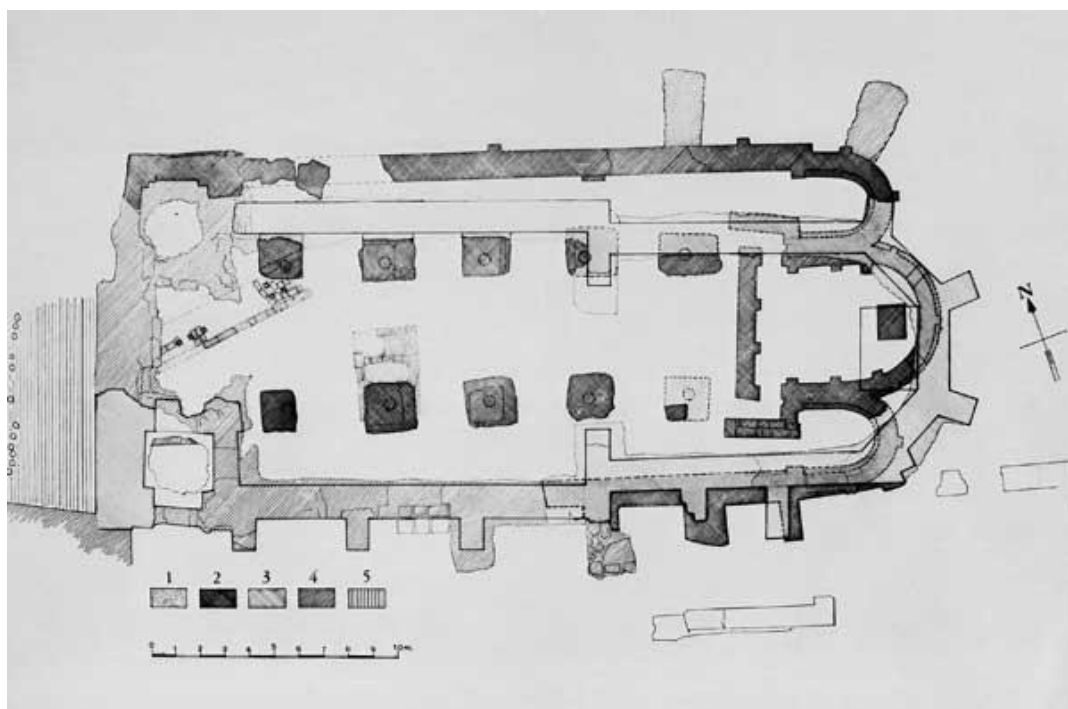
Sl. 19 Klesarski znakovi iz Bijele (prema skicama G. Szabe)

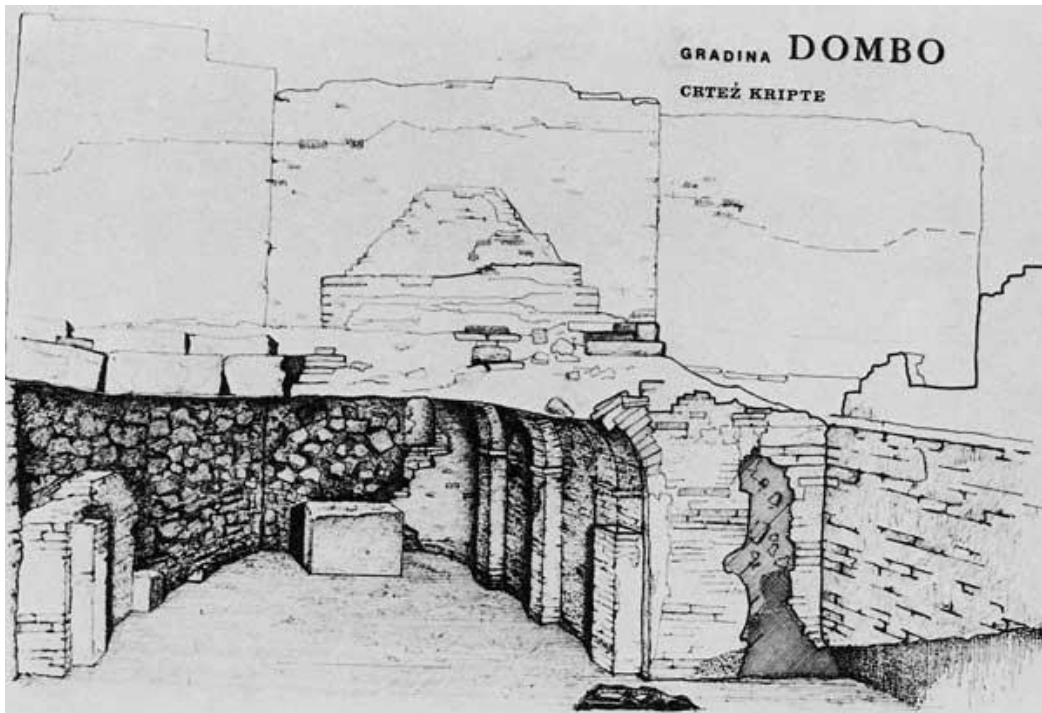
Sl. 20 DTM s označenim glavnim dijelovima nalazišta
(izradili: Vektra d.o.o., A. Janeš)

Sl. 21 Tlocrt istraženog zvonika samostanske crkve s prikazanom koncentracijom pronađenih arhitektonskih elemenata (izradio: A. Janeš)

Sl. 22 Tlocrt romaničke i gotičke crkve opatijske u Dumbovu

Sl. 23 Crtež kripTE romaničke crkve u Dumbovu

Sl. 24 Ulomci nadgrobne ploče crkvenog poglavara

Sl. 25 Stup iz Banoštora

Sl. 26 Ostaci crkve u Arači

Sl. 27 Zapadno pročelje s rozetom

Sl. 28 Ulomak s motivom srca, Beli Manastir

Sl. 29 Ulomak pluteja s prikazom ptice, Beli Manastir

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

- Sl. 1** Zemljopisni smještaj benediktinskih samostana potvrđenih pisanim izvorima na području južne Ugarske i Kraljevine Slavonije (izvor: Janeš, Andrej i Petar Sekulić. „Rudina i Bijela: benediktinski samostan kasnosrednjovjekovne Slavonije“, u: *Starohrvatska prosvjeta* III, 41, 2014.)
- Sl. 2** Samostani uz Dunav 1000-1240. (izvor: Romhányi, Beatrix. „Monasteries along the Danube“, u: *Genius loci Laszlovszky* 60, (ur.) Dóra Mérai, Budimpešta: Archaeolingua Alapítvány, 2018.)
- Sl. 3** Lokalitet Crkvine, opatija Sv. Mihovila (izvor: Goss, Vladimir Peter. *Rudina: sva lica*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2010.)
- Sl. 4** Tlocrt benediktinske opatije Rudina (izvor: *Rudina: benediktinska opatija Sv. Mihovila*, (ur.) Dubravka Sokač-Štimac, Lidija Ivančević- Španiček, Požega: Gradski muzej Požega, 1997.)
- Sl. 5** Tlocrt istočnog dijela broda i triju apsida romaničke crkve Sv. Mihovila s položajem šest grobnih cjelina otkrivenih tijekom istraživanja 2003. (izvor: Tomičić, Željko. „Novije arheološke spoznaje o Rudini“, u: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 2, 2013.)
- Sl. 6** Pogled iz zraka na rudinsku opatijsku crkvu prije i nakon revizijskih istraživanja (izvor: Pleše, Tajana, Petar Sekulić i Boris Mostarčić. „Ususret četvrtom desetljeću od početka istraživanja benediktinske opatije Sv. Mihovila arkandela na Rudini“, u: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 7, 2018.)
- Sl. 7** Pogled s istoka na rudinsku opatijsku crkvu prije, tijekom i nakon prve faze konzervatorsko-restauratorskih građevinskih radova (izvor: Pleše, Tajana, Petar Sekulić i Boris Mostarčić. „Ususret četvrtom desetljeću od početka istraživanja benediktinske opatije Sv. Mihovila arkandela na Rudini“, u: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 7, 2018.)
- Sl. 8** Tlocrt benediktinske opatije u Somogyváru (izvor: Tomičić, Željko. „Novije arheološke spoznaje o Rudini“, u: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 2, 2013.)

- Sl. 9** Tlocrt benediktinske opatije u Kolozsmonostoru (izvor: Tomičić, Željko. „Novije arheološke spoznaje o Rudini“, u: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 2, 2013.)
- Sl. 10** Curica, "majstor oštih bridova" (izvor: Goss, Vladimir Peter. *Rudina: sva lica*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2010.)
- Sl. 11** Bradata glava, „glavni majstor“ (izvor: Goss, Vladimir Peter. *Rudina: sva lica*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2010.)
- Sl. 12** Konzola iz Rudina (izvor: Jukić, Vjekoslav. „The Sculpture of Rudina Abbey in a European Context“, u: *Ars & Humanitas* 9 2015.)
- Sl. 13** Konzola iz katedrale u Pečuhu (izvor: Jukić, Vjekoslav. „The Sculpture of Rudina Abbey in a European Context“, u: *Ars & Humanitas* 9 2015.)
- Sl. 14** Shematski prikaz tlocrta crkve Sv. Margarete u Bijeloj (izvor: Horvat, Zorislav. „Benediktinski samostan u Bijeloj“, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 22 No. 1, 1979.)
- Sl. 15** Pogled na ostatke zidova svetišta samostanske crkve u Bijeloj (izvor: Horvat, Zorislav. „Benediktinski samostan u Bijeloj“, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 22 No. 1, 1979.)
- Sl. 16** Skice kamenih ulomaka zidnih profilacija i konzole (izvor: Horvat, Zorislav. „Benediktinski samostan u Bijeloj“, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 22 No. 1, 1979.)
- Sl. 17** Zapadno pročelje crkve u Bijeloj (izvor: Horvat, Zorislav. „Benediktinski samostan u Bijeloj“, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 22 No. 1, 1979.)
- Sl. 18** Crkva u Bijeloj (izvor: Horvat, Zorislav. „Benediktinski samostan u Bijeloj“, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 22 No. 1, 1979.)
- Sl. 19** Klesarski znakovi iz Bijele (izvor: Horvat, Zorislav. „Benediktinski samostan u Bijeloj“, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 22 No. 1, 1979.)
- Sl. 20** DTM s označenim glavnim dijelovima nalazišta (izvor: Janeš, Andrej i Petar Sekulić. „Rudina i Bijela: benediktinski samostan kasnosrednjovjekovne Slavonije“, u: *Starohrvatska prosvjeta* III, 41, 2014.)

- SI. 21** Tlocrt istraženog zvonika samostanske crkve s prikazanom koncentracijom pronađenih arhitektonskih elemenata (izvor: Janeš, Andrej i Petar Sekulić. „Rudina i Bijela: benediktinski samostan kasnosrednjovjekovne Slavonije“, u: *Starohrvatska prosvjeta* III, 41, 2014.)
- SI. 22** Tlocrt romaničke i gotičke crkve opatije u Dumbovu (izvor: Nagy, Sándor. *Dombo: srednjovjekovna opatija i tvrđava: rezultati istraživanja do 1978. god*, Novi Sad: Vojvođanski muzej, 1985.)
- SI. 23** Crtež kripte romaničke crkve u Dumbovu (izvor: Nagy, Sándor. *Dombo: srednjovjekovna opatija i tvrđava: rezultati istraživanja do 1978. god*, Novi Sad: Vojvođanski muzej, 1985.)
- SI. 24** Ulomci nadgrobne ploče crkvenog poglavara (izvor: Andrić, Stanko. „Problemi graditeljske povijesti benediktinskog samostana Sv. Jurja u Dumbovu“, u: *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 6, 1, 2006.)
- SI. 25** Stup iz Banoštora (izvor: Szabo, Gjuro. Iz Srijema: Banoštor, u: *Starohrvatska prosvjeta* vol. II, br. 1-2, 1928.)
- SI. 26** Ostaci crkve u Arači (izvor: <http://www.zrenjaninheritage.com/kulturna-dobra/spomenici-kulture/srednjevekovna-crkva-araca>, pregledano 10. kolovoza 2019.)
- SI. 27** Zapadno pročelje s rozetom (izvor: <http://www.zrenjaninheritage.com/kulturna-dobra/spomenici-kulture/srednjevekovna-crkva-araca>, pregledano 10. kolovoza 2019.)
- SI. 28** Ulomak s motivom srca, Beli Manastir (izvor: Goss, Vladimir Peter. *Stotinu kamenčića izgubljenog raja. Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2007.)
- SI. 29** Ulomak pluteja s prikazom ptice, Beli Manastir (izvor: Goss, Vladimir Peter. *Stotinu kamenčića izgubljenog raja. Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2007.)

POPIS LITERATURE

- Andrić, Stanko. „Bazilijanski i benediktinski samostan Sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici“, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 41, 1 (2009.), str. 115-185.
- Andrić, Stanko. „Benediktinska opatija svete Margarete u Grabovu i njezin odnos prema benediktinskom samostanu u Bijeli“, u: *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 5, 1 (2005.a.), str. 62-98.
- Andrić, Stanko. „Benediktinski samostan Svetoga Duha u Nuštru“, u: *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* 15 (1997.), str. 65-100.
- Andrić, Stanko. „Benediktinski samostan Svete Margarete u Bijeli“. U: *Tkalčić* 9, 9 (2005.b) str. 9-122.
- Andrić, Stanko. „Benediktinski samostan svetog Mihovila u Belom Manastiru“, u: *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Beli Manastir* 2 (2005.c), str. 47 - 91.
- Andrić, Stanko i Milan Vrbanus. „Opis ruševina opatije Bijele iz 1761.“, u: *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 7 (2007.), str. 405-428.
- Andrić, Stanko. *Potonuli svijet. Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica, 2001.
- Andrić, Stanko. "Povijest propadanja: novovjekovna sudbina ugasle opatije svete Margarete u Bijeloj“, u: *Peristil* 48, 1 (2005.d), str. 65-92.
- Andrić, Stanko. „Problemi graditeljske povijesti benediktinskog samostana Sv. Jurja u Dumbovu“, u: *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 6, 1 (2006.), str. 160-182.
- Andrić, Stanko. „Samostan Svetog Križa u Frankavili (Mandelosu)“, u: *Istorijski časopis* 52 (2005.e), str. 33-81.
- Goss, Vladimir Peter. „A Note on Some Pre-Roman Sources of Medieval Art in Pannonia“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 33 (2009.), str. 7-16.
- Goss, Vladimir Peter. „A Reemerging World -Prolegomena to an Introduction to Earlier Medieval Art Between the Sava and the Drava Rivers“, u : *Starohrvatska prosvjeta* III, 32 (2005.), str. 91-112.
- Goss, Vladimir Peter. *Rudina: sva lica*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2010.
- Goss, Vladimir Peter. *Stotinu kamenčića izgubljenog raja. Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2007.)
- Horvat, Anđela. „Novi prilozi romanici srednjovjekovne Slavonije“, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 18-19, 1 (1975.), str. 11-21.

- Horvat, Anđela. „Rudine u požeškoj kotlini - ključni problem romanike u Slavoniji“, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 5, 1 (1962.), str. 11-27.
- Horvat, Zorislav. „Benediktinski samostan u Bijeloj“, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 22 No. 1 (1979.), str. 55-65.
- Janeš, Andrej. „Bijela – benediktinski samostan Sv. Margarete“, u: *HAG* 9 (2012.), str. 205-207.
- Janeš, Andrej i Petar Sekulić. „Rudina i Bijela: benediktinski samostan kasnosrednjovjekovne Slavonije“, u: *Starohrvatska prosvjeta* III, 41(2014.), str. 185-203.
- Jukić, Vjekoslav. „The Sculpture of Rudina Abbey in a European Context“, u: *Ars & Humanitas* 9 (2015.), str. 231-246.
- Jurković, Miljenko. „Pojava romaničke arhitekture u Hrvatskoj“, u: *Starohrvatska spomenička baština - rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža* : zbornik radova, ur. Miljenko Jurković i Tugomir Lukšić, Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1996., str. 325-338.
- Jurković, Miljenko, Maraković, Nikolina. „Benediktinci na sjevernom Jadranu i utemeljenje opatijskog samostana“, u: *Opatijske crkvene obljetnice*, Opatija, 2006. Zagreb: Muzejsko-galerijski centar : Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996. str. 325-338
- Karaman, Ljubo. „O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji“, u: *Historijski zbornik* III, 1-4 (1950.), 103-128.
- Lučić, Branko. „Da li je postojala benediktinska opatija Sv. Petra u Slavonskoj Požezi? Razmišljanja uz ostatke apside otkrivene ispod svetišta crkve Sv. Lovre u Slavonskoj Požezi“, u: *Muzeologija* 19 (1975.), str. 28-30.
- Mohorovičić, Andre. “Problem razvoja romaničke arhitekture na tlu Hrvatske razmatran s osvrtom na ruševni kompleks Rudina u Slavoniji“, u: *Ljetopis JAZU* 64 (1960.), str. 417- 431
- Nagy, Sándor. “Dombo: Rezultati istraživanja na Gradini u Rakovcu (1963-1966)”, u: *Rad vojvođanskih muzeja* 20 (1971.), str. 161-185.
- Nagy, Sándor. *Dombo: srednjovjekovna opatija i tvrđava: rezultati istraživanja do 1978. god.*, Novi Sad: Vojvođanski muzej, 1985.
- Ostojić Ivan. *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, Sv.1: opći povijesno- kulturni osvrt.* Split: Benediktinski priorat, 1963.
- Ostojić, Ivan. *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, Sv.3: benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri: cisterciti u našim krajevima: katalozi opata i opatica: Pašmanska regula Sv. Benedikta.* Split : Benediktinski priorat, 1965.
- Ostojić, Ivan. „Turska najezda i benediktinski spomenici u našim stranama“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 13, 1 (1961.), str. 133-146.
- Pavić, Matija, „Redovništvo i samostani srednjega vieka u području (današnje) biskupije bosansko-sriemske“, u: *Glasnik biskupija bosanske i srijemske* 31 (1903.), str. 34-37, 41-43, 49-52, 57-60, 65-67, 73-75.

- Pleše, Tajana, Petar Sekulić i Boris Mostarčić. „Ususret četvrtom desetljeću od početka istraživanja benediktinske opatije Sv. Mihovila arkanđela na Rudini“, u: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 7 (2018.), str. 91-135.
- Radauš, Vanja. *Srednjovjekovni spomenici Slavonije*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1973.
- Radić, Mladen, „Dva ulomka kamene plastike XI.st. iz Baranje u Muzeju Slavonije Osijeku“, u: *Osječki zbornik* 22/23, (1997.), str. 99-121.
- Romhányi, Beatrix. „Monasteries along the Danube“, u: *Genius loci Laszlovszky 60*, (ur.) Dóra Mérai, Budimpešta: Archaeolingua Alapítvány, 2018., str. 77-81.
- Sekulić-Gvozdanović, Sena. *Utvrđeni samostani na tlu Hrvatske*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2007.
- Sokač-Štimac, Dubravka. „Arheološka istraživanja na Rudini u Slavoniji“, u: *Rudina: benediktinska opatija Sv. Mihovila*, (ur.) Dubravka Sokač-Štimac, Lidija Ivančević-Španiček, Požega: Gradski muzej Požega, 1997., str.17-24.
- Stanojev, Nebojša. *Arača: crkve, nekropola, manastir*. Novi Sad: Muzej Vojvodine, 2004. Szabo, Gjuro. Iz Srijema: Banoštor, u: *Starohrvatska prosvjeta* vol. II, br. 1-2 (1928.), str. 116-118.
- Szabo, Gjuro. *Spomenici starije sredovječne arhitekture u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: s. n., 1929.
- Szabo, Gjuro. *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2006.
- Szabo, Gjuro. „Tri benediktinske opatije u županiji požeškoj (Sv. Jelena de Podborje, Bijela, Rudin)“, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 9, 1 (1907.) str. 201-209.
- Zsolt Szakács, Bela. „The Research on Romanesque Architecture in Hungary: A Critical Overview of the Last Twenty Years“, u: *Arte medievale* (2005.), str. 31 - 44.
- Zsolt Szakács, Bela. „Architecture in Hungary in the Eleventh Century“, u: *Architecture in the Early Period of the States of Central Europe*, (ur.). Tomasz Janiak, Dariusz Stryniak, Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego, 2018., str. 199-222.
- Šanjek, Franjo. *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru: Pregled religiozne povijesti Hrvata (od VII. do XX. st.)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost d.o.o., 1996.
- Španiček, Žarko. „Rudina: arheološka baština kao konzervatorski problem“, u: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 2 (2013.), str. 163-174.
- Tomičić, Željko, „Monasterium – Monuštar – Nuštar – korijeni prošlosti“, Nuštar, ur. Marina Ljubišić, Zagreb, 1996.
- Tomičić, Željko. „Novije arheološke spoznaje o Rudini“, u: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 2 (2013.), str. 27-59.

- Toth, Sandor. „Dombo“, u: *Paradisum plantavit, Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, katalog izložbe (Pannonhalma: Pannonhalmi bencés főapátság, 21.3. - 11.11. 2001.), (ur.) Imre Takács, Pannonhalma: Pannonhalmi bencés főapátság, 2001. str. 359-367.
- Tóth, Sándor, „Benedictine Churches in the Eleventh and Twelfth Centuries: *Paradisum plantavit, Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, katalog izložbe (Pannonhalma: Pannonhalmi bencés főapátság, 21.3. -11.11. 2001.), (ur.) Imre Takács, Pannonhalma: Pannonhalmi bencés főapátság, 2001. str. 637-650.
- Vučić Šneperger, Boris. “Samostan Sv. Mihovila, Rudina - budućnost povijesnog graditeljstva“, u: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi 2* (2013.), str. 137-161.

Internetski izvori:

- Aracs*, <https://paradisum.osb.hu/c06.htm> (pregledano 20. srpnja 2019.)
- Nebojša Stanojev, *A dombói (Rakovac) Szent György-monostor szentélyrekesztői*, 2001., https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/016_dombo.htm
- Paradisum Plantavit*, <https://paradisum.osb.hu/> (pregledano 9. srpnja 2019.)
- Papp Szilárd, *Pannonhalma és Somogyvár*, https://paradisum.osb.hu/tan54_h.htm (pregledano 5. kolovoza 2019.)
- Szenttrinitás*, <https://paradisum.osb.hu/a51.htm> (pregledano 28. srpnja 2019.)

SUMMARY

This paper gives an analysis and a synthesis of all the known data on Benedictine architecture in the area of medieval Slavonia, Baranya and Syrmia, with a special emphasis on the interpretation of that architecture within the cultural area it belonged to and its connections with Hungary. The first reliable data about the monasteries in our area dates back to the 12th century and these were mostly the endowment of nobles and kings. In the Slavonian area, the most significant are the remains of St. Michael's abbey in Rudine and St. Margaret's abbey in Bijela, which give us very important information about Romanesque and Gothic architecture of continental Croatia. The monastery complex of St. Michael shows clear connections with the contemporary Hungarian abbeys, while the architecture of St. Margaret in Bijela shows connection with the Parler circle. Other Benedictine monasteries in the Slavonian area are known from historical sources only and for many of them it is impossible to determine whether they used to belong to the Benedictines. The majority of monasteries in Syrmia are known from sources only, while the monastery complex in Dumbovo and the church in Arača have been researched and show similarities to the analogous complexes of that time in a wider geographical area. There is a certain number of probable and dubious monasteries in Syrmia that we know very little about. The only Benedictine monastery in the Croatian part of Baranya is the one in Beli Manastir, which we know plenty about from historical sources and whose only possible remains are the two fragments showing similarities to the Hungarian examples from the end of the 11th century. We have noticed many connections between Benedictine architecture and art in the area of Croatia and Hungary which have been partly studied by a number of researchers. However, they should be further researched in more detail in order to provide a more comprehensive picture of Benedictine architecture in these areas.

Key words: architecture, Benedictine, Slavonia, Baranya, Syrmia